

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

Časopis
Jazykovědného sdružení České republiky

roč. LIV – 2017
č. 1 a 2

http://jazykovednesdruzeni.cz/jaz_akt.htm

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

ročník LIV (2017), číslo 1 a 2

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky
s finanční podporou Akademie věd ČR.

<http://www.jazykovednesdruzeni.cz>

Redakční rada: Tomáš Duběda (hlavní redaktor)
Soňa Schneiderová (výkonná redaktorka)
Jana Hoffmannová, Pavla Chejnová, Jan Kořenský,
Michaela Lišková, Diana Svobodová, Martin Šemelík,
Silvie Válková

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru
MS Word, na e-mailovou adresu sona.schneiderova@pedf.cuni.cz

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha,
č. j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

Časopis je zapsán v evidenci periodického tisku pod číslem MK ČR E 21347.

OBSAH

Odborné články

- Petr Kabelka: *Překlad jako přenos kulturně vázaných informací (případová studie)* 4
- Josef Štěpán: *Spojka neboť (K metodologii současné souvětné syntaxe)* 17

Seminář *Výzkum komunikace nejmladších generací*

- Lucie Saicová-Římalová: *Úvod k bloku příspěvků* 29
- Jana Kesselová: *Pád v rané ontogenéze řeči dětí osvojujících si slovenčinu* 31
- Pavla Chejnová: *Osvojování jmenných kategorií dítětem* 39
- Anežka Náhlíková: *Hlavní postava v narrativech dětí mladšího školního věku* 44
- Helena Özörencik: *Jazyková socializace, osvojování jazyka a řeč multilingvních dětí ve vyprávění monolingvních matek* 51

Z jazykovědných pracovišť

- Martina Šmejkalová: *Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení v roce 2016* 56

Drobnosti

- Josef Šimandl: *Slovník afixů užívaných v češtině: odborné problémy s jeho vytvářením* 63

Kronika

- Vít Michalec – Renáta Neprašová: *Mezinárodní konference Slovanská lexikografie počátkem 21. století* 70
- Pavla Chejnová: *Vzpomínka na Svatavu Machovou* 74

Překlad jako přenos kulturně vázaných informací (případová studie)

Petr Kabelka

Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta
Katedra bohemistiky a Katedra asijských studií
pekaberu@gmail.com

Abstract: Translation as transmission of culturally related information (case study). The case study deals with the translation of a literary text as a dialogue between two typologically different languages, but also as a dialogue between two different cultures. A precursor to the study on the possibilities of cultural transposition was the translation of several short prose by the Japanese writer Kenji Miyazawa. The texts were deliberately chosen from a very distant cultural context, i.e. Asian, namely Japanese literature. Besides the culturally embedded lexicon there are many realities in the text, exclusive to Japanese culture, which do not have any Czech lexical equivalent. Those cases were often solved by amplification or substitution.

Key words: Translation, cultural transposition, typology, lexical equivalent, Kenji Miyazawa

1. Úvod

Překlad uměleckého textu je pojímán nejen jako dialog dvou jazyků, větší či menší měrou typologicky odlišných, ale i jako dialog dvou různých kultur, a to opět v různém stupni vzdálenosti. Každé dílo je kulturně zapojeno a je součástí jisté historické poetiky a určitého estetického systému. Překladatel pak může zvolit možnost konformní, tj. zprostředkovat čtenáři hodnoty, jež jsou a nadále budou pocíťovány jako cizí, či se může uchýlit k jistému stupni adaptace, a tak vyjít vstříc domácí kulturní tradici.¹

Předkládaná případová studie na téma možnosti kulturní transpozice se zaměřuje na překlad několika krátkých próz japonského spisovatele Kendžiho Mijazawy. Záměrně jsou zvoleny texty velmi vzdáleného kulturního kontextu, literatury asijské – japonské. Všechny texty spojuje to, že jsou sice primárně určeny pro děti, ale nesou v sobě poselství, a to filozofické – existenciální, a ná-

---

¹ Z této premisy vychází aktivita s názvem *Překlad jako kulturní transpozice*, jež byla zahrnuta do zastřešujícího projektu *Bohemistika dnes: Překračování geografických, jazykových a interpretačních hranic*. Cílem tohoto projektu, jenž je zpracováván ve společném týmu posluchačů magisterského a postgraduálního studia a akademických pracovníků Katedry bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého (a to pod vedením hlavního řešitele Vladimíra Polácha), je zmapovat různé možnosti pohledu na funkci jazyka, ať již ve sféře aplikované, kam jsou řazeny především komentované překlady a výstupy translatologické, či sféře publicistické a historické (budování identity v diasporách pomocí jazyka). Podprojekt translatologický zaměřený na překlad jako kulturní transpozici vedla spoluřešitelka projektu Božena Bednaříková.

boženské – buddhistické, ale současně i křesťanské. Kendži Mijazawa je jeden z nejčtenějších spisovatelů Japonska napříč generacemi, autor několika mistrovských děl, přesto jeho dílo v České republice není známé.

Samotný překlad Mijazawova díla vychází z klasické překladatelské teorie Jiřího Levého, především z teorie tzv. funkční stylové ekvivalence/kompenzace, ale současně (a nutně) reflektuje i novější překladatelské teorie po tzv. kulturním obratu v 80. letech 20. stol.

Případová studie o možnostech kulturního přenosu, jež vyplývají z překladu Mijazawovy prózy, se soustřeďuje především na translatologickou otázku transpozice a stupně adaptace specifických kulturně podmíněných reálií.²

2. Metodologie překladu

K řešení překladatelských problémů přistupuji za užití stejných strategií, které Jiří Levý popsal ve svém *Umění překladu*. Konkrétně mám na mysli jeho dvojčlenný komunikační řetězec mezi autorem originálního díla, překladatelem a cílovým čtenářem. Podobně jako „přichází“ autor k realitě, kterou následně v rámci svého díla nějakým způsobem interpretuje, i překladatel přistupuje k jeho dílu v první řadě jako čtenář, jenž ve své mysli provádí další interpretaci. Z ní poté na základě významu a estetických prostředků užitých ve zdrojovém textu vytváří text cílový. Na konci řetězce potom stojí čtenář překladu, který tento proces završí ještě jednou a zároveň poslední interpretací (Levý, 1998, s. 44–83). Takto lze všeobecně generalizovat překlad jakéhokoliv uměleckého díla bez rozdílu. Jedná se o přirozený proces transformace textu a v dnešní době je tedy již těžké rozeznat, kde v tomto případě začíná a končí všeobecné povědomí.

Důležité je zároveň zdůraznit fakt, že čtenář vládnoucí jazykem originálního textu i překladatel přistupují k dílu v zásadě stejně. Nezávisle na tom, s jakým záměrem čteme zdrojový text, každý z nás si ho konkretizuje na základě své individuální zkušenosti s vnějším světem (tamtéž, s. 48–49). Pouze před překladatelem následně stojí nelehký úkol tkvící v přetvoření tohoto díla z jazyka autora do jazyka svého se vším, co to obnáší. Levý dále upozorňuje na to, že „jazyk není materiálem, v němž se realizuje tvůrčí koncepce – poprvé autorova a podruhé překladatelova –, ale je v jisté, ovšem omezené míře také činným účastníkem obou tvůrčích aktů. Jazykový materiál nezůstává bez vlivu na ideově estetický obsah, jehož je nositelem. Zasahuje do jeho definitivní podoby pasivně (tím, že klade odpor a usměrňuje tuto podobu do výrazů pro tento materiál vhodných) i aktivně (tím, že zvukovými a jinými asociacemi přitahuje do díla nové významy, které v původní ideové koncepci nebyly a nebyly by z ní samy vyrostly)“ (tamtéž, s. 50).

---

² Zpracování této studie bylo umožněno díky účelové podpoře pro specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2016 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Překladatelovo snažení tedy nespočívá ve snaze o transformaci textu originálu, nýbrž v uchopení jeho ideových a estetických hodnot a jejich převedení do jiného jazykového systému. Největším problémem tohoto procesu je potom poměr mezi objektivním obsahem díla, konkretizací čtenáře originálu a konkretizací čtenáře překladu (tamtéž, s. 51–52).

Tyto tři struktury budou nutně trochu rozdílné, hlavně podle toho, do jaké míry se při jejich utváření uplatňují oba diferenční činitelé: rozdíly mezi dvěma jazyky a rozdíly v obsahu vědomí dvou čtenářských okruhů (tamtéž, s. 52).

Další překladatelské problémy působí národně a historicky specifické rysy překládaného díla. V těchto případech je naprosto zásadní identifikovat, jak autorem užitý styl a lexikum působily na dobové čtenáře. Levý v souvislosti s tímto tématem uvádí příklad *Dona Quijota*, jenž byl prapůvodně psán neutrálním jazykem a byl dobově i národně bezpříznakový. I současný překlad by měl tudíž používat neutrální jazyk a zároveň by měl být bezpříznakový (tamtéž, s. 119–121).

Překladatel zároveň stojí před problematikou překladu národně a dobově specifických jazykových prostředků. Jeho úkolem v takovýchto případech není „zachovat všechny jednotlivosti, v nichž se uplatnilo historické prostředí vzniku, jako spíše vzbudit ve čtenáři dojem, iluzi dobového a národního prostředí“ (tamtéž, s. 121–124). V Mijazawově *Noci na galaktické železnici* není kulturně a historicky charakteristických jazykových prostředků využíváno často, neboť bylo autorovým záměrem vytvořit pokud možno co nejvíce kulturně nezakotvený a do jisté míry nadčasový fikční svět (jedná se o podobný případ, jako je již výše zmiňovaný *Don Quijote*). Vzhledem k povaze díla jsem tedy postupoval podle Levého a kulturně podmíněné lexikum se nesnažil zachovat za každou cenu.

Pro popis jednotlivých překladatelských jevů v rámci své analýzy vycházím rovněž z tradičních postupů, jak je definuje Dagmar Knittlová v *Překladu a překládání*. Vzhledem k podstatě japonštiny nejvíce aplikuji transpozici, adaptaci, modulaci, vynechávání, amplifikaci a divergenci (Knittlová, 2010, s. 18–27). V díle *Noc na galaktické železnici* je pak paradoxně třeba užít i transliterace, i když u většiny japonských textů většinou aplikujeme transkripci. Mijazawa totiž mnoho svých postav pojmenoval nejaponskými jmény, které se do japonštiny přepisují podle jejich fonetické, nikoliv grafické podoby.

3. Interkulturní překlad

V rámci cizojazyčných textů velice často narážíme na reálie, slovní spojení, obraty či fráze, které jsou zakotveny hluboko v dané kultuře. Jako takové nejsou pisateli nijak vysvětlovány, protože se počítá s tím, že patří do množiny všeobecně známých jazykových prostředků, jež spadají do běžné slovní zásoby uživatelů toho kterého jazyka. Výjimkou samozřejmě není ani Mijazawovo dílo, ve kterém se ještě navíc kromě bariéry kulturní setkáváme i s bariérou časovou.

Kupříkladu na samém začátku *Noci na galaktické železnici*,³ kdy je žákům vysvětlován vesmír a vesmírná tělesa, přijde řeč samozřejmě i na Mléčnou dráhu:

- (1) 「ですからもしもこの天の川がほんとうに川だと考えるなら、(...) „Desu kara mošimo kono ama no gawa ga **hontó ni** kawa da to kangaeru nara, (...) „Takže kdybychom si Mléčnou dráhu představili jako řeku, (...)“

Japonský termín pro Mléčnou dráhu je *ama no gawa*. Jedná se o stejně metaforické označení jako v češtině s tím rozdílem, že Japonci naši galaxii vnímají jako „nebeskou řeku“, kterou zde autor přirovnává na základě jejího vzezření k rozlitému mléku, nepopisuje ji tedy jako dráhu. Japonské pojmenování klade důraz na dynamiku, kdežto slovo „dráha“ evokuje staticnost. Mijazawa byl noční oblohou a vesmírem se všemi jeho krásami i záhadami hluboce fascinován a obraz zářivé řeky protékající tichým vakuem zásadním způsobem ovlivnil podobu fikčního světa jeho ústředního díla.

Kvůli této rozdílnosti však nastává v citovaném úryvku drobný problém, neboť se v něm doslova říká: „Takže kdybychom si Mléčnou dráhu představili jako opravdovou řeku...“ Ve zdrojovém jazyce toto vyjádření funguje z důvodu, o němž jsem se zmiňoval výše. V češtině však nezbývá než označené slovo *opravdovou* úplně vynechat.

Jak jsem již předeslal, do této kategorie neodmyslitelně patří i japonské reálie. V Mijazawově případě to jsou především rostliny, jež v našem prostředí můžeme najít nanejvýše v zahradách a sklenících botanických nadšenců, avšak v Japonsku jsou součástí každodenního života nebo minimálně patří do všeobecného povědomí. Mounin se tomuto druhu překladatelských potíží věnuje v publikaci *Teoretické problémy překladu* a uvádí: „V oblasti ekologie Nida bez problémů pomocí působivých příkladů názorně ukazuje, jak je naše jedinečná planeta, včetně jejího nejobecnějšího zeměpisu, daleka toho, aby nabízela pouze univerzální pojmy“ (Mounin, 1999, s. 65–66). Z toho důvodu je podle mého názoru žádoucí doplnit cílový text o nějaký rys, kterým se daná květina, strom či plod pyšní, aby si čtenář dokázal v hlavě vytvořit alespoň rámcový obraz a nemusel si daný rostlinný druh vyhledávat. Takovými rysy mám na mysli kupříkladu adjektiva vyjadřující barvu, tvar nebo velikost. S jedním takovým případem se setkáme v *Noci na galaktické železnici* hned poté, co hlavní postava opustí ve druhé kapitole školní výuku:

---

³ *Ginga tecudó no joru* [online]. [cit. 2017-03-30]. Dostupné z: http://www.aozora.gr.jp/cards/000081/files/456_15050.html

- (2) それはこんやの星祭に青いあかりをこしらえて川へ流す烏瓜を取りに行く相談らしかったのです。

Sore wa konja no hošimacuri ni aoi akari o koširaete kawa e nagasu karasuuri o tori ni iku sódanrašikatta no desu.

„Vypadalo to, jako by se domlouvali, kam půjdou pro vlasokvěty – **malinkaté oranžové nebo zelené dýně**, do nichž se vloží svíčky, a pak se večer o svátku hvězd jako drobné, modře zářící lampionky pošlou dolů po proudu řeky.“

Odborný název ve zdrojovém textu označené rostliny je vlasokvět okurkový. Na rozdíl od jedné z květin, o níž se podrobně rozepíší níže, je pozitivní, že tato realie má ustálený český název. Toto „požehnání“ je však zároveň i nemalým „prokletím“, protože se daný název odráží od podoby, kterou rostlina má, když kvete, a nijak tedy čtenáři nepřibližuje vzhled jejích plodů. Dovolil jsem si tedy cílový text amplifikovat o zvýrazněnou vsuvku.

Problematické je to i s rostlinnými druhy, které v našem prostředí nerostou vůbec:

- (3) (...) たったいまの鳥捕りが、黄いろと青じろの、うつくしい燐光を出す、いちめんのかわらははこぐさの上に立って (...)

*(...) tatta ima no toridori ga, kiiro to aodžiro no, ucukušii rinkó o dasu, ičimen no kawara **hahakogusa** no ue ni tatte (...)*

„(...) uviděli lovce ptactva, jak s vážným výrazem ve tváři a rozpaženými rukama stojí na krásně žlutě světélkujícím a matně fosforeskujícím břehu řeky hustě porostlém **kvetoucím fenyklem** (...)“

Ve zdrojovém textu zvýrazněnou rostlinu *hahakogusa* jsem v překladu vzhledem k intencionálnímu čtenáři substituoval pro její barevnou i vzhledovou podobnost všeobecně známým fenyklem (obecným). A to na úkor původního poetického názvu, jež lze volně přeložit jako „mateří travička“.

Podobný problém jako u vlasokvětů výše pak nastal i v tomto případě:

- (4) 隣りには黒い洋服をきちんと着たせいの高い青年が一ぱいに風に吹かれているけやきの木のような姿勢で、男の子の手をしっかりとひいて立っていました。

*Tonari ni wa kuroi jófuku o kičin to kita sei no takai seinen ga ippai ni kaze ni fukareteiru **kejaki no ki** no jó na šisei de, otoko no ko no te o šikkari hiite tatteimašita.*

„Vedle něj se jako větrem ošlehaný **jilm** tyčil vysoký mladý muž v dobře padnoucím černém obleku a pevně svíral chlapcovu ruku.“

Strom s japonským názvem *kejaki* je v českém prostředí znám jako zelkova pilovitá. Zatímco v některých beletristických textech vydaných v České republice (např. *Kočičí host* [Neko no kjaku] v překladu Anny Křivánkové)⁴ se slovo „zelkova“ vyskytlo, podle mého názoru není možné použít tento botanický název v textu určeném pro mladší čtenářstvo. Postoupil jsem tedy o stupeň výš v rámci vědecké klasifikace a při překladu v mezích generalizace vycházel z čeledě jilmovitých, do níž tato dřevina spadá. Oba stromy jsou si totiž navzájem díky své příbuznosti vzhledově velice blízké. Podobné překladatelské řešení zamýšlela použít i Anna Křivánková, nakonec však kvůli záměru nakladatelství, jež požadovalo, aby text vyzníval „exotičtější“, zvolila název „zelkova“.⁵ Stejný náhled na tuto problematiku měl i Levý, který ve svém *Umění překladu* uvádí, že „při překladu určeném pro dětské vydání bude třeba dbát více srozumitelnosti než při překladu pro čtenářsky náročnou edici, v níž půjde spíše o zachování všech fines předlohy“ (Levý, 1998, s. 52).

Od květin a stromů teď přejdeme k poměrně zajímavému případu provázání hned několika kultur, neboť v díle nalezneme i jednu reálii, která není japonská, nýbrž spadá do kultury anglofonního světa. Jedná se o ukolébavku v následující promluvě:

- (5) (...) あすこはあの夏中、ツインクル、ツインクル、リトル、スターをうたってやすむとき、いつも窓からぼんやり白く見えていたでしょう。

(...) *asuko wa ano nacudžú, cuinkuru, cuinkuru, ritoru, sutá*⁶ o utatte jasumu toki, icu mo mado kara bonjari široku mieteita dešó.

„To je ta matně bílá skvrna, kterou jste v létě před spaním pozorovali na noční obloze, a ona ti přitom zpívala: ‚Spinkej, můj maličký, máš v očích hvězdičky.‘“

Jak jsem již zmiňoval výše, jedná se o dětskou ukolébavku, kterou však v cílovém textu nelze nahradit jakoukoliv českou říkankou. Celé Mijazawovo dílo se nese v duchu vesmíru, souhvězdí a hvězd, a tedy ani tato anglická ukolébavka nebyla do příběhu zařazena náhodou. V repertoáru tradičních japonských ukolébavek totiž pravděpodobně neexistuje žádná, která by měla hvězdy jako ústřední motiv. Vzhledem k tomu, že již za autorova života bylo Japonsko velice

⁴ Hiraide, Takaši. *Kočičí host*. Brno: Host, 2016.

⁵ Osobní komunikace, e-mail ze dne 24. 10. 2016. Příj. Petr Kabelka.

⁶ „Cuinkuru cuinkuru ritoru sutá“ je angličtina foneticky přepsaná do japonského jazyka. Nelze to zcela srovnat s počestěnými českými slovy jako je kupříkladu „brífink“, neboť japonština je vzhledem ke svému slabičnému fonetickému systému takto nucena přepisovat všechna cizí slova bez rozdílu. Jednoduše řečeno Japonec Twinkle Twinkle, Little Star automaticky přepíše (i vysloví) jako ツインクル、ツインクル、リトル、スター (česky transliterováno právě jako „cuinkuru cuinkuru ritoru sutá“) a jedná se přitom pro japonské jazykové uživatele o bezpříznakový anglický projev.

otevřené zahraničním a především pak anglickým jazykovým vlivům, nepůsobí použití anglického jazyka ve zdrojovém textu nikterak nepřirozeně. Oproti tomu v českém textu je stejné míchání jazyků nepřijatelné, a tudíž je potřeba nahradit anglickou říkanku českým ekvivalentem. V češtině existuje i česká verze této anglické ukolébavky, která se ovšem v našem kulturním prostředí běžně jako ukolébavka nepoužívá a není ani všeobecně známa.

K problematice interkulturního překladu lze zařadit také následující úsek:

- (6) (...) また、たくさんのりんどうの花が、草をかくれたり出たりするのは、やさしい狐火のように思われました。

(...) *mata, takusan no rindó no hana ga, kusa o kakureitari detari suru no wa, jasašii kicunebi no jó ni omowaremašita.*

„Místy z toho porostu jako vlídně zářící bludička vykoul hořec, který se skrýval v travnatých útrobách.“

Zvýrazněné slovní spojení *jasašii kicunebi* bychom mohli doslova přeložit jako „vlídnou bludičku“, čímž bychom se však dopustili podle mého názoru poměrně zásadní chyby. *Kicunebi* se do češtiny i do angličtiny samozřejmě překládá jako řečená bludička, velice důležitý je ovšem v tomto případě folklór a lidová slovesnost. Oba dva jevy pravděpodobně vznikají z podobné příčiny, pokud pro teď opomeneme jejich nadpřirozené výklady. Nejčastěji se vědecky vysvětlují jako optické klamy způsobené kombinací vysoké teploty vzduchu a zároveň i vysokého tlaku (Akiba, 1994, s. 597; Jošiharu, 2007, s. 166–173). Kromě toho se ale výklady těchto dvou zdánlivě totožných úkazů v českém a japonském folklóru rozcházejí.

V našem prostředí jsou bludičky líčeny v negativním světle. Tato záhadná světla bloudí kolem močálů či jiných vodních ploch a v noci svým uhrančivým půvabem svádějí nebohé kolemjdoucí z cest a lákají je vstříc smrti utonutím. Pojmenování „bludička“ s sebou tedy nese mnoho negativních konotací, kvůli nimž vyznívá spojení „vlídná bludička“ jako oxymóron. V japonské slovesnosti je *kicunebi* sice také připisována uhrančivost, záhadnost a krása, ovšem všeobecně se nejedná o úkaz, který by se aktivně snažil působit lidem újmu či snad přímo smrt. To je pravděpodobně způsobeno rozdílnými podnebními a geografickými podmínkami. Většina japonských ostrovů je pokryta pohořími a nachází se zde obrovské množství horkých pramenů, což vytváří ideální podmínky (silný tlak a vysoké teploty u země) pro vznik tohoto optického klamu. Světla se tedy na rozdíl od českého prostředí vyskytují i jinde než pouze na nebezpečných místech, jako jsou bažiny a vodní nádrže, čímž se z nich stává sice „nadopřirozená“, ale především okouzlující podívaná. A přesně proto je třeba k tomuto Mijazawovu obrazu přistupovat obezřetně a nevolit hned první způsob překladu, jenž se nabízí. Autorovo vnímání japonského ekvivalentu bludiček se od toho českého diametrálně liší, klade totiž důraz na jejich podobu. Z toho důvodu

bychom neměli příslušné květiny přirovnávat k „vlídným bludičkám“, nýbrž v překladu v mezích modulace zdůraznit jejich „vlídnou zář“.

Z interkulturního hlediska je velice zajímavé i téma japonské barvy, kterou v díle najdeme nespočetněkrát jako přídavné jméno *aoi*. A to především proto, že je toto označení značně divergentní – z japonského pohledu se může jednat hned o tři různé barvy. Běžné slovníky na první místo kladou tu, kterou lze na barevném spektru označit jako neutrální modrou. Tento odstín skutečně slovo *aoi* popisuje takřka v polovině všech případů, kdy je tato barva v *Noci na galaktické železnici* použita:

- (7) 青い胸あてをした人がジョバンニのうしろを通りながら、「よう、虫めがね君、お早う。」と云いますと、(...)

Aoi muneate o šita hito ga Džobanni no uširo o tóri nagara: „Jó, mušimegane-kun, ohajó,“ to iimasu to, (...)

„Přeju dobrý ráno, ty naše malá lupo,“ utrousil dělník v **modré zástěře**, když procházel kolem dřepícího chlapce.“

To samé přídavné jméno však může v určitém kontextu znamenat i „bledý“. Nejčastěji se tento význam pojí s popisem lidské tváře či měsíce, ovšem nemusí tomu tak být vždy. To platí především pro starší texty, mezi něž Mijazawovo dílo neoddiskutovatelně patří.

- (8) 草の中には、ぴかぴか青ばかりを出す小さな虫もいて、ある葉は青くすかし出され、ジョバンニは、さっきみんなの持って行った烏瓜のあかりのようだとも思いました。

Kusa no naka ni wa, pikapika aobikari o dasu čiisa na muši mo ite, aru ha wa aoku sukašidasare, Džobanni wa, sakki minna no motteitta karasuuri no akari no jó da tomo omoimašita.

„Porostem jako **bledě světélkující blikající tečky** poletovali malí broučkové, kteří svým světlem, jež sem tam prosvítlo přes listoví, chlapci připomínali lampiony spolužáků.“

Ve výše uvedeném úryvku je tedy „bledá“ barva zapsána pomocí adjektiva *aoi*, častěji se však v takovém případě tento barevný odstín zdůrazní připojením slova *široi*, což znamená „bílá“, čímž ve výsledku vznikne složené přídavné jméno *aodžiroi*, doslova „modrobílý“ či přesněji „modrá s odstínem bílé“. Tímto dá mluvčí jasně najevo, o jakou barvu se jedná, jak ostatně můžeme vidět v následujícím výňatku:

- (9) 坂の下に大きな一つの街燈が、青白く立派に光って立っていました。
Saka no šita ni óki na hitocu no gaitó ga, aodžiroku rippa ni hikatte tatteimašita.
„Pod kopcem stála velká elektrická lampa **vrhající** kolem sebe **matný** **svit**.“

Kromě těchto dvou odstínů barevného spektra nakonec může toto přídavné jméno označovat i zelenou. Pravděpodobně nejviditelnější je tento kulturní rozdíl u světél na semaforu – to, co my, obyvatelé západního světa, označujeme jako zelenou, mají Japonci zažité jako „modrou“. Za posledních několik desítek let se však poměrně úspěšně daří slovíčko *aoi* ve významu zelené nahrazovat slovem *midori*. *Aoi* si poté tento význam ponechává primárně ve frázích či pevně zakotvených slovních spojeních. To je však záležitost poslední doby, za Mijazawova života – tedy přibližně sto let zpět – se jazykový uživatel musel v rozeznávání významu adjektiva *aoi* spoléhat na kontext dané promluvy:

- (10) そのまん中に円い黒い星座早見が青いアスパラガスの葉で飾ってありました。
Sono mannaka ni marui kuroi seizahajami ga aoi asuparagasu no ha de kazattearimašita.
„Uprostřed toho všeho se pak skvěla černá otočná mapa hvězdné oblohy zdobená **zelenkavým listovým asparágu**.“

Rozrůznění významu zdánlivě jedné a té samé barvy má v rámci japonského jazyka historický základ úzce spojený s oblastí kognitivní lingvistiky. I přes to, že všechny kultury světa vidí jednu a tu samou duhu, pohled na pojmenování jejího barevného spektra se poměrně dramaticky liší (Luchesi, 2011, s. 18). Japonci prapůvodně rozlišovali pouze čtyři „barvy“, které hromadně označovaly celé úseky barevného spektra na základě určitých aspektů.

„Původní pojmenování pro černou, červenou, bílou a modrou nijak nesouvisí s barvami, které si pod tímto označením představujeme dnes. Tehdejší lidé těmito „výrazy“ nepopisovali barvy, ale vztah světla a tmy (světla a stínu)“ (tamtéž, s. 20).

Širo, dnes bílá, bylo označení pro takzvané „bezbarvé spektrum“, které se více či méně udrželo dodnes s tím rozdílem, že se skutečně jedná jen o čistou bílou barvu. *Kuro*, dnes černá, bylo hromadné označení pro všechny takzvané „temné barvy“ či jinými slovy tmavé barvy, kdežto *aka*, dnes červená, označovalo všechny takzvané „světlé barvy“. U těchto tří barev za několik set let vývoje nenastal žádný zásadní rozkol, postupně se však od nich osamostatnily jejich odstíny a samotné původní slovo nakonec začalo označovat pouze danou hlavní „barvu“.

S vývojem barevné skupiny *ao* to ovšem nebylo tak jednoduché vzhledem k tomu, že pod sebou sdružovala zbytek barev, jež nelze zařadit do žádné z předchozích skupin. V této množině se setkaly mezi jinými modrá, zelená, fialová a šedá a s tím samozřejmě i jejich nejružnější odstíny (Kitahara, 2003, s. 243). Oproti předchozím třem hlavním barvám se proto význam podstatného jména *ao* nikdy úplně neoprostil od všech barev, které původně zastupovalo. A to ani poté, co se od něj tyto barvy významově osamostatnily a získaly tak v jazykovém systému své vlastní označení. Jak jsem již zmiňoval výše, v posledních několika desetiletích sice konečně termín *ao* ve významu zelené barvy razantně ustoupil do pozadí, v některých slovních spojeních se však pravděpodobně nevytratí nikdy. Kromě výše zmíněného semaforu k nim dozajista patří také situace, kdy mluvčí o jiné osobě prohlásí, že je onen člověk „ještě pořád modrý“. Tento slovní obrat neznamena nic jiného než ekvivalent k českému „zelenáči“.

Problematikou různého pojmenování barev napříč kulturami se ve své knize zabývá i Mounin. Na základě fyziologických výzkumů bylo prokázáno, že se všichni lidé na svět koukají těma samýma očima bez jakýchkoliv rozdílů, a tudíž rozdíly v třídění barev a jejich názvů jsou čistě záležitostí konvence a kulturních zvyklostí. Než se poté Mounin začne zabývat konkrétními příklady, tvrdí následující:

Je-li tedy pojmenování barev v závislosti na jednotlivých jazycích tak odlišné, nebude možné to vysvětlit odlišnými zkušenostmi se světem, ani odlišnými vlastnostmi oka: bude se totiž jednat o zvlášť typický případ, kdy různé jazyky vyjadřují různými jazykovými strukturami fyzicky identická fakta a dokazují tak, že struktura jazyka neodráží automaticky strukturu okolního světa (Mounin, 1999, s. 78–79).

Jak jsem již nastínil výše, fikční svět *Noci na galaktické železnici* je kombinací západní kultury s několika nevyhnutelně japonskými prvky. Patří k nim především drobné reálie, které jsou neoddělitelně spojené s japonskou kulturou a vnímáním světa, tudíž se jim lze při překladu vyhnout jen opravdu obtížně. Jedna z takových situací je kupříkladu téměř hned na začátku díla:

- (11) その三つならんだ入口の一番左側には空箱に紫いろのケールやアスパラガスが植えてあって小さな二つの窓には日覆いが下りたまになってました。

Sono miccu naranda iriguči no ičiban hidarigawa niwa karabako ni murasakiiro no kēru a asuparagasu ga ueteatte čiisa na futacu no mado niwa hiōi ga orita mama ni natteimašita.

„Vedle dveří ležela krabice s hlínou, v níž vedle fialové kapusty rostly asparágy. Dvě nevelká okna byla úplně zakryta roletami.“

Jedná se především o zvýrazněné úseky. Ve zdrojovém textu se doslova mluví o „třech vchodech seřazených vedle sebe“, což může být na první pohled matoucí, nejedná se ovšem o nic jiného než o vchod do tradičního japonského obydlí složený z komplexu tří pravděpodobně posuvných dveří s papírovou výplní. Vzhledem k tomu, že se pak většina díla v japonském duchu nenese a tyto vlivy jsou mnohdy naopak potlačovány, rozhodl jsem se tento úsek vynechat a přeložit ho pouze jako „obyčejné“ dveře.

V rámci překladu textu pocházejících z odlišných kultur se mnohdy setkáme také s reáliemi, jež v cílovém jazyce vůbec neexistují. V takovém případě je třeba danou věc či skutečnost nějakým způsobem opsat nebo zvolit slovo s velice podobnou funkcí:

(12) (...) 今だってみんな標本室にあるんだ。六年生なんか授業のとき先生がかわるがわる教室へ持って行くよ。

(...) *ima datte minna **hjóhonšicu** ni arunda. Rokunensei nanka džugjó no toki sensei ga kawarugawaru kjóšicu e motteiku jo.*

„Učitelé je z **kabinetu** pořád nosí do hodin šestákům, aby si je mohli pořádně prohlídnout.“

Ve zdrojovém textu zvýrazněné slovo *hjóhonšicu* označuje speciální místnost v japonské škole, ve které se skladují různé exponáty primárně do hodin biologie, ale také dalších přírodních věd. České školy povětšinou ničím takovým nedisponují. Na druhou stranu je však zvykem mít těmito ukázkovými předměty „vyzdobené“ kabinety vyučujících daných školních předmětů. Z toho důvodu jsem se rozhodl slovo *hjóhonšicu* ve svém překladu adaptovat jako „kabinet“. Sice jsou to fakticky dvě odlišné místnosti, v rámci novodobého kontextu však mají velice podobnou funkci, pokud jde o skladování výukových exponátů. Současný kontext v rámci této problematiky považuji za relevantní primárně proto, že jak originální text, tak můj překlad jsou intencionálně zamýšlené i pro mladší čtenářstvo.

4. Závěr

Není pochyb, že pro nás jakožto obyvatele západního světa je Japonsko země velice vzdálená nejen geograficky, ale především svou kulturou a způsobem myšlení. Tyto faktory se poté přímou úměrou odrážejí i v jazykovém systému. Podvědomě cítíme, že japonština je našemu chápání vzdálena mnohem více než kupříkladu angličtina, němčina či další indoevropské jazyky, s nimiž se setkáváme v každodenní praxi. Rozdílnost kultur však není to jediné, co k tomuto zdání přispívá – kromě užívání fonoideografického písma je to především nemožnost zařazení tohoto jazyka k některé z existujících jazykových rodin (Kindaichi, 2000, s. 13–14). Tento problém nedokázali lingvisté uspokojivě vyřešit do dnešních dnů. Nejvíce je poukazováno (tamtéž, s. 13–14) na podobnost

japonštiny s jazykem souostroví Rjúkjú, některé teorie dále hovoří o japonštině jako o jazykovém izolátu (tamtéž, s. 13–14), jiné ji řadí k altajským jazykům a všímají si až podezřele velkých podobností se sousední korejštinou (tamtéž, s. 13–14). Nejsilnější proud hovoří o příbuznosti s polynéskými jazyky, avšak jedná se opravdu pouze o domněnky na základě jistých podobností ve fungování jazykového systému nebo teorií o původu japonského národa.

Na druhou stranu typologicky lze japonštinu zařadit poměrně snadno. Je to silně aglutinační jazyk, jehož nejproduktivnější způsob slovtvorby je kompozice a v nemalé míře se můžeme setkat i s konverzí (Bednaříková, 2009, s. 149). Tato kombinace spolu se způsobem fungování syntaxe a gramatiky pro nás jakožto obyvatele Evropy dělá z japonštiny poněkud obtížnější zdrojový jazyk nežli kupříkladu některý z jazyků spadajících do germánské a prakticky i celé indoevropské jazykové rodiny. Kromě kulturně zakotveného lexika a slovních spojení, které jsem blíže analyzoval výše, se totiž překladatel hojně potýká například s květnatými konstrukcemi, které jsou sice složeny jen z podstatných jmen, ovšem ve významové rovině fungují některé z nich jako přídavná jména či dokonce i jako slovesa (Watanabe, 2000, s. 127–185).

I přesto, že se Mijazawa snažil vytvořit kulturně bezpříznakový fikční svět, jeho japonský původ se v *Noci na galaktické železnici* projevil. Kromě každodenních reálií, jakými jsou kupříkladu japonské dveře, se jedná především o názvy květin, stromů a jiných rostlin, které se u nás nevyskytují, ovšem v Japonsku jsou zcela běžné. Přesně na tyto translatologické problémy vyžadující různá překladatelská řešení jsem se soustředil při převádění *Noci na galaktické železnici* do českého jazyka. Všeobecně jsem se při jejich řešení držel Levého zásad pro překlad národně specifických reálií, v rámci nichž uvádí, že smysl má v cílovém textu ponechat jen ta slova, pro jejichž vyjádření nemá čeština adekvátní prostředky. Jak totiž Levý udává: „(...) proti čistotě jazyka se (...) prohřešuje překlad, který užívá cizích slov samoučelně, bez významové nutnosti, jen pro kolorit, pro zajímavost, jako to dělali dekadenti“ (Levý, 1998, s. 120). Má řešení byla navíc ovlivněna i cílovým čtenářstvím, které jak v případě zdrojového textu, tak překladu tvoří podobně jako u *Malého prince* autora Antoina de Saint-Exupéryho primárně mládež. V těchto případech jsem tedy volil řešení vypuštěním, amplifikací či substitucí na základě toho, co bylo podle mého názoru v daných situacích nejvhodnější vzhledem k obsahu a formě originálního díla.

Literatura

- Akiba, T. (1994): *Nihon dai hjakka zenšo*. Tokio: Šógakukan.
Bednaříková, B. (2009): *Slovo a jeho konverze*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
Hiraide, T. (2016): *Kočičí host*. Brno: Host.
Jošiharu, C. (2007): *Nihon to Seijó no jókai kurabe: jókai densecu hjakuwašú*. Saitama: Miki šobó.

- Kindaichi, H. (2000): *The Japanese Language*. Vermont: Tuttle Publishing.
- Kitahara, J. (2003): *Nihongo daidžiten dainihan*. Tokio: Šógakukan.
- Knittlová, D. a kol.(2010): *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Levý, J. (1998): *Umění překladu*. Vyd. 3., upravená a rozšířená verze 2. Praha: Ivo Železný.
- Luchesi, K. (2011): *Černá, bílá, červená a modrá barva v japonské frazeologii*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Mijazawa, K. (1989): *Ginga tecudó no joru*. In: *Šinpen Ginga tecudó no joru*. Tokio: Šinčóša.
- Mounin, G. (1999): *Teoretické problémy překladu*. Praha: Karolinum.
- Watanabe, M. (2000): *O podstatě japonského jazyka*. Praha: Karolinum.

Spojka *neboť* (K metodologii současné souvětné syntaxe)

Josef Štěpán

stepan.josef@centrum.cz

Abstract: The conjunction *neboť* (On the methodology of contemporary complex-sentence syntax). The paper summarises different conceptions of the conjunction *neboť* in Czech syntactic monographs. The content, meaning and form in the complex-sentence syntax are methodologically differentiated. The objective content (denotatum) is common to clauses with the paratactic conjunction *neboť* and the hypotactic conjunction *protože*. These two conjunctions differ in terms of form and semantics. The author analyses the formal-syntactic properties of the paratactic conjunction *neboť*, different from those of the hypotactic conjunction *protože*, semantic-syntactic types of the main clauses with the paratactic conjunctions *neboť*, *totiž*, *vždyť* (explanatory causal, plainly explanatory) and the functioning of the conjunction *neboť* in the syntactic position of the hypotactic conjunction *protože* in a “simple complex sentence” as well as “compound complex sentence”.

Keywords: paratactic conjunction *neboť*, content, meaning, form, complex sentence

1. Úvodem

Cílem článku je charakterizovat postavení spojky *neboť* v systému současného českého souvětí, a to z hlediska rozlišování obsahu, významu a formy, krátce se pak zmíníme i o významově blízkých spojkách *totiž* a *vždyť*.¹ Půjde o příspěvek k metodologii výzkumu syntaxe, protože právě u spojky *neboť* bývají často problematické výklady o jejím syntaktickém statusu.² Východiskem pro zpracování souvětí je pro nás pojetí K. Svobody (1972, s. 86), který se větami se spojkou *neboť* zabýval nově. Nepracujeme s introspekcí, ale používáme pro výklad současné souvětné syntaxe materiál (korpus) z nové češtiny, tj. od 19. století (viz konec článku).

Dříve než se budeme zabývat spojkou *neboť* v souvětí, je třeba alespoň zmínit, že ve větě jednoduché souřadící spojka *neboť* nemůže spojovat větné členy ve vztahu determinačním jako podřadící spojka *protože*, což zjistil už J. Hrbáček

---

¹ Spojka *neboť* bývá charakterizována jako knižní, spojka *neb* jako archaická, spojka *totiž* jako poněkud knižní a spojka *vždyť* jako hovorová (Vachek, 1972, s. 95). Jde o spojky přirozeného jazyka. Logickými spojkami se zabývá můj jmenovec Jan Štěpán, viz heslo Logická spojka v elektronické verzi NESČ (2017).

² Usilujeme o co nejpřesnější vymezení gramatických pojmů. Jestliže nepravou větu vedlejší chápeme jako hypotaktické vyjádření koordinace (Štěpán 2013, s. 89), pak nelze souhlasit s J. Hrbáčkem (1987, s. 449), že nezřetelná hypotaktická povaha spojky *neboť* je důvodem k tomu, abychom věty takto uvozené řadili k nepravé větě vedlejší. Neuspokojují obecné interpretace vět s *neboť*, že jsou na přechodu mezi parataxí a hypotaxí, srov. F. Kopečný (1958, s. 283), J. Bauer (1960, s. 286), J. Hrbáček (1967, s. 142; 1987, s. 483).

(1967, s. 142), srov. (1) *Chce se mi zabednit všechna okna a nepustit sem už ani trochu čerstvého vzduchu. Protože novýho* (Kalenská 40). Náš doklad je z obecné češtiny. F. Trávníček (1951, s. 823) uvádí spojení knižní, srov. *Je to drahé, protože nepotřebné*. V jednoduché větě se ovšem běžně vyskytují souřadící spojky, které vyjadřují mezi větnými členy koordinační vztah, např. *ale, nejen-ale, nebo* atd. Stranou necháváme to, že spojka *neboť* má funkci textovou, připojuje samostatný větný celek, srov. (2) *Nejsem vševědoucí, ale tohle vím a mohu tvrdit s trpkou jistotou. **Neboť** filosofie nedává odpovědi, nýbrž přináší jen otázky* (Bondy 277).

Nejprve uvedeme různá pojetí spojky *neboť* v českých syntaxích od devadesátých let (odd. 2). Potom popisujeme mluvnické (formálněsyntaktické) vlastnosti souřadící spojky *neboť* (odd. 3), dále sémantickosyntaktické druhy hlavních vět s *neboť*, *totiž*, *vždyť* (vysvětlovací příčinné a důvodové, prostě vysvětlovací) (odd. 4) a fungování spojky *neboť* v syntaktické pozici podřadící spojky *protože* v jednoduchém i složitém souvětí (odd. 5).

2. Některá pojetí spojky *neboť* a *protože*³ v českých syntaxích od devadesátých let minulého století

M. Grepl a P. Karlík (1998, s. 305) píší: „Zatím se nepodařilo uspokojivě vysvětlit, jaký je rozdíl mezi strukturami: *Chtělo se nám do světa, neboť cizina nás vítala radostí* a *Chtělo se nám do světa, protože cizina nás vítala radostí*.“⁴ Na toto tvrzení přímo reaguje O. Pešek (2011, s. 310) a přesvědčivě ukazuje v rámci svého teoretického modelu, který patří do textové lingvistiky, nástroje uchopení sémantiky spojovacích výrazů, jimiž jsou „systémové interpretační instrukce“. Tyto instrukce mu umožňují rozlišit struktury s *protože* a struktury s *neboť* podle jejich různého diskursního, syntaktického, textového a stylistického potenciálu. Spojku *protože* považuje za podřadící (s. 293) a spojku *neboť* za souřadící (s. 296).

Někdy se setkáváme v pojetí, které chápe souvětí jako samostatnou syntaktickou jednotku a které vychází ze sémantickosyntaktického pojmu determinace, s názorem, že spojka *neboť* je synonymní se spojkou *protože* a že se liší jen stylovou hodnotou (F. Štícha, 2013, s. 792, 834). Jak ukážeme dále, jsou obě spojky synonymní jen z hlediska obsahu (denotátu).

³ Podobně jako spojka *neboť* (viz pozn. 1) má různé stylové varianty také spojka *protože*: mírně knižní *poněvadž*, zcela knižní *jelikož* a *ježto*, archaické *anžto*.

⁴ Stejný příklad s *neboť* uvádí už P. Karlík (1996, s. 480) ve výkladech o určení vlastní příčiny spolu s vedlejší větou s *protože* a s dalšími podřadícími spojkami, se složenými spojovacími prostředky a s větněčlenskými vyjádřeními příčiny. Větu s *neboť* označuje jako hlavní větu, která „odpovídá“ větě vedlejší. V kapitole o spojování vět (s. 556n) má příklady *Byla jsem úplně zoufalá, neboť Němec se ke mně choval špatně* a *Byla jsem úplně zoufalá. Neboť Němec se ke mně choval špatně*, v nichž obsahová souvislost jako příčinný závislostní vztah je vyjádřena souřadící spojkou *neboť* při souvětěném a textovém spojení.

Pokud jde o jazykový (mluvnický) význam, nejsou spojky *neboť* a *protože* synonymní. Je to zřejmé například z koncepce J. Panevové (2014), která také vychází ze sémantickosyntaktických pojmů, ale jež nechápe souvětí jako samostatnou syntaktickou jednotku. U spojky *neboť* uvažuje o poměru důvodovém v rámci koordinace (s. 148), u spojky *protože* o určení příčinném jako o typu volného určení v rámci závislostního vztahu (s. 63). Pojetí J. Panevové postupuje od funkce k formě, podle naší terminologie od sémantickosyntaktických pojmů, jimiž jsou pojmy koordinace a závislost (užíváme tyto termíny v jiném významu, ale to není důležité), nepracuje s pojmy parataxe a hypotaxe, ale je především závažné, že dospívá ke stejným závěrům jako naše pojetí, které postupuje od formy k sémantice, od pojmů formálněsyntaktických. J. Panevová totiž obě spojky rozlišuje.

Nejnověji se v elektronické verzi NESČ (2017) v hesle příslovečné určení příčiny uvádí: „[p]rimárně se příslovečné určení příčiny vyjadřuje *vedlejšími větami příčinnými* / *vedlejšími větami důvodovými* se spojkami, které se vyskytují jen v těchto vedlejších větách: *protože, poněvadž, jelikož, ježto*, a se spojkou *že* a odkazovacím výrazem v maticové větě: *proto, že...*“ Od vět vedlejších slovník liší věty hlavní: „Za příslovečné určení příčiny se nepovažují věty se spojkami *neboť, vždyť, totiž*, pokládané za hlavní věty vyjadřující příčinu nebo důvod a mající funkci vysvětlovací, a proto jsou vždy postponované“. Autorem tohoto hesla je P. Karlík.

V našem pojetí spojku *neboť* charakterizujeme jako souřadící (parataktickou) a spojku *protože* jako podřadící (hypotaktickou). Souřadící spojku *neboť* teprve až v druhé fázi třídění popisujeme i z hlediska sémantickosyntaktických pojmů (viz níže odd. 4). Tato spojka funguje a i v minulosti fungovala v souvětí jako podřadící spojka *protože* (odd. 5). Náš přístup, který ctí jazykovou (mluvnickou) formu, umožňuje uvádět rozdílné mluvnické vlastnosti obou těchto spojek (odd. 3).

3. Některé mluvnické (formálněsyntaktické) vlastnosti souřadící spojky *neboť*

Vyjděme z konkrétního příkladu. Předměty myslí jsou věcné obsahy vět (denotáty) ‚Zůstaneme doma‘ a ‚Prší‘ a ty jsou ve vztahu obsahové determinace, kdy první je determinován druhým a lze zde užít jak spojku *neboť*, tak spojku *protože*. Obě spojky vyjadřují stejný obsahový poměr k větě řídící, a to příčinný.⁵ Vývojem obou těchto spojek se zabýval ve staré češtině J. Bauer (1960, s. 107n, 283–287), podřadícími příčinnými spojkami a souřadícím *neboť* ve veleslavínské češtině V. Zikmund (1863, s. 455n, 567n), spojkou *neboť* v baroku J. Alexová (2009, s. 201–206), spojkou *neboť* ve 2. polovině 19. století E. Hošnová (2005, s. 68n). V této stati jde o jejich popis v současné češtině.

⁵ Oba věcné obsahy vět můžeme nahlížet i z opačného hlediska, kdy první věcný obsah můžeme chápat i jako následek druhého věcného obsahu a pak bychom užili vždy jen souřadící spojovací výraz, např. spojku *proto*. Je-li věcným obsahem domněnka, pak uvažujeme o důsledku. O rozlišení následku a důsledku srov. K. Svoboda (1984, s. 293).

V gramatice bychom měli usilovat o odborný popis mluvnických vlastností spojky *neboť* v souvětí, vlastností, které jsou spojeny s jazykovým významem. U této spojky popíšeme šest mluvnických (formálněsyntaktických) vlastností, jež jsou uspořádány hierarchicky od vlastnosti nejdůležitější a které svědčí o tom, že jde o spojku souřadící.

(a) Nejsilnější mluvnickou vlastností, která svědčí o souřadnosti spojky *neboť*, je vázaný sled věty, kterou uvozuje: zatímco věta s *protože* může stát nejen v postpozici, ale i v antepozici ke své větě řídící, věta se spojkou *neboť* může stát v současné češtině jen v postpozici, antepozice není možná, srov. **Neboť prší, zůstaneme doma*. Jde o starou vlastnost této spojky (Bauer, 1960, s. 107), kterou však jazykovědná teorie ještě ve dvacátých letech minulého století neobjevila (Gebauer – Ertl, 1921, s. 68). Máme z 19. století zcela ojedinělý doklad, v němž věta s *neboť* v interpozici má blízko k antepozici, srov. (3) *Jiřík, neboť on to skutečně byl, jehož se žoldnéři Ranéeovi v boji byli lstivě zmocnili, pohlédl s největším opovržením na Šimance* (Svátek 290).

Nemožnost antepozice platí ovšem jen pro jednoduché (dvoučlenné) souvětí, v souvětí složeném (majícím tři a více vět) je antepozice možná, srov. (4) *Byla to váha mechanická, a neboť mně trvale svými výstupy nedělala radost, zkoušela jsem na ni různé figle* (SYN2015). Věta s *neboť* může být ojediněle i interponována, srov. (5) *Právě nedaleko odtud ulehli mladí manželé do stinného zákoutí a tiše – neboť kdo ví, kdo by mohl jít po pěšině – obnovili své sladké a nenucené spojení* (SYN2015).

(b) Dále je to záměrová (vztahová) modálnost v souvětí.⁶ Můžeme docela dobře říci tázací souvětí *Nepomůžeš mu, protože tě oklamal?*, které je modálnostně jednotné, ale souvětí *Nepomůžeš mu, neboť tě oklamal?* není možné, souvětí jako celek není tázací. Modálnostně jednotné však není složité souvětí se spojkou *protože*: (6) *Nejspíš mi chtěli oznámit, že mě berou, protože proč by jinak volali?* (Pohanka 8). Jde už o volné spojení dvou větných celků lišících se vztahovou modálností (oznamovací a tázací) a tady je už blízkost spojky *protože* spoje *neboť*.

Častěji se věta s *neboť* spojuje s větou rozkazovací: (7) *Smiluj se nade mnou, Pane, neboť jsem slabý...* (SYN2005), (8) *Vzdejte se co nejrychleji klamné představy množství, neboť brzo už by mohlo být pozdě* (SYN2005). Ale i tady věta s *neboť* se volně pojí k předchozí větě, takže s ní netvoří souvětí, které by jako celek bylo rozkazovací (věta první je rozkazovací, věta druhá oznamovací).

(c) Jak uvedl už F. Kopečný (1958, s. 283), není možno odpovídat na otázku *s proč* větou se spojkou *neboť*, je možná jen odpověď se spojkou *protože*. Dodejme, že je možná při vyjádření námitky i odpověď se spojkou *vždyt*.

---

⁶ Touto vlastností jsme se stručně zabývali jako testem při rozlišování vět hlavních a vedlejších vůbec (Štěpán, 2013, s. 18).

(d) Spojka *neboť* musí spojovat dvě hlavní věty sama, stojí v iniciální pozici ve větě, protože před ní nemůže stát žádné příslovce, srov. **jen neboť*, u spojky *protože* to možné je, srov. *jen protože*.

(e) Zatímco dvě věty s *protože* mohou být v souřadném poměru se spojkou *a*, jelikož spojka *protože* je podřadicí, srov. Peškův doklad *Na oslavu půjdu, protože tam bude Petr a protože mám chuť se bavit*, věty se spojkou *neboť* v souřadném poměru být nemohou: **Na oslavu půjdu, neboť tam bude Petr a neboť mám chuť se bavit* (Pešek, 2011, s. 137). K. Svoboda (1972, s. 87) to vysvětluje tím, že věty s *neboť* vyjadřují příčinu nedůrazově. Jiná je situace u spojky *protože*, která se opakuje, srov. (9) *Ale mám Toničku ráda, protože nosí modré náušnice, protože si odpoledne při žehlení zpívá a protože mi na Zbiroze ukázala, jak se vyloupne duše z rákosí* (Pujmanová 10). Nedůrazovostí a souřadnou podobou *neboť* objasňuje K. Svoboda i to, že v souřadném poměru nemůže být spojka *neboť* s vedlejším větným členem, srov. **Mám ráda Toničku pro její veselou povahu a neboť mi na Zbiroze ukázala...*, musí být ... *pro její veselou povahu a proto, že mi na Zbiroze ukázala...* Zde je spojka *protože* užita důrazově jako výraz uvozující vedlejší větu příslovcově-částicovou.

(f) V neposlední řadě je třeba zmínit, že už K. Svoboda (1956, s. 6) v jednom ze svých prvních článků o souvětí konstatoval, že spojka *neboť* spojuje i souřadně spojené (několikanásobné) věty vedlejší, a uváděl celou řadu dokladů z konce 19. a začátku 20. století, srov. (10) *Held se omlouval, že tak píše, to že jen aby času ušetřil, neboť že nemá žádného cviku v českém psaní, po německu že se snáze vyjádří...* (Jirásek 218).

J. Hrbáček (1967, s. 142) přesto napsal, že v současné češtině spojka *neboť* nemůže spojovat větné části několikanásobné věty vedlejší na stejné úrovni a že proto spojka *neboť* není jednoznačně souřadicí. Uvádí introspektivní souvětí, v němž se opakuje podřadicí *že* a které nemůže existovat, srov. **Tvrdil, že je to správné, neboť že se tak obecně říká*. J. Hrbáček konstatuje, že je však možné souvětí *Tvrdil, že je to správné, neboť se tak obecně říká*, tady už pak podle jeho názoru spojka *neboť* spojuje věty přímo a nejde už o věty několikanásobné. Hrbáčkův příklad je ovšem zvláštní v tom, že v první a třetí větě je verbum dicendi. Tím se liší např. od souvětí (11) *Ale zdálo se, že jí nepřeje štěstí, neboť šedesátá léta se z hlediska nových léčiv projevovala jako suchá, neplodná* (SYN2005). Tento typ souvětí je v jazykové praxi častější než Hrbáčkův příklad. V obou souvětích je připojena věta s *neboť* k celému předcházejícímu podřadnému souvětí. O J. Hrbáčka se opírá S. Machová (1972, s. 61), pro kterou spojka *neboť* není souřadicí, protože vychází z Hrbáčkovy kritéria nemožnosti spojovat vedlejší věty několikanásobné a z toho, že každou spojkou *neboť* lze substituovat spojkou *protože*, tedy rozhodující pro ni nejsou mluvnické vlastnosti, ale obsah spojek. Hrbáčkův názor přejímá ještě v době zcela nedávné E. Hošnová (2005, s. 46).

Za pět let po Hrbáčkově článku s ním polemizuje K. Svoboda (1972, s. 86n), který podrobně vysvětluje, že námi uvedená šestá mluvnická vlastnost spojky

neboť (spojovat souřadně spojené vedlejší věty) platí i pro současnou češtinu, protože starší doklady jsou i dnes dobře přijatelné. Svobodovi dává za pravdu i doklad ze současného korpusu: (12) *Druhý, vida, že jeho sokovi se dostává takové pozornosti, uvedl, že přece ví, jak velké prase jest možné vychovati, neboť že nyní má jedno ve chlévě* (SYN).

Uvedených šest mluvnických vlastností svědčí více či méně o souřadnosti, parataktičnosti spojky *neboť*.

4. Sémantickosyntaktické druhy vět uvozené souřadícími spojkami *neboť*, *totiž*, *vždyť*

Dříve než se budeme zabývat sémantickosyntaktickými druhy vět se souřadícími spojkami, je třeba si všimnout pojetí koordinace, které je odlišné od pojetí našeho. J. Panevová (2014, s. 146–149) za koordinaci považuje poměr slučovací, odporovací, vylučovací, stupňovací, důvodový, konfrontační, soupeření a důsledkový a zastává tak stanovisko, které nacházíme už dříve v české syntaxi (k pojmu koordinace podrobněji Štěpán 2009, s. 5n), totiž že termín koordinace je synonymní s termínem souřadnost (parataxe), který ovšem J. Panevová neužívá, protože formálněsyntaktický pojem souvětí souřadné v rámci funkčního generativního popisu považuje za nejasný (Panevová, 2014, s. 34). Domnívám se, že jen poměr slučovací, odporovací, vylučovací a stupňovací jsou koordinací, protože u ní nedochází k začlenění druhé věty do první. Naproti tomu poměr důvodový a důsledkový jsou determinací, neboť u nich k tomuto začlenění dochází (Štěpán, 2013, s. 93, 97).⁷

Spojku *neboť* vymezujeme uvedenými vlastnostmi formálněsyntaktickými jako spojku spojující hlavní věty a je tak odlišena od spojky podřadící *protože* a jejích synonym. Je třeba se touto souřadící spojkou zabývat ještě z hlediska jazykově významového, tj. z hlediska sémantickosyntaktického rysu hlavních vět, jímž je determinace (4.1), oslabená determinace (4.2) a oslabená koordinace (4.3), popř. u oslabené determinace (důvodu) a oslabené koordinace (prostě vysvětlovací věty) i z hlediska komentování. Budeme se stručně u těchto tří významových druhů vět věnovat i popisu významu a formálněsyntaktických vlastností souřadících spojek *totiž* a *vždyť*.

4.1 Vysvětlovací hlavní věta příčinná

Vysvětlovací hlavní věta příčinná je základní typ vět se spojkou *neboť*, tato spojka je tu nejčastější, má nejbližší ze všech druhů hlavních vět k vedlejší větě (tady k větě s *protože*, kterou jsou vždy nahraditelné). Uvedená věta s *neboť* je

⁷ K. Svoboda (1972, s. 86) větu uvozenou výrazem *neboť* nepovažuje za koordinační vztah konkurující determinačnímu vztahu, jak uvádí J. Panevová (2014, s. 148), ale výslovně píše o souřadném souvětí s větnými obsahy ve věcné subordinaci, protože v jeho koncepci je východiskem syntaktická forma.

začleněna do jiné věty sémantickosyntaktickým vztahem **determinace**: (13) *Nejvíce trpěla kolena, neboť na nich spočívala váha celého těla* (SYN).

Tento jazykový sémantickosyntaktický (příčinný) vztah vyjadřuje, že děj (stav) vysvětlovací věty příčinné s *neboť* vyvolává jiný děj (věta *Nejvíce trpěla kolena*). Věta je aktivním odrazem faktu (denotátu), tj. děje nebo stavu, jako předmětu (obsahu) myslí bez myšlenkového zpracování, tím rozumíme objektivní realitu (Štěpán 2013, s. 15). Jinde jsme ukázali, že existuje velmi zprostředkovaný vztah mezi jazykovou kauzalitou a kauzalitou fyzikální, protože mezi nimi stojí kauzalita chemická, biologická, psychologická, sociální atd., a že existuje i velmi obecný pojem kauzality, kterému se věnuje filozofie (Štěpán, 1975). Tyto mimojazykové kauzality můžeme nazvat kauzalitami obsahovými.⁸ Fyzikální kauzalita je vyjádřena v dokladu (14) *V salónu je chladno, neboť v domě se netopilo od té doby, co Batler odešel, a podzim už pokročil* (SYN). Mnohem častěji jsou vyjádřeny spojkou *neboť* ostatní obsahové druhy kauzality, srov. (15) *Cigaretový dým zhoustl, neboť teď kouřili oba muži* (SYN), (16) *Rozhostila se krátká pauza, neboť Paulette se rozplakala* (SYN), (17) *Náhle se zarazila, neboť si všimla Danielova oroseného čela* (SYN), (18) *Ještě jsem parkoval před kolejemi, neboť jsem se dosud nedokázal rozhodnout, co podniknu* (SYN) atd. Rozlišování těchto druhů obsahové kauzality však už není předmětem jazykovědy.

Příčinný vztah vyjadřuje i věta se spojkou *totiž*, srov. (19) *K tomuhle jezevci nechodte moc blízko, on totiž kouše* (SYN2010). Zatímco spojka *neboť* stojí vždy v iniciální pozici (srov. výše odd. 3, vlastnost d), spojka *totiž* v ní stát nemůže, je enklitická. Věta s *totiž* se na rozdíl od spojky *neboť* pojí k předchozí větě velmi volně a bývá velmi často větou samostatnou, srov. (20) *Zvadlé květiny nepochybně měnily svou polohu. Neměly totiž stejně dlouhé stonky* (SYN2005), (21) *Politikařením se ale zabýval. Byl totiž výrobce aut* (SYN2005). S volností souvisí to, že věty s *totiž* nelze vždy bez strukturních obtíží substituuovat spojkou *protože*.

Podobně velmi volně vyjadřuje příčinu věta se spojkou *vždyť*, a to v projevech emocionálních, srov. (22) *Nešlo mi to hned, vždyť jsem neměla skoro žádný svaly* (SYN2010). Projevuje se to v tom, že v písmě za každou větou uvozenou spojkou *vždyť* můžeme připojit vykřičník. Spojka *vždyť* stojí na rozdíl od spojky *totiž* vždy v iniciální pozici jako spojka *neboť* a věta bývá často větou samostatnou zvolací, srov. (23) *Nehraj si, žes lepší než já! Vždyť o to stojíš!* (SYN2005). Je často odpovědí na otázku s *proč*, srov. (24) „*Proč jsi nepřišel až o půl osmé, jak jsme tě žádali?*“ „*Vždyť ti to říkám. Chtěl jsem-*“ (SYN2005), ale tady už vyjadřuje námitku. Stranou necháváme další doklady, v nichž místo spojky *vždyť* nelze užít *neboť*, zřídka *totiž*. Dosud nejpodrobněji se u nás touto

---

⁸ Kognitivní obsah kauzality se v jazyce na jeho rovinách vyjadřuje nejrozličnějšími prostředky gramatickými a lexikálními (Štěpán, 1988).

specifickou spojkou zabýval J. Vachek (1972), který ukázal, že na rozdíl od spojky *neboť* se u spojky *vždyť* objevuje v její sémantice apelová složka.

4.2 Vysvětlovací hlavní věta důvodová

Vysvětlovací hlavní věta důvodová je méně častý typ věty s *neboť*. Podobně jako v předcházejícím typu je tato věta začleněna do jiné věty sémanticko-syntaktickým vztahem determinace (spojku *neboť* lze substituovat spojkou *protože*), jde však o **determinaci oslabenou**, protože je zde navíc přítomen rys komentování: (25) *To zřejmě není konečné číslo, neboť lidé mohou o tento dar požádat do konce března* (SYN2013PUB).

Zatímco výše uvedená vysvětlovací hlavní věta příčinná vyjadřuje děj nebo stav jako fakt, který vyvolává jiný děj jako fakt, vysvětlovací hlavní věta důvodová vyjadřuje děj (stav) jako fakt, který svědčí o tom, že tvrzení první věty je pravdivé (děj první věty však jím není vyvoláván), druhá věta komentuje větu první, v ní bývá výslovně naznačeno, že se vyslovuje domněnka, srov. modální pravdivostní slovo *zřejmě* v uvedeném dokladu.

Další doklady na důvodové věty s *neboť*: (26) *Je velmi pravděpodobné, že se mu toto přání splní, neboť představení je opravdu velmi vstřícné k divákům libivou hudbou* (SYN2013PUB), (27) *Tato částka se už platit nemusela, neboť se o Musilovi dověděl jiný misionář, kněz z řádu pasionistů* (tamtéž), (28) *Vrah nebyl zcela jistě sám, neboť oběť vážila 120 kilogramů a měřila 195 centimetrů* (tamtéž).

Důvodové věty s *totiž* a *vždyť* se častěji užívají ve styku s adresátem, a proto v předchozí větě nemusí být vždy výslovně vyjádřeno, že jde o domněnku: (29) *Nevím, vy jste totiž měli štěstí, že jste měli Havla* (SYN), (30) *Máte důvod k oslavě, právě jste totiž zažili unikátní jev* (tamtéž), (31) *Musíš jí dát pus, vždyť jste na líbáncích* (tamtéž), (32) *Neměla byste vstávat z lůžka, vždyť jste teprve tři dny po porodu* (tamtéž).

4.3 Prostě vysvětlovací hlavní věta

Prostě vysvětlovací hlavní věta podává vysvětlení k obsahu věty první tak, že uvádí skutečnosti, které sice nejsou k obsahu první věty v determinačním vztahu příčinném, ani důvodovém (nelze je substituovat podřadící spojkou *protože*), ale jsou důležité k jeho pochopení. Jde o **oslabenou koordinaci**, při které se uplatňuje i rys komentování.

Základní spojkou prostě vysvětlovací je spojka *totiž*, srov. (33) *O té možnosti svědčil i Lomalův zoufalý čin: jmenoval mě totiž sám od sebe a z ničeho nic společníkem* (SYN2005). Větou *jmenoval mě totiž...* se vysvětluje nebo připomíná, co se týká „činu“. Druhá věta může být rektifikací věty první, srov. (34) *Sifonové partě došly bublinky, totiž spíše jim došla voda* (Rečková 74).

Méně často se užívá spojky *vždyť*. Ta má emocionální zabarvení a často se odděluje tečkou, popř. otazníkem, srov. (35) *Jaképak názory oni už tak mohou mít? Jaképak zážitky? Copak ti už tak vědí? Vždyť je to do nebe volající* (SYN2005).

Nejméně často má význam prostě vysvětlovací spojka *neboť*. Bývá tomu tak tehdy, jestliže vysvětluje oprávněnost otázky, srov. (36) *Kdo zná tajemství vůle a její moc? Neboť Bůh sám je jen veliká vůle* (SYN).

5. Fungování spojky *neboť* v syntaktické pozici podřadicí spojky *protože* v jednoduchém a složitém souvětí

Konečně je třeba zmínit to, že spojka *neboť* funguje a i v minulosti fungovala v syntaktické pozici podřadicí spojky *protože*, a to v dvouvětném (jednoduchém) souvětí, a to s výrazem *proto* v předcházející větě (5.1), nebo jako součást vložené apozice (5.2), v složitém souvětí s řetězcovou závislostí souvětněčlensky rozdílných vedlejších vět (5.3), v složitém souvětí s postupnou závislostí jen příčinných vět (5.4) a v souvětí se souřadně spojenými vedlejšími větami (5.5). To dosud unikalo syntaktickému popisu.

5.1 Jednoduché souvětí s výrazem *proto*

Spojka *neboť* mívá výraz *proto* v předcházející větě podobně jako vedlejší věta s *protože*, *poněvadž* atd., srov. (37) *Aplikace obchodního zákoníku je zde absolutně vyloučena proto, **neboť** se zde nikdy nemůže jednat o smlouvu uzavíranou v souvislosti s podnikatelskou činností* (Černá 91). Bylo tomu i ve staré češtině (Bauer 1960, s. 286). Gebauer – Ertl (1921, s. 68) však napsali, že souřadicí spojka *neboť* se souvztažným výrazem *proto* ve větě řídící není možná, srov. *štěně štěká proto, **neboť** tak slyší*.

Další doklady souvětí na spojení *proto, neboť*: (38) *Představitelé spořitelny vyjádřili přesvědčení, že rafinovaný podvodník pečlivě pozoroval chování personálu a peněz jen proto, **neboť** jedna z pracovnic už měla zato, že o jeho totožnosti není pochyb a identifikovala ho její kolegyně* (SYN2000). (39) *Federaci s KSČM opustila proto, **neboť** nelze připustit spojení komunistické strany s nekomunistickou* (SYN2000).

5.2 Jednoduché souvětí má větu s *neboť* interponovanou do hlavní věty tak, že věta s *neboť* determinuje apozici hlavní věty

Spojka *neboť* uvozuje větu jako součást apozice vložené do matricové věty a vytváří tak zvláštní jednoduché souvětí, protože jsou zde dva predikáty, které ovšem nejsou bezprostředně v syndetickém vztahu, věta se spojkou *neboť* determinuje apozici statku, srov. (40) *V jednom takovém habánském domě, přesněji*

řečeno statku, **neboť** kromě obytného domu patřily ke dvoru ještě stáje, kolny, stodoly apod., bydlívalo 100 až 300 lidí (Braunová 41).

5.3 Složité souvětí s řetězcovou závislostí souvětněčlensky rozdílných vedlejších vět

Spojka *neboť* uvozuje větu vedlejší v řetězci souvětněčlensky rozdílných vedlejších vět, který je hlavní větě anteponován nebo interponován. Věta s *neboť* je různého stupně závislosti.

Tento řetězec je anteponován hlavní větě, věta s *neboť* je druhého stupně závislosti, srov. (41) *Sotva se za nimi zavřely dveře a Klára s Filipem se začali chechtat, neboť si připadali trochu jako v komedii, zavolala mu právnička Gabriela Přádná* (Vlasák 82). Věta s *neboť* může být parentetická, srov. (42) *Je-li biologická stránka populace stránkou základní (neboť je nezbytnou podmínkou samotné existence populace), je nesporně ekonomická* (Roubíček 20). B. Rulíková (1973, s. 71) u věty v závorce uvažuje o volné determinaci zdůvodňující. Uvádí, že podobnou funkci mívá i podřadicí spojka *protože*.

Řetězec je interponován do hlavní věty, věta s *neboť* je druhého stupně závislosti, srov. (43) *V neděli dopoledne, právě když si ve svém pokojíku oblékala bikiny, neboť slunce již teď krutě páliło do zarudlých střech domů a pozlatilo kočičí hlavy stříbrovických ulic, zahlédla oknem dole na chodníku Marii a Ludka* (SYN2005). Věta s *neboť* je třetího stupně: (44) *Od časů, kdy si dal říci od konfese kališné k víře, jež je pravá, neboť je jediná, vyznával kněz Brouha, že boží milost jest bez mezí* (SYN2005).

5.4 Složité souvětí s postupnou závislostí jen příčinných vět

V souvětí s postupnou závislostí jen příčinných vět⁹ na sobě závisí věta s *neboť* a vedlejší věty uvozené nejrůznějšími podřadicími spojovacími výrazy příčinnými. Právě spojka *neboť* napomáhá po formální stránce rozlišovat příčinné věty.

Příčinné věty jsou postponovány hlavní větě, srov. (45) *Není obav z budoucnosti, neboť (→protože) nás nestraší minulost, nereparovatelná minulost, jelikož ontologicky vůbec není* (Bondy 155).

Příčinné věty mohou být i interponovány do hlavní věty, srov. (46) *Oscar Janda, ještě skoro celý zarudlý a zadýchaný, jak (→protože) běžel pěšky do třetího patra, neboť (→protože) výtah nefungoval, hořel touhou sdělit nám pokoutně vyzvěděné informace* (Preisler 88).

Uvedli jsme dvojice příčinných vět. Stylisticky málo obratný doklad na trojici ovšem jen se spojkou *protože* je zcela ojedinělý, srov. (47) *Já mu musel podávat jeden papírový kapesník za druhým, protože Gagarinovi se podle Jégra kdysi*

⁹ O takových větách introspektivně píše S. Machová (1972, s. 57).

klaněl východ i západ, protože Gagarin skutečně něco dokázal, protože obletěl za sto osm minut celý svět (Rudiš 133).

5.5 Složité souvětí se souřadnými vedlejšími větami

V souvětí se souřadně spojenými vedlejšími větami bývá velmi zřídka souřadně spojena věta s *neboť* a věta s *protože*, srov. (48) *Tato kniha [...] je podle Arona jednou z nejdůležitějších, neboť se vztahuje ke společnosti jako celku a protože duch národů významným způsobem ovlivňuje podobu politických institucí* (Dohnálková 27). O tom, že souřadně nemohou být spojeny dvě věty uvozené spojkou *neboť* srov. výše oddíl 3 (e).

5. Závěr

Metodologicky usilujeme při popisu souvětí o rozlišování mimojazykového (věcného) obsahu (denotátu) od jazykového významu a jazykové formy. Na příkladu užívání souřadící spojky *neboť* na pozadí podřadící spojky *protože* jsme chtěli ukázat, že stejný mimojazykový obsah se vyjadřuje různými formálně-syntaktickými souvětnými prostředky (parataxí a hypotaxí). Souřadící spojka *neboť* má jisté formálněsyntaktické vlastnosti spojené s jazykovým významem příčinné determinace. Pokud jde o jazykový význam, je třeba rozlišovat různé sémantickosyntaktické druhy hlavních vět (vysvětlovací příčinné a důvodové, prostě vysvětlovací). Toto rozlišování obsahu, významu a formy je třeba doplnit tím, že souřadící spojka *neboť* může v jednoduchém a složitém souvětí fungovat i v syntaktické pozici podřadící spojky *protože*. Strukturalistickou metodou jsme chtěli ukázat postup od formy (souřadící spojka *neboť* jako syntakticky aktivní element) k významu a obsahu klauzí v rámci formálně-sémantického rovinného popisu jazykového systému, popisu, jenž chápe souvětí jako specifickou, samostatnou syntaktickou jednotku.

Snad se nám podařilo vyložit, že v současných syntaktických výkladech přetrvávají někdy zaběhnuté stereotypy a že se v syntaxi obtížně prosazují nové objevy.¹⁰

Použitý korpus nové češtiny

Český národní korpus. Dostupný z: www.korpus.cz

Bondy, E., *Juliiny otázky a další eseje*, 2007 – Braunová, A., *Kouzlo keramiky a porcelánu*, 1985 – Černá, S. (ed.), *Pocta Stanislavu Plívovi k 75. narozeninám*, 2008 – Dohnálková, H., *Montesquieu a nejkrásnější monarchie*, 2006 – Jirásek, A., *F. L. Věk III*, 1925 – Kalenská, R., *Udělej motýla*, 2007 – Pohanka, M., *Kdo seje kvěťák, sklízí karfiól*, 2004 – Preisler, A., *Pěna*, 1990 – Rečková, J., *Dřímota*, 2008 – Pujmanová, M., *Svítání*, 1954 – Roubíček, V., *Úvod do demografie*, 1997 – Rudiš, J., *Grandhotel*, 2006 – Svátek, J., *Pasovští v Praze*, 1897 – Vlasák, V., *Bez iluzí aneb Lesk a bída šoubyznysu*, 2009.

¹⁰ Děkuji oběma neznámým recenzentům za cenné připomínky k první verzi článku.

Literatura

- Alexová, J. (2009): *Vývoj českého barokního souvětí souřadného*. Praha: Nakladatelství ARSCI.
- Bauer, J. (1960): *Vývoj českého souvětí*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Gebauer, J. – Ertl, V. (1921): *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské II*. Praha: Nákladem České grafické unie, a. s.
- Grepl, M. – Karlík, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- Hošnová, E. (2005): *Studie z vývoje novočeské syntaxe (konjunkce, pronominalizace)*. Praha: Karolinum.
- Hrbáček, J. (1967): K poměru mezi spojovacími prostředky členskými a větnými (Podřadící spojky v jednoduché větě). *Naše řeč*, 50, s. 138–144. Dostupné online na adrese: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5286>
- Hrbáček, J. (1987): Souvětí. In: Daneš, F. – Grepl, M. – Hlavsa, Z. (eds.), *Mluvnice češtiny*, 3. *Skladba*. Praha: Academia, s. 443–548.
- Karlík, P. (1996): Věta. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, E. (eds.), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 369–568.
- Kopečný, F. (1958): *Základy české skladby*. Praha: SPN.
- Machová, S. (1972): *Příčina v syntaxi češtiny*. Praha: Academia.
- Nový encyklopedický slovník češtiny online* (2017). Dostupné na adrese: www.czechency.org.
- Pešek, O. (2011): *Argumentativní konektory v současné francouzštině a češtině. Systémové srovnání a analýza okurenční response*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Rulíková, B. (1973): *Parenteze v současné češtině*. Praha: Academia.
- Svoboda, K. (1956): O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových. *Naše řeč*, 39, s. 1–18. Dostupné online na adrese: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4456>
- Svoboda, K. (1972): *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Universita Karlova.
- Svoboda, K. (1984): Záměrová modálnost a syntaktická stavba souvětí. *Slovo a slovesnost*, 45, s. 289–296. Dostupné online na adrese: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2987>
- Štěpán, J. (1975): K pojetí kauzality, zvláště v jazyce. *Slovo a slovesnost*, 36, s. 305–310. Dostupné online na adrese: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2333>
- Štěpán, J. (1988): Systémový a odrazový charakter kategorie kauzality v současné češtině. *Slavia*, 57, s. 190–201.
- Štěpán, J. (2009): K pojmům-termínům koordinace a parataxe v nejnovějších popisech české syntaxe. *Jazykovědné aktuality*, 46, č. 1 a 2, s. 4–11. Dostupné online na adrese: <http://www.jazykovedesdruzeni.cz/JA0912.pdf>
- Štěpán, J. (2013): *Souvětí současné češtiny*. Liberec: Technická univerzita v Liberci. Dostupné online na adrese: <https://sites.google.com/site/mluvnicecestiny/publikacni-vystupy>
- Štícha, F. (2013): Gramatika souvětí. In: Štícha, F. a kol., *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, s. 787–883.
- Trávníček, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny, II. Skladba*. Praha: Slovanské nakladatelství.
- Vachek, J. (1972): Glosa k novočeskému *vždyt'*. *Naše řeč*, 55, s. 940–97. Dostupné online na adrese: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5620>
- Zikmund, V. (1863): *Skladba jazyka českého*. Litomyšl/Praha: Tiskem a nákladem Antonína Augusty.

Seminář *Výzkum komunikace nejmladších generací*

Odborný projekt Jazykovědného sdružení ČR se v roce 2016 zaměřil mj. na výzkum jazyka a komunikace dětí a mládeže. V jeho rámci se vedle řady přednášek uskutečnil také odborný seminář *Výzkum komunikace nejmladších generací*, který proběhl 24. 11. 2016 v budově Akademie věd ČR na Národní třídě v Praze.

Seminář zahájila Jana Kesselová z Prešovské univerzity v Prešove s přednáškou *Ako sa rodí pád? (na materiáli komunikácie detí raného veku hovoriaceho po slovensky)*, v níž představila teoretická a metodologická východiska svého výzkumu raných stádií osvojování pádů, které ilustrovala výzkumem osvojování genitivu. Jana Kesselová je mj. významnou představitelkou výzkumu osvojování jazyka dětmi na Slovensku. Patří k důležité výzkumné skupině soustředěné kolem Daniely Slančové, jejíž přednášku *Východiská výskumu osvojovania syntaxe v ranom vývine reči slovensky hovoriacich detí* jsme v roce 2016 také mohli vyslechnout, a to 19. 5. 2016 v pražské pobočce Jazykovědného sdružení ČR. Obě přednášející dobře ukázaly kvality současného výzkumu osvojování slovenštiny slovensky hovořícími dětmi. Práce daného týmu přitom mohou být velmi inspirativní i pro výzkumy češtiny – a to jak zvolenou metodologií (mj. důrazem na interakci dítěte s okolím a blízkými lidmi, komplexností přístupu, který zvažuje formu, sémantiku i pragmatiku, analýzu ukotvuje v poznatcích o psychosociálním vývoji dítěte a velmi nosným a tvořivým způsobem zapojuje současné teorie, např. teorii přirozené morfologie či třeba kognitivní lingvistiky a jazykového obrazu světa), tak vždy zodpovědně provedenou a přesvědčivou analýzou vlastního rozsáhlého materiálu. K významným publikacím badatelek dané výzkumné skupiny patří vedle mnoha odborných studií a monografií mj. i kolektivní práce Slančová, D. (ed.) (2008): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: FF PU; Kapalková, S. a kol. (2010): *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku*. Bratislava: Slovenská asociácia logopédov; D. Slančová (ed.): *Desať štúdií o detskej reči. Lexika – Gramatika – Pragmatika* (v tisku).

Následující části semináře usilovaly o představení různých cest, jimiž se ubírá současný výzkum osvojování jazyka v českém kontextu. Vzhledem k omezenému rozsahu akce samozřejmě nemohlo jít o přehled vyčerpávající, ale snad se i tak podařilo ukázat, že v současnosti se rozvíjejí výzkumy rozmanité jak tematicky, tak metodologicky. Objevily se např. příspěvky zaměřené na nejmenší děti i výzkumy orientované na děti mladšího školního věku a dospívající, výzkumy gramatiky, ale např. i souvislejších projevů či čtenářských kompetencí. Šlo o práce založené experimentálně, ale také zkoumající spontánní projevy dětí či orientované na rodiče a jejich reflexi osvojování jazyka u dětí. Uvedená rozmanitost možná zároveň naznačila, že jedním z problémů současných výzkumů osvojování jazyka v českém prostředí může být právě jejich roztříštěnost. Diskuse v rámci semináře ovšem ukázala zájem badatelů a badatelek z různých pracovišť o vzájemné seznámení se s prací ostatních i o případnou užší spolu-

práci např. při shromažďování dat, neboť pro výzkumy osvojování češtiny u česky hovořících dětí stále ještě nemáme k dispozici dostatek veřejně dostupného a kvalitně zpracovaného materiálu.

Čtyři vystoupení se zabývala různými aspekty jazyka dětí předškolního věku. Filip Smolík si v příspěvku *Efekty představitelnosti slov v akvizici lexika a morfologie: překvapivé souvislosti* kladl otázku, nakolik má na osvojování slovní zásoby u dětí vliv to, jak snadné či obtížné je si jisté slovo (resp. jeho význam či obsah) představit. Pavla Chejnová v referátu *Osvojování morfologických kategorií dítětem* představila část výsledků longitudinálního výzkumu osvojování češtiny u česky hovořícího chlapce. S oporou o teorii tzv. přirozené morfologie se soustředila především na jmenné gramatické kategorie. Anna Chromá ukázala ve vystoupení s názvem *Reference k mluvčímu a adresátovi. Souvislost s jazykovým a sociálním vývojem* experimentální výzkum zaměřený na analýzu vztahu mezi užíváním osobních zájmen, porozuměním těmto zájmenům a stupněm sociálního vývoje dítěte a vývoje jeho teorie mysli. Štěpán Matějka pak přítomné seznámil se svým zkoumáním raných stádií gramatiky pomocí rodičovského dotazníku v příspěvku *Osvojování gramatických kategorií u dětí – elektronický dotazník*.

Dva příspěvky byly věnovány o něco starším uživatelům českého jazyka: Hana Burešová se v referátu *Dyslexie u dospívajících* dotkla dosud poněkud opomíjeného tématu podpory starších žáků a dospívajících s dyslexií a představila výzkum, jak by jim mohla pomoci metoda tzv. instrumentálního obohacování R. Feuersteina, která se zaměřuje na celkový rozvoj osobnosti a schopností učit se. Anežka Náhlíková prezentovala v příspěvku *Narace u dětí mladšího školního věku* část svého rozsáhlého výzkumu delších mluvených projevů u dětí na prvním stupni základních škol. Zaměřila se přitom především na problematiku ztvárnění postav v dětských projevech a v jejím rámci mj. na rozdíly mezi dívkami a chlapci a mezi dětmi různého věku.

Seminář uzavíralo vystoupení Heleny Özörencik *Jazyková socializace, osvojování jazyka a řeč multilingvních dětí v představách monolingvních matek. (Poznámky z výzkumu českých vícejazyčných rodin)* v němž autorka posluchačům ukázala výzkum využívající hloubkové rozhovory s matkami dětí vyrůstajících ve vícejazyčných rodinách. K zajímavým výsledkům patřilo mj. poukázání na problematické aspekty normy „mluvit na děti jedním jazykem“ a modelu „jeden rodič – jeden jazyk“, který je často doporučován jako vhodná podoba komunikace v podobných rodinách.

Písemnou podobu vybraných příspěvků přinášíme dále v tomto čísle *Jazykovědných aktualit*.

Lucie Saicová Římalová
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
lucie.rimalova@ff.cuni.cz

Pád v ranej ontogenéze reči detí osvojujúcich si slovenčinu

Jana Kesselová

Prešovská univerzita, Filozofická fakulta

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií

jana.kesselova@unipo.sk

1. Úvod

Skúmať ontogenézu pádového systému u dieťaťa osvojujúceho si slovenčinu znamená študovať utváranie insitného jazykového vedomia dieťaťa z hľadiska jednej z podstatných črt flektívneho jazyka. Ako je známe, vo flektívnom type jazyka je pád gramatickou kategóriou s vysokou mierou tvarovej heterogenosti, ktorá sa premieta do pestrosti skloňovacích typov, ale i spôsobov ich lingvistickej reflexie. M. Sokolová (2007, s. 56) v prehľade slovakistických prác vydaných po roku 1993 uvádza od 59 po 199 deklináčnych typov apelatív. V ostatnej práci o deklinácii substantív v slovenčine na korpusovom základe (Garabík – Karčová – Šimková, 2016, s. 9–10) sa registruje 488 reprezentantov skloňovania. Za osobitný typ skloňovania sa pokladá každá paradigma, v ktorej sa realizuje jedinečný typ zmeny, či už v tvarotvornom základe alebo v tvarotvornej prípone. A to sme dosiaľ len pri formálnej stránke gramatického tvaru substantíva. K nej pristupujú sémantické špecifikácie pádov a použitie pádových tvarov vo výpovediach s istou pragmatickou funkciou.

Na druhej strane, pád si dieťa hovoriace po slovensky začína osvojovať okolo 17.–18. mesiaca. Z psychologického hľadiska ide o koniec tzv. senzomotorického štádia a začiatok predoperačného štádia (Piaget – Inhelderová, 1997, s. 18n). To znamená v čase, keď sa len začínajú utvárať prvotné štruktúry budúcich myšlienkových operácií. Treba však dodať, že ide o proces (a nielen v prípade pádu) graduálneho charakteru. V 17.–18. mesiaci potvrdzuje produkciu akuzatívu 10–15 % rodičov, v 21. mesiaci registruje akuzatív polovica rodičov a koncom raného veku 90 % rodičov zo vzorky 1065 detí vo veku 17–36 mesiacov (Kesselová, 2014, s. 77). V zahraničnej literatúre je ontogenéza pádu súčasťou početných komparatívnych výskumov. S. Eiesenbeissová a kolektív (2008, s. 370) uvádzajú, že chronologický vek, v ktorom dieťa začína produkovať pád, sa líši v závislosti od morfológického typu jazyka. Najskôr možno pád pozorovať v prehovoroch detí osvojujúcich si aglutinačné jazyky (v turečtine 1;03,¹ vo fínčine 1;00–1;01). Deti osvojujúce si flektívne slovanské a baltské jazyky pád začínajú používať o niečo neskôr (1;9) a v jazykoch, v ktorých sú formálne ukazovatele pádu vyjadrené perifrasticky a pomocou člena, najneskôr (2;2–2;3). Ak za kritérium prvej produkcie pokladáme výskyt pádu doložený v produkcii

---

¹ Údaje o veku detí jsou uváděny v podobě rok; měsíc (pozn. ed.).

minimálne 50 % detí zo vzorky, potom veková hranica 21. mesiaca korešponduje s údajmi o ontogenéze pádu v ostatných slovanských jazykoch zahrnutých do porovnávacjej štúdie (1;9).

2. Výskumná otázka, metóda a metodológia výskumu

Z heterogénnosti pádovej sústavy slovenčiny na jednej strane a z povahy kognície dieťaťa v čase začiatočnej produkcie pádu na strane druhej vyplýva výskumná otázka:

Čo je v základe kompatibility medzi ranou kogníciou dieťaťa v senzomotorickom a predoperačnom štádiu vývinu a pádovými tvarmi substantív používanými deťmi raného veku? Presnejšie, vďaka ktorým vlastnostiam raného pádového tvaru sa dieťa v heterogénnej sústave pádových tvarov dokáže ľahko orientovať, t. j. tvary identifikovať, rozumieť im a produkovať ich? V tomto príspevku výskumnú otázku zúžime na formovú stránku genitívu.

Odpoveď na výskumnú otázku hľadáme prostredníctvom analýzy preferenčne osvojovaných pádových tvarov v začiatočnom štádiu morfológického vývinu. Empirickou bázou sú prepisy² komunikácie troch intaktných detí v prostredí slovenských rodín počas prvých troch rokov života detí. Pádové tvary, ktoré vznikli ako prirodzená súčasť dosahovania komunikačných zámerov a potrieb dieťaťa v komunikácii s dospelými, sme podrobili trojstrannej kvalitatívnej analýze – formovej, sémantickej a pragmatickej. Zrod a formovanie pádu v ranej reči však pokladáme za výsledok komplexného vývinu. Prihliada sa preto na spätosť s predchádzajúcim vývinom lexiky a gest, na vzťah reči, myslenia a sociálneho kontextu, na individuálny interakčný štýl dieťaťa, ale aj na morfológický typ slovenčiny.

Zameranie na tvary preferenčne osvojované v ranom veku metodologicky konvenuje s teóriou prirodzenej morfológie (Dressler et al., 1987; Kilani-Schoch – Dressler, 2005; Dolník, 1995, s. 18–25; 2010, s. 85–96), a to v dvojakom zmysle. Jednu súvislosť predstavuje idea, že jazykový systém obsahuje prvky s odlišným stupňom preferencie, čo znamená, že pre používateľa nie sú všetky morfológické štruktúry rovnako prirodzené. Tento aspekt bezprostredne rezonuje s výskumnou otázkou: Ktoré pádové tvary si dieťa v ranom veku osvojuje preferenčne a čo možno z vlastností preferenčne osvojovaných pádových tvarov usudzovať

---

² Transkripty audiovizuálnych nahrávok vznikali postupne ako súčasť riešenia viacerých grantových projektov, na ktorých autorka príspevku participovala ako členka tímu (APVV 0044-06 pod vedením S. Kapalkovej, VEGA 1/2228/05 *Vývin reči slovensky hovoriacich detí* a VEGA 1/0129/12 *Modelovanie rečového vývinu slovensky hovoriacich detí v ranom veku* pod vedením D. Slančovej). Ukážka doslovnej a komentovanej transkripcie v systéme CHILDES (CHILd Language Data Exchange System) spolu s audiovizuálnym záznamom je dostupná na <http://laboratorium.detskarec.sk/ukazka.php>.

o povahe ontogenézy reči?³ Druhá súvislosť vyplýva z faktu, že v koncepte prirodzenej morfológie sa za elementárnu konštitučnú silu gramatického tvaru pokladá imitácia, chápaná ako podklad jedného z princípov stavby gramatického tvaru – homomorfizmu (Dolník, 2005, s. 194). Imitácia v širšom zmysle reprodukovaného správania je jadrom socializácie človeka, osobitne v ranom veku. Imitácia je teda princípom zasahujúcim tak do konštrukcie gramatických tvarov (v zmysle formová štruktúra napodobňuje sémantickú štruktúru), ako aj do stratégií neverbálneho správania sa človeka v socializačnom procese. Svojou povahou ladí so zámerom objasňovať vývin gramatiky ako súčasť celkového, t. j. nielen verbálneho správania sa dieťaťa.

3. Formová štruktúra preferenčne osvojovaných tvarov: prípadová štúdia genitívu

3.1 Formová štruktúra genitívu v slovenčine

Metodologické východisko implikuje, že na konštruovanie raných pádových tvarov budeme nahliadať z perspektívy troch princípov, s ktorými sa počíta pri explanácii tvaru v prirodzenej morfológii: princíp opozičného homomorfizmu, analógie a ekonómie (Dolník, 2005, s. 194 an). Na rozdiel od starších prístupov, vysvetľujúcich nehomogénnosť tvarovej sústavy jazyka na báze jej typologickej nejednotnosti,⁴ J. Dolník (ibid.) v nehomogénnosti vidí dôsledok stretu rozličných záujmov nositeľov jazyka, prejavujúcich sa (aj) vo vzťahu k slovným tvarom. Ide o záujem, aby slovné tvary boli (a) priezračné, čo súvisí s ich dobrou percepciou a identifikáciou; (b) pravidelné, čo súvisí s ich osvojovaním si, uchovávaním v pamäti a utváraním, resp. rekonštrukciou; (c) náležite operatívne, t. j. aby fungovali ako dispozičné alebo viac-menej automaticky utvárané jednotky. Tieto záujmy nositeľov jazyka sa premietajú do princípov, ktoré sú v základe stavby a dynamiky slovných tvarov: (a) priezračnosť do princípu opozičného homomorfizmu, (b) pravidelnosť do princípu analógie, (c) operatívnosť do princípu ekonómie. Ak typy opozičného homomorfizmu aplikujeme na genitív v slovenčine, registrujeme šesť základných typov tohto pádového tvaru:⁵

---

³ Podľa M. Kilani-Schochovej a W. U. Dresslera (2005, s. 17) je teória prirodzenej morfológie teóriou preferencií a dáta z ranej ontogenézy sa vo viedenskej verzii prirodzenej morfológie pokladajú za jeden z jej poznatkových zdrojov (s. 13).

⁴ Jazyky sa viac alebo menej blížia k ideálu morfologického typu, vlastnosti rôznych typov sa v jazykoch v rôznej miere kombinujú (Skalička 2004, s. 475–536).

⁵ O základných typoch hovoríme preto, že v nich osobitne neuvažujeme o prepozícii ako súčasti gramatického tvaru, ktorá špecifikuje jeho sémantiku. Prepozíciou vznikajú ďalšie variácie v podobe medzistupňov tvoriacich škálu: segmentálno-neutralizovaný (*voda – do vody*), segmentálno-inverzný (*lúka – z lúk*), segmentálno-inverzno-modifikačný (*jahoda – z jahôd*), segmentálno-defektný (*človek – z ľudí*).

- a) segmentálny, napr. *sol'* – *solí*, *dom* – *z domu*;
- b) segmentálno-modifikačný, napr. *chlapec* – *chlapca*, *chlieb* – *z chleba*;
- c) neutralizovaný, napr. *múka* – (*trochu*) *múky*;
- d) inverzný, napr. *úloha* – *úloh*;
- e) inverzno-modifikačný, napr. *jahoda* – *jahôd*; *prosba* – *prosieb*;
- f) defektný, napr. *človek* – *ľudí*.

V duchu prirodzenej morfológie pri slovných tvaroch ide o imitačné uplatnenie sémantickej štruktúry v ich formovej rovine v tom zmysle, že pridaná sémantika genitívu sa premieta do pridaného segmentu v štruktúre formovej. Z prehľadu typov homomorfizmu (a–f) je zrejmé, že homológia medzi sémantickou a formovou stránkou pádového tvaru sa uplatňuje v nerovnakej miere. Preto sa uvažuje o typoch homomorfizmu na škále od pravého (a), cez inverzný (d, e) až po nepravý homomorfizmus (f). O opozičnom homomorfizme sa uvažuje preto, že na príznakový tvar (v tomto prípade genitív) sa nahliada z pozície bezpríznakového tvaru (nominatívu), ktorý je v ňom perцепčne prítomný ako bázový člen opozície (Dolník, 2005, s. 194–195).

3.2 Preferenčne osvojované tvary genitívu v ranej reči

3.2.1 Distribúcia tvarov genitívu podľa rodu

Rané tvary genitívu deti produkujú takmer⁶ výlučne zo substantív so silnou rodovou koncovkou: v slovenčine tvary maskulín s nulovou relačnou morférou, feminín s relačnou morférou *-a* a neutier s relačnou morférou *-o*, a to po tvarotvornom základe zakončenom zväčša na „nie mäkký“ konsonant. Východiskom je homogénna trieda bezpríznakových tvarov nominatívu. V distribúcii tvarov genitívu podľa rodu je v ranej reči v porovnaní so stavom v slovenčine badaateľná tendencia k prevahe maskulín. Kým v slovenčine je distribúcia maskulín na jednej strane a feminín/neutier na strane druhej v pomere približne 40 : 60 (Sokolová et al., 2007, údaje z tabuľky 2), v raných tvaroch genitívu má distribúcia podľa rodu svoje špecifiká. Čím je celkový počet produkovaných tvarov genitívu v prehovoroch dieťaťa nižší, tým je podiel maskulín vyšší. Inými slovami, v najranejšej fáze vývinu genitívu sú dominantné maskulína (u dieťaťa s najmenším počtom produkovaných tvarov má distribúcia genitívu podľa rodu takmer inverznú povahu v porovnaní so stavom v slovenčine). Nazdávame sa, že prevaha maskulín v ranej reči detí nie je podmienená situačnými stimulmi,⁷ ale hlavne štruktúrne.

⁶ Exemplárov, ktoré z tejto tendencie vybočujú, je veľmi málo: ide buď o tvary genitívu s vysokou frekvenciou v reči orientovanej na dieťa v prediktabilných situáciách (*do vane*, *do koša*, *do kuchyne*, *solí*), o textovú rutinu (*a šup do pece*), alebo o neporozumenie sémantiky (*do mora*).

⁷ Empirický materiál predstavuje prevažne konsituačný dialóg, takže situačnosť je príliš široký a vágny interpretačný rámec.

3.2.2 Preferované tvary genitívu z hľadiska typov homomorfizmu

Genitív maskulín, videný cez prizmu bezpríznakového nominatívu, sa vyznačuje najtransparentnejšou podobou pridaného segmentu. To znamená, že princíp opozičného homomorfizmu sa v maskulínach realizuje v najpriezračnejšej podobe (ako segmentálny homomorfizmus). V genitíve maskulín so silnou rodovou koncovkou v najzreteľnejšej podobe platí, že pridaná sémantika genitívu sa premieta aj do formovej štruktúry v podobe jasne vymedzenej relačnej morfémy. Segmentálny homomorfizmus (modelovo $X : X + a$, napr. *dom : dom-u* oproti *voda : vody*, *auto : auta*) sa v teórii prirodzenej morfológie pokladá za najprirodzenejší, pretože je perцепčne najtransparentnejší (Mošaťová, 2010, s. 12) a ikonický.⁸ Distribúcia genitívu podľa rodu vypovedá o spätosti raného vývinu pádu s preferenciou maskulín ako tvarov s najvyšším stupňom prirodzenosti. Táto tendencia platí napriek protichodnej distribúcii substantív podľa rodu v systéme slovenčiny. Pridaný segment v raných tvaroch genitívu je o to výraznejší, že ho nepredstavuje len relačná morféma, ale spravidla i prepozícia (*do obalu*, *do koša*, *do domčeka*, *do Carrefouru*, *do kruha*, *do čajíka*, *od traktoríka*, *do košíka*, *do macíka*, *do radu*, *okolo domčeka*, *medu*, *cukru*, *do traktoríka*, *z komína*, *do lesíka*, *do kúta*, *do počítača*, *zeleríku*, *od krému*, *z domčeka*, *z papiera*, *namiesto komína – košíka*, *čajníka*, *do tunela*, *do bazéna*, *do servisu*, *do kočiaka*, *do parku*, *chleba*, *do pohárika*, *do Kauflanda*, *do výťahu*, *z Kauflanda*, *do Peugeotu*, *do Malača* (= *do Lamača*), *do pohára*, *z kanála*, *do kanála – parku*, *Prešova*, *do domčeka*, *do čajíku*, *do obchodu*, *do bazénika*, *do kufríka*, *do jazyka*, *do koša*, *do lesa*, *do záchodu*, *do prsta*, *do záchodíka*).⁹ Doklady zo spontánnej komunikácie detí v dialógu s rečovým okolím relativizujú platnosť tvrdenia J. Pačesovej (1979, s. 72), podľa ktorej sa predložkový genitív objavuje a ustáľuje (rovnako ako všetky ostatné predložkové pády) podstatne neskôr než genitív holý. Nemožno poprieť, že v prvotných prototvaroch môže prepozícia absentovala. Avšak materiállová analýza dokumentuje, že prepozícia sama osebe nie je blokátorom prítomnosti tvaru v preferenčne osvojovanom jadre raných tvarov.

⁸ V kognitívnej psychológii sa o ikonickosti diskutuje od 60. rokov minulého storočia a výskumy prinášajú dôkazy o priorite ikonickej pamäti pred symbolickou pamäťou (Kilani-Schoch – Dressler, 2005, s. 40).

V lingvistike sa používa viacero termínov:

a) konštrukčná ikonickosť (Mayerthaler, 1981);

b) princíp kvantity v rámci uvažovania o izomorfizme v gramatickom kóde u T. Givóna (1995, s. 89): sémanticky bohatšia, dôležitejšia alebo menej prediktabilná informácia je kódovaná bohatším materiálom;

c) diagramatická konštrukčnosť: diagram predstavuje homologickú proporčnosť medzi časťami znaku a časťami konceptu. V diagrame sa reprodukovujú konštitučné vlastnosti objektu, na ktorý diagram odkazuje. Táto línia uvažovania je pokračovaním Peirceovho chápania diagramu, v ktorom sa analógia medzi štruktúrou veci a štruktúrou znaku pokladá za definičnú vlastnosť diagramu (Peirce, 1972, s. 11n.).

⁹ Exemplifikácie genitívu troch detí sú uvedené vo vývinovej postupnosti a v autentickej podobe.

Naopak, tvary, v ktorých prepozícia nie je súčasťou tvarotvornej štruktúry, u všetkých troch detí registrujeme zhruba s polročným časovým oneskorením za prvým protogenitívom (u jednotlivých detí v 27.–30. mesiaci). Väčšmi než prepozícia vývinovú postupnosť determinuje pádová sémantika. Neskoršie sa v produkcii objavuje genitív látkových substantív a plurálové tvary (*čokoládok, medu, cukru, zvieratok – áut, chleba, piva, peny – detí, srdiečok, čokolády*).

Druhú skupinu raných substantív v genitíve predstavujú také tvary, v ktorých je pribudnutým segmentom len predložka a pri konštruovaní genitívu prebieha formálna diferenciácia relačných morféme. Segmentálno-neutralizovaný homomorfizmus reprezentuje genitív feminín a neutier. Oslabená ikonickosť (chápaná ako homologický vzťah sémantickej a formálnej štruktúry) by mohla byť dôvodom nižšieho zastúpenia genitívu feminín a neutier v pomere k tvarom genitívu maskulín (dieťa 1: *do diery/do dierky/do dieročky, do loptičky, do taštičky, z loptičky, do Hypernova/do Hypernovej, do Billy, do hračky, do vody, do žaby, do lodičky, u babky, do lokomotívy, do električky, do hlíny, do kapustičky, do ručičky, do kuchyne, od kráľovnej – do sedátka/do sedadla, do zrkadla, do viedierka, do mlieka, do autička, do vypadávátka, z vypadávátka, do mora*; dieťa 2: *(do) peny, do roboty, do jamy, do ježibaby, do vane, do vodičky, do školky, do vody – do Tesca, do auta*; dieťa 3: *(do) taštičky, do rúčky, do vody/do vodičky, do roboty/do robotky, do fľaštičky, do diery, do tmy, do školy, do škôlky, do baby Luby, do izby, do bomby, do skrine, od peny – do kina, do nebička*).

Na druhej strane, do preferenčného jadra tvarov genitívu patria tvary maximálne defektné, netransparentné a bez analogického tvorenia, zato však viac ekonomické (z hľadiska redukcie, ľahkého osvojovania malého počtu situačných prvkov s vysokou frekvenciou a fúzie viacerých významov/funkcií v jednom krátkom tvare). Ide o prejav defektného homomorfizmu, ktorého prototypické jadro v ranej reči reprezentuje genitív ukazovacích zámen *ten, to – toho; tá – tej; tento, toto – tohto, tohoto; táto – tejto; tie – tých; tieto – týchto*.

Ostatné prejavy homomorfizmu – ktorých reprezentanty nedisponujú buď maximálnou pravidelnosťou a ikonickosťou, alebo maximálnou defektnosťou a ekonómiou – predstavujú v ranej reči odstupňovanú perifériu. Neutralizovaný homomorfizmus (typ c) je limitovaný na feminína/neutrá zo sémantickej triedy materiálií (*čokoláda – trochu čokolády, múky, vody, piva*). Segmentálno-modifikačný homomorfizmus je raritný. V celom korpuse transkriptov komunikácie troch detí do troch rokov registrujeme jediný nesporný¹⁰ doklad na typ segmentálno-

¹⁰ Tvary genitívu *do koša (kôš), noža (nôž)* nepokladáme za tvary s alternáciou, pretože v reči orientovanej na dieťa sa vyskytujú len tvary s redukciou *u*-ového polovokálu *koš, nož*. Tvar *chleba* sem neradíme tiež, pretože v reči dospelých registrujeme len tvary *chlebíka/chlebička* a tvar *chleba* pokladáme za analogický s deminutívami. Ak má dieťa aktívne použiť tvar genitívu s alternáciou, preferuje základný tvar, hoci genitív s transparentnou štruktúrou používa už takmer rok: *JAN: *stoj metla!* – *JAN: *a hehehehe*. – *OTE: *hehe*. – *JAN: *od modrého xxx koberec to je*. – *OTE: *hej trochu z modrého koberca*. – *OTE: *šnůročky*. (vek: 2;08.15)

modifikačného homomorfizmu (*kopec – z kopca*). Inými slovami, alternáciám sa deti raného veku vyhýbajú. Inverzný homomorfizmus nie je zastúpený vôbec a v kombinácii s alternáciou (ako inverzno-modifikačný) je veľmi vzácny. Ide len o tvary, pomenúvajúce objekty, ku ktorým má dieťa emocionálny vzťah (*veľa áut, plný čokoládok, toľko zvieratok*), alebo o textovú rutinu, nie aktívne tvorené tvary (genitív *jahôd* ako odpoveď na otázku z textu rozprávky *A hodil kapríkovi zopár sladkých lesných?*).

4. Záver

Tvarotvorný systém slovenčiny je síce nehomogénny, avšak rané tvary genitívu sa osvojujú ako exempláre homogénnej triedy prvkov. Takmer všetky pádové tvary genitívu zodpovedajú substantívam so silnou rodovou koncovkou a nie mäkkým zakončením tvarotvorného základu. Preferenčne osvojované sú tvary maximálne priesačné, pravidelné, morfotakticky transparentné, tvorené analogicky a s vysokým stupňom ikonickosti (a tým aj prirodzenosti) vo vzťahu sémantickej a formovej štruktúry (najvyšší stupeň pri maskulínach, nižší pri feminínach a neutrách). Rovnaké závery o tom, že jednotlivé pádové tvary sa neosvojujú náhodne, ale ako exempláre homogénnej triedy tvarov, sme doložili aj pre dosiaľ skúmané rané tvary datívu a inštrumentálu (Kesselová, 2014, 2015). V ontogenéze poľštiny E. Konieczna (2011, s. 20–52) zhodne uvádza, že pre začiatkové štádium tvorenia pádových tvarov je markantná oveľa vyššia miera pravidelnosti, ikonickosti a transparentnosti než v reči dospelých používateľov poľštiny. Súčasne sa s pádovými tvarmi substantív osvojuje genitív demonstratív, tvarov s maximálnou nepravidelnosťou a netransparentnosťou, ktorá sa kompenzuje vysokou frekvenciou, situačnosťou a ekonómiou.

Literatúra

- Dolník, J. (1995): Teória jazykovej prirodzenosti. *Slovenská reč*, 60, 1, s. 18–25.
- Dolník, J. (2005): Koncepcia novej morfológie spisovnej slovenčiny. *Slovenská reč*, 70, 4, s. 193–210.
- Dolník, J. (2010): Prirodzená morfológia. In: J. Dolník (ed.), *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, s. 85–96.
- Dressler, U. W. – Mayerthaler, W. – Panagl, O. – Wurzel, W. U. (1987): *Leitmotifs in Natural Morphology. Studies in Language Companion Series*. 10. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Eisenbeiss, S. – Narasimhan, B. – Voeikova, M. (2008): The Acquisition of Case. In: A. L. Malchukov, A. Spencer (eds.). *The Oxford Handbook of Case*. Oxford: Oxford University Press, s. 369–383.
- Garabík, R. – Karčová A. – Šimková, M. – Brída, R. – Žáková, A. (2016): *Skloňovanie podstatných mien v slovenčine s korpusovými príkladmi*. Bratislava: Vydavateľstvo Mikula.
- Givón, T. (1995): Isomorphism in the Grammatical Code: Cognitive and Biological Considerations. *Studies in Language*, 15, 1, s. 85–114.

- Kapalková, S. – Slančová, D. – Bónová, I. – Kesselová, J. – Mikulajová, M. (2010): *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku*. Bratislava: Slovenská asociácia logopédov.
- Kesselová, J. (2014): *Funkčno-sémantická kategória relačnosť v ranej ontogenéze reči dieťaťa hovoriaceho po slovensky*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. [Cit. 2017-02-03.] Dostupné online na adrese: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kesselova5>>
- Kesselová, J. (2015): Ontogenéza datívu vo svetle prirodzenej morfológie a kognitívnej lingvistiky. *Jazykovedný časopis*, 66, 2, s. 101–126.
- Kilani-Schoch, M. – Dressler, W. U. (2005): *Morphologie naturelle et flexion du verbe français*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. [Cit. 2017-04-02.] Dostupné online na adrese: <<https://www.google.com/search?tbm=bks&q=Morphologie+naturelle+et+flexion+du+verbe+fran%C3%A7ais>>
- Konieczna, E. (2011): Inflectional diagrammaticity in Polish: A case study of Polish children. *Word Structure*, 4, 1, s. 20–52.
- Mayerthaler, W. (1981): *Morphologische Natürlichkeit. Linguistische Forschungen*. 28. Wiesbaden: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion.
- Mošat'ová, M. (2010): Opozičný homomorfizmus v morfológickom systéme. In: J. Dolník (ed.): *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, s. 11–65.
- Pačesová, J. (1979): *Řeč v raném dětství*. Spisy Univerzity J. E. Purkyně. Brno: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně.
- Peirce, Ch. S. (1972): Grammatica speculativa. In: B. Palek – D. Short (eds.): *Lingvistické čítanky. I. Sémiotika*. Praha: SPN, s. 11–103.
- Piaget, J. – Inhelder, B. (1997): *Psychológia dieťaťa*. Bratislava: Vydavateľstvo SOFA.
- Skalička, V. (2004): Typ češtiny. In: F. Čermák – J. Čermák – P. Čermák – C. Poeta (eds.): *Vladimír Skalička. Souborné dílo. II. díl (1951–1953)*. Praha: Karolinum, s. 475–544.
- Sokolová, M. (2007): *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Osvojování jmenných kategorií dítětem

Pavla Chejnová

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta

pavla.chejnova@pedf.cuni.cz

1. Úvod

V příspěvku bude představen vývoj gramatických kategorií substantiv u českého monolingvního chlapce Přemysla od nástupu prvních řečových projevů do věku 3;5.¹¹ Řečový vývoj dítěte byl zachycován od prvních projevů a sběr dat pokračuje i v současnosti.¹² Zpočátku, když byly jazykové projevy dítěte sporadické, byly výpovědi zaznamenávány formou deníkových záznamů. Takto byl pořízen korpus prvních 1000 lexémů vyskytujících se v řeči dítěte. Lexémy byly seřazeny jednak chronologicky, jednak abecedně a byl rovněž zachycen vývoj výslovnosti (transkripce IPA). Tento slovník ukazuje procentuální zastoupení jednotlivých slovních druhů. Ukazuje se, že u sledovaného dítěte zprvu převažovala substantiva.

Od věku 2;8 byly pořizovány audionahrávky řeči dítěte s dospělými, zpočátku jednou měsíčně, později dvakrát měsíčně v délce třiceti minut. Audionahrávky byly přepsány dle systému CHILDES, formát transkripce CHAT.¹³ Nejedná se o fonetickou transkripci, je užíváno transkripce ortografické, specifika dětské řeči jsou však zaznamenána (vynechání hlásek, nahrazení hlásky jinou hláskou apod.). Nahrávání probíhalo v běžných každodenních situacích. Dítě si neosvojuje spisovnou češtinu, nýbrž obecnou češtinu, neboť tento jazykový kód převažuje v inputu, kterého se mu od okolí dostává. Rodiče dítěte mají vysokoškolské vzdělání, dítě nemá sourozence.

Teoretický rámec tvoří koncepty založené na vývojových obdobích pre-morfologie, protomorfologie a modularizované morfologie (Dressler, 1997; Voeikova – Dressler, 2002; Bittner – Dressler – Kilani-Schoch, 2003; Stephany – Voeikova, 2009).

1. **Období pre-morfologické:** dítě ještě neužívá morfologické kategorie, většina slov se vyskytuje v jednom tvaru. U substantiv to bývá nom. sg., u sloves 3. os. sg. přítomného času aktiva (*dělá, blíká*), nebo infinitiv.
2. **Období protomorfologické:** dítě si začíná vytvářet gramatický systém. U jmen se objevují tvary dalších pádů, tvary singuláru bývají osvojeny dříve než tvary plurálu. Další tvary se přidávají i u sloves.

¹¹ Věkové údaje jsou prezentovány ve tvaru rok – měsíc.

¹² Podrobný vývoj lexika a morfologie u sledovaného dítěte viz Chejnová (2016).

¹³ Child Language Data Exchange System database (MacWhinney – Snow (1985), <http://childes.psy.cmu.edu>, <http://laboratorium.detskarec.sk>).

3. **Období modularizované morfologie:** gramatický systém dítěte se přibližuje dospělým vzorům, většina gramatických kategorií je osvojena.

2. Období pre-morfologické

Pro analýzu výskytu tvarů substantiv byly využity deníkové záznamy. Dítě začalo hovořit poměrně pozdě. Mezi prvními syntaktickými vztahy ve věku 1;11 se vyskytovaly např. následující dvouslovné výpovědi:

Predikace: *jáji ňam*

Vlastnictví: *kuk míč*

Agens a objekt: *máma (l)va*

Umístění: *kam iči?*

Jako první jmenná kategorie se objevuje kategorie čísla. Ve věku 1;11 dítě užívalo některá slova pouze v plurálu:

/popɪ/ (ponožky)   /ja:ji/ /bamboji/

Aktivně začalo tvořit plurál ve věku 2;1, používalo jednu univerzální koncovku:

/mɛ:ma/ /mɛ:mi/ medvědi

/haha/ /haʃɪ/ šašci

/paha/ /paʃɪ/ prasata

/pɛʃɪ/ psi

/haɪɪ/ sloni

/ʃɪʃɪ ka:ki/ čtyři králíci (věk 2;2)

Dále se objevil první kontrast mezi nominativem a akuzativem singuláru:

/bob/ /boba/   /pu:/ /pua/ 2;1

/vam/ / vama/ (zvíře)

/ʃaʃa jampu/ 2;3 děda (spravil) lampu

Prekoncept rodu se manifestoval hypergeneralizací, dítě pro substantiva ženského rodu upřednostňovalo prototypickou koncovku feminin (věk 2;2):

/miʃa/ /kaʃa/

/vama/ označení pro zvířata ženského rodu, pro označení zvířat mužského rodu tvar /vam/

První předložková spojení se objevovala ve věku 2;5, dítě používalo jednu univerzální předložku:

/kɛ:m a capi/ krém na řapy (ruce)

/kapki a aŋca/ kapky na auta

/jekɪ a pufi/ léky do pusy

Přechodová fáze mezi obdobím pre-morfologie a protomorfologie se tedy manifestovala objevením kategorie plurálu, i když dítě používalo pouze jednu univerzální koncovku, a kontrastem mezi nominativem a akuzativem singuláru, a to nejprve maskulin. Zrod prekonceptu jmenného rodu je zřejmý z hypergeneralizovaných tvarů feminin.

3. Období protomorfologické

V období protomorfologickém dochází k největšímu rozvoji gramatické kompetence a na jeho konci má dítě gramatický systém češtiny až na výjimky osvojen. U Přemysla trvalo období největšího rozvoje gramatického systému přibližně od 2;8 do 3;6, tedy 11 měsíců. Počet analyzovaných výpovědí dítěte v období protomorfologie je 4166.

Věk	2;8	2;9	2;10	2;11	3;0	3;1	3;2	3;3	3;4	3;5	3;6
Počet výpovědí	303	386	289	268	339	302	279	422	503	560	515

Tab. 1: Počet výpovědí v období protomorfologie

Jako podklady pro analýzu sloužil záznam tvarů všech substantiv, která se v transkriptech v řeči dítěte vyskytla. Níže je ukázka záznamu:

Lexém	Gramatické kategorie	Tvar	Počet výskytů
<i>babka</i>	nom. sg.	<i>babka</i>	2
	gen. sg.	<i>vod babky</i>	1
	dat. sg.	<i>babce</i>	1
<i>taška</i>	nom. sg.	<i>taška</i>	5
	gen. sg.	<i>do tašky</i>	1
	acc. sg.	<i>tašku</i>	3

Tab. 2: Záznam tvarů substantiv (věk 3;4)

Jako první bylo zkoumáno procentuální zastoupení substantiv v základním tvaru. Tím je u substantiv nom. sg. V řeči dospělých dosahuje průměrně 30 % ze všech tvarů. Vývoj u sledovaného dítěte je prezentován níže:

Věk	2;8	2;9	2;10	2;11	3;0	3;1	3;2	3;3	3;4	3;5	3;6
Počet všech tvarů jmen	136	220	131	153	133	153	86	122	244	248	236
Jména v nom. sg.	92	116	86	103	57	83	40	49	125	138	111
Jména v nom. sg. %	68	53	66	67	43	54	47	40	51	56	47

Tab. 3: zastoupení substantiv v základním tvaru

Počty základních tvarů se lišily z hlediska rodu. Na začátku protomorfologického období bylo nejvíce základních tvarů u feminin, rychleji se rozvíjela flexe maskulin. Výskyt základních tvarů se liší i vzhledem k pragmatickým faktorům, např. při listování v knížce se objevuje více nominativů: *to je + jméno*, zatímco při hře se stavebnicí více akuzativů: *podej mi + jméno*.

4. Akvizice pádu a jeho funkce

Na základě analýzy lze rovněž vysledovat sled akvizice jednotlivých pádů a jejich funkce v projevech sledovaného dítěte. Výskyt jednotlivých pádů z hlediska rodu (maskulina M, feminina F, neutra N) je zaznamenán v tabulce 4.

Sled osvojování pádů lze tedy shrnout následovně:

1. nominativ sg. (subjekt, konstrukce *to je + jméno*): *zomila bavička, bavička bude, je to médik*
2. nominativ pl. (subjekt, konstrukce *to jsou + jméno*): *bavičky, kostky, to sou majáky*
3. akuzativ sg. (přímý předmět): *víčko mejt*
4. akuzativ pl. (přímý předmět): *koupit boty, kuk dává jéky*
5. dativ sg. (beneficiens, nepřímý předmět): *dát kukovi, dát mamince*
6. lokál sg. (adverbiální vztahy): *v obázku*
7. genitiv sg. (konstrukce *dostat něco od někoho*): *vod dědy, do kelímku, vod plastelíny*
8. genitiv pl. (numerativ): *hodně aut, vod baviček, kolik kojájků?*
9. instrumentál sg. (prostředek): *jána židlí, majovat fixou*
10. lokál pl. (adverbiální vztahy): *ve vobázkách*
11. instrumentál pl. (konstrukce *s + jméno*): *s ub(r)ouskama, s t(r)ičkama*
12. dativ pl. (konstrukce *kvůli + jméno*): *kvůli plenkám*
13. vokativ sg. (oslovení): *pejsku*
14. vokativ pl. (oslovení): *ušáčkové*

Na konci sledovaného období, ve věku 3;6, dítě tedy ovládalo celé deklinační paradigma češtiny. Samozřejmě ne všechny funkce jednotlivých pádů, které je

čeština schopna vyjádřit, se v řeči dítěte vyskytly, např. vztahy kauzální se stále vyvíjely. Výskyt prvních kontrastů a sled osvojování jednotlivých pádů odpovídá výsledkům zjištěným i pro další slovanské jazyky, např. pro slovenštinu (blíže k tomu viz Chejnová, 2016).

	2;8	2;9	2;10	2;11	3;0	3;1	3;2	3;3	3;4	3;5	3;6
nom. sg	MFN	MFN	MFN	MFN	MFN	MFN	MFN	MFN	MFN	MFN	MFN
gen. sg		M				F	MF	MF	MFN	MF	MF
dat. sg		MF			M	MF	F	F	MF		MF
ak. sg	MFN	MFN	FN	MFN	MFN	MFN	MFN	MFN	MFN	MFN	MF
vok. sg		M									M
lok. sg		M		MFN	N	F	MF	F	MFN	F	MF
inst. sg							F	F	M	MF	F
nom. pl	MFN	MFN	MFN	MFN	MF	MFN	MF	MFN	MFN	MFN	MFN
gen. pl	F		M			F	F		MF	MN	MF
dat. pl										F	
ak. pl	F	MF	MFN	FN	FN	M	MF	MFN	MFN	MFN	MFN
vok. pl											
lok. pl									M	F	M
inst. pl									MN		

Tab. 4: Výskyt jednotlivých pádů

Literatura

- Bittner, D. – Dressler, W. U. – Kilani-Schoch, M. (eds.) (2003): *Development of Verb Inflection in First Language Acquisition. A Cross-Linguistic Perspective*. Berlin: Mouton-de Gruyter.
- Dressler, W. (ed.) (1997): *Studies in Pre- and Protomorphology*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Chejnová, P. (2016): *Acquisition of Morphological Categories and Vocabulary in Early Ontogenesis of a Czech Child*. Praha: Karolinum.
- MacWhinney, B. – Snow, C. (1985): The Child Language Data Exchange System. In: *Journal of Child Language*, 12, s. 271–296.
- Stephany, U. – Voeikova, M. D. (eds.) (2009): *Development of Nominal Inflection in First Language Acquisition: A Cross-Linguistic Perspective*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Voeikova, M. D. – Dressler, W. U. (eds) (2002): *Pre- and Protomorphology. Early Phases of Morphological Development in Nouns and Verbs*. München: Lincom Europa.
- <http://childes.psy.cmu.edu>
- <http://laboratorium.detskarec.sk>

Hlavní postava v narativech dětí mladšího školního věku

Anežka Náhlíková

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta
anezka.nahlikova@seznam.cz

Vyprávění neboli narativa,¹⁴ jež jsou předmětem našeho výzkumu, jsou podstatným zdrojem informací o psychickém, kognitivním a jazykovém vývoji dětí.

V příspěvku představíme nejdůležitější zjištění, která přinesla analýza hlavních postav v narativech dětí mladšího školního věku. Navazujeme zde především na sociokulturní přístup Ageliki Nicolopoulou, podle něhož se v produkci narativ objevují výrazné rozdíly mezi chlapci a dívkami, které se projevují v obsahu, výrazu i v celkové struktuře vyprávění. Chlapci podle něj tíhnou k tzv. hrdinskému žánru a dívky k tzv. rodinnému žánru. Cílem hlavního hrdiny v narativech patřících k hrdinskému žánru je ukázat svou sílu a odvahu – na rozdíl od narativ rodinného žánru, v nichž jde především o vyřešení vztahů mezi postavami (více k jednotlivým žánrům viz Nicolopoulou, 2008, Náhlíková, 2015).

Analýza postav byla provedena na vzorku narativ shromážděných od 286 dětí mladšího školního věku. Úkolem dětí bylo vyprávět jakoukoli pohádku, kterou si však musely samy vymyslet (podrobněji ke vzorku, metodice sběru a přepisu materiálu viz Náhlíková, 2015). Sledovali jsme, jaké typy hlavních postav se v našem vzorku objevují, jakým způsobem jsou hlavní postavy ztvárněny a v jakém sociálním prostředí se pohybují. Zaměřili jsme se především na vývojové tendence a rozdíly mezi narativy chlapců a dívek. Kromě věku a pohlaví dítěte zde mohou působit ještě další faktory, jako je např. čtenářská zkušenost dětí nebo rodinné prostředí. To je ovšem nutné ještě dále zkoumat.

1. Typy hlavních postav

Ačkoli úkolem bylo vyprávět pohádku, pro svoje vyprávění si děti nejčastěji volily reálné postavy (např. *kluk*, *holčička*, *pán*), nezřídka se objevovala zvířata (např. *žirafa*, *lev*, ale i např. *tchoř*). Často se vyskytovaly také klasické pohádkové postavy (např. *princ*, *čert*, *víla*). Některé děti vykazovaly v tomto směru velkou originalitu, protože v jejich narativech hlavní roli hrály věci (např.

---

¹⁴ Použití termínu *narativum* jsme v české odborné literatuře nezaznamenali. Ve slovenské literatuře věnující se dětské řeči je však tento termín upřednostňován (srov. Harčariková – Klimovič, 2011 aj.) před pojmem *narativ*, kterého se užívá v naratologii. Protože v našich výzkumech, co se týče terminologie, ze slovenské literatury vycházíme, budeme jej zde (vedle pojmu *vyprávění*) také používat. Od těchto pojmů odlišujeme termín *příběh* (příběh = to, o čem se mluví; narativum/vyprávění = písemné či ústní ztvárnění příběhu; Müller – Šidák, 2012, s. 413 a 559).

rezavá plechovka, deka, otravný pomeranč). Jen několik málo hlavních postav bylo zařazeno do okruhu sci-fi (např. *robot, Darth Vader*).

Již zde jsme zaznamenali velké rozdíly mezi chlapci a dívkami. Zatímco u dívek se často objevovaly neutrální a „obyčejné“ (reálné i fiktivní) postavy (např. *holčička, dráček bez mašliček, skřivánek, myška, hodný čert*), v narativech chlapců se kromě takových běžných postav (např. *dědeček, zajíček*) velmi často objevovali silní a neohrožení hrdinové (např. *pirát, lev, princ*).

2. Zobrazení hlavních postav

Dále jsme sledovali, zda jsou v úvodu vyprávění posluchači zprostředkovány bližší informace o hlavní postavě, zda se ve vyprávění objevují zmínky o jejím vnitřním světě a zda je děj v narativu podřízen cílům, plánům nebo přáním postavy – tj. zda hlavní postava vykazuje aktivity směřující k nějakému cíli.

2.1 Představení hlavní postavy v úvodu

Z hlediska typů úvodu byly identifikovány dvě skupiny narativ:

A. Do první skupiny byla zařazena taková narativa, v nichž byly v úvodu, než byl započat samotný děj, posluchači sděleny bližší informace o postavě – její charakteristické rysy, vlastnosti, ale i prostorové zakotvení nebo přání, viz např. narativum Aničky:

Anička (5. třída)

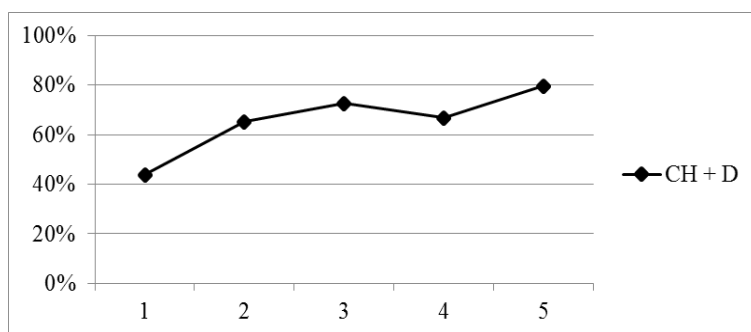
byl jednou jeden brouček↑ a ten neměl žádné kamarády↓ byl proto moc smutný↓ bydlel na louce↑ v domečku z jehličky↓ (...)

B. Do druhé skupiny byla zařazena narativa, která tyto informace zcela postrádala – viz např. narativum Adriana:

Adrian (3. třída)

celé království bylo pod ohněm↑ a: princ si vzal hasičák↑ (...)

V následujícím grafu je vynesena vývoj zastoupení skupiny A od první do páté třídy (vzhledem k tomu, že jsme nezaznamenali žádné výrazně rozdílné tendence mezi chlapci a dívkami, data od všech dětí jsou zde zpracována dohromady):

Obr. 1: Představení hlavní postavy v úvodu – zastoupení skupiny A

Z výsledků vyplývá, že se vzrůstajícím věkem dětí ze vzorku do úvodu informace o postavě zařazují stále častěji (srovnajme zhruba 40% zastoupení skupiny A v první třídě a její 80% zastoupení v páté třídě).

2.2 Vnitřní svět hlavní postavy

Zde jsme se inspirovali prací A. Nicolopoulou, která sledovala, zda je hlavní hrdina ve vyprávění pojmán jako tzv. nepsychologická postava (autorka ji nazývá *actor* neboli *činitel*), nebo jako postava, u které je posluchač explicitně seznámen s jejím vnitřním světem (tzv. *person* neboli *osoba*). Nicolopoulou pracuje ještě se třetím přechodovým typem (*agent*), který leží někde uprostřed mezi těmito dvěma opačnými typy, ale v naší analýze nebyl tento typ využit – zejména kvůli nejednoznačnosti při jeho určování. Hlavní postavy jsme tedy přiřazovali ke dvěma typům:

Postavy, které byly prezentovány pouze prostřednictvím vnějších viditelných aktivit, jsme označili jako *činitele* – viz ukázka z narativa Martina:

Martin (2. třída)

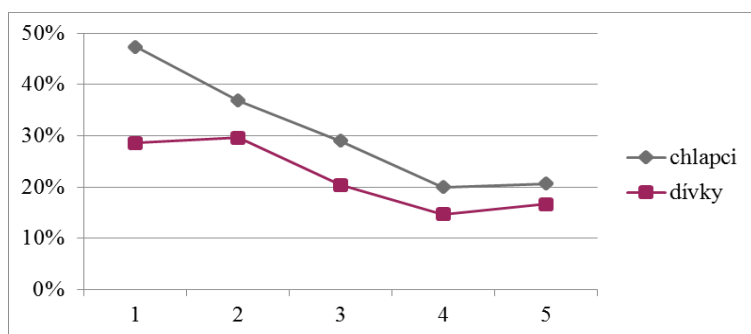
žil byl jednou takovej jelen↑■■ a ten jelen↑ byl eště malej↑■ a šel do lesa myslivec↑ a ten ho↑■ ten se schoval ten jelen↑ za strom↑ a myslivec ho neviděl↑ tak šel zpátky↑ (...)

Postavy, u nichž se objevily explicitní zmínky o jejich myšlení, záměrech a prožívání, jsme označili jako *osoby* – viz ukázka z narativa Lucie:

Lucie (5. třída)

byla jednou jedna zoologická zahrada↑ kde byly ■ různá zvířata↑ a měli tam i jednu velmi vysokou žirafu↓ ta žirafa si přála vždycky bejt malá↓ protože se jí líbilo↑ že se nemusí tak ohýbat↑ když chtěj pít↑ (...)

V následujícím grafu je vyneseno zastoupení hlavních postav jako *činitelů* (pro chlapce a dívky zvlášť):

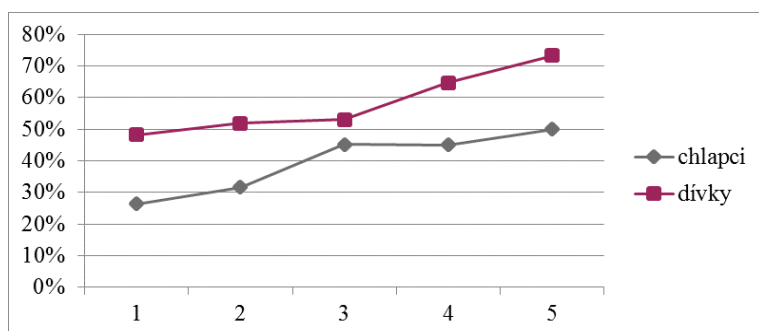

Obr. 2: Vnitřní svět hlavní postavy – zastoupení činitelů

Z grafu je patrné, že s věkem u chlapců i u dívek poměrně výrazně klesá počet *činitelů* (a tedy stoupá počet *osob*) a zároveň je u dívek jejich počet ve všech ročnících nižší než u chlapců. Z toho lze vyvodit, že se vzrůstajícím věkem děti kladou stále větší důraz na to, aby zobrazily hlavní postavu jako člověka s vlastním uvažováním a pocity, přičemž výrazněji je tato tendence zastoupena u dívek.

V rámci analýzy vnitřního světa hlavní postavy jsme se dále zaměřili na to, jak velkou pozornost věnují děti jejím emocím a pocitům. Z pozitivních emocí a pocitů se velmi často objevovalo vyjádření vztahu k někomu (*byli dva bratři↑ kteří se měli hrozně rádi [...]*) a z negativních byl dominantní strach (*byl jeden kluk↑ kterej se bál pandy [...]*). Dle výsledků z celkové analýzy tzv. vnitřního světa jsme očekávali, že s věkem budou děti zařazovat do narativ zmínku o emocích a pocitech stále častěji a stejně tak bude patrný rozdíl mezi dívkami a chlapci, tj. v narativech dívek budou emoce a pocity častější než u chlapců.

Procentuální zastoupení narativ se zmínkou o emocích hlavní postavy v jednotlivých ročnících je vyneseno v následujícím grafu:

Obr. 3: Zastoupení narativ se zmínkou o emocích hlavní postavy

Z grafu je zřejmé, že se výše zmíněné předpoklady potvrdily, ale navíc byl zaznamenán ještě výraznější rozdíl mezi dívkami a chlapci než v případě analýzy celého vnitřního světa (pro srovnání: informace o vnitřním světě podalo celkem 70 % chlapců a 79 % dívek a o emocích a vyjádření pocitů 41 % chlapců a 58 % dívek).

2.3 Cíle a přání hlavního hrdiny

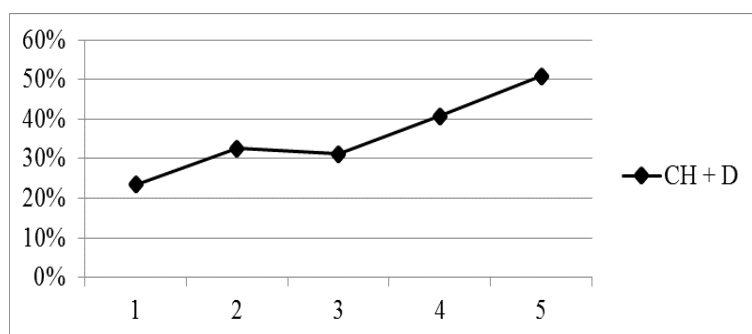
Pro vyprávění v našem kulturním prostředí je typické, že hlavní hrdina je nositelem na cíl zaměřených aktivit – cíl vzniká buď z jeho vlastního přání, nebo na základě impulzu od okolí.

Narativa ze vzorku byla rozdělena na dvě skupiny.

Do první skupiny patří narativa, jejichž hlavní hrdina má nějaký záměr, který je určující pro celý děj (*princ se snaží zachránit princeznu; chlapec hledá ztracenou hračku*).

Do druhé skupiny patří narativa, u nichž žádný základní záměr hlavní postavy nelze identifikovat – tedy žádný záměr, který je pro vyprávění stěžejní (jedná se např. o pouhý popis činností bez kauzálního vztahu nebo o jednoduchou reakci na působení okolí – *veverka uteče před medvídkem, který ji chce sníst*).

Protože zde nebyly zaznamenány žádné výraznější rozdíly mezi chlapci a dívkami, graf s procentuálním zastoupením narativ, v kterých má hrdina nějaký záměr, je zpracován pro všechny děti dohromady:

Obr. 4: Zastoupení narativ, v nichž je zřejmý záměr hlavní postavy

Z výsledků je patrné, že s věkem děti stále častěji představují hlavního hrdinu jako někoho, kdo má nějaký cíl, kterého se snaží dosáhnout.

3. Sociální prostor

Na základě příslušnosti hlavního hrdiny k nějakému společenství byla narativa rozdělena na dvě skupiny.

Do první skupiny patří narativa, v nichž je postava začleněna do nějaké skupiny – viz ukázka z narativa Julie:

Julie (3. třída)

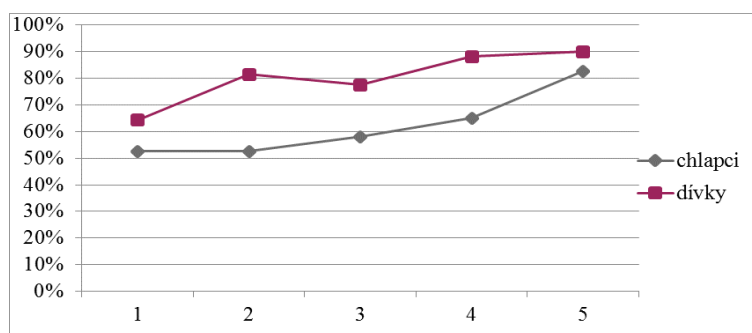
*byly tři sestry↑ ■ který se pořád hádaly↑ a: jednou ↑■ přišel ■ její jejich táta↑
■ a: pořád jim povídal↑ aby se nehádaly↓ a oni ho pořád a oni ho neposlouchaly↑ a hádaly se dál↓ a když se jejich máma vrátila↑ ■ z z ■ z návštěvy z cizí země↑ (...)*

Do druhé skupiny patří narativa, v nichž postava vystupuje jako jednotlivec bez viditelných vazeb na někoho – viz ukázka z narativa Davida:

David (1. třída)

zajda šel do lesa↑ sa↑ na mrkvičku↑ do zahrádky↓ ■■ @ viděl v dále zahrádku↑ za příš viděl ho vlk↑ a zas ■ a ptal se ho↓ @ ■ zajíčku kam deš? do zahrádky na mrkvičku↓ (...)

V následujícím grafu je zaznamenáno procentuální zastoupení narativ, v kterých je hrdina součástí nějaké skupiny:

Obr. 5: Zastoupení narativ, v nichž je hlavní postava součástí nějaké skupiny

Z grafu je patrné, že s věkem roste u dětí tendence začlenit postavu do nějaké skupiny a zároveň je tato tendence silnější u dívek než u chlapců.

4. Shrnutí

Z výsledků analýzy hlavní postavy v narativech dětí mladšího školního věku vyplývá, že se vzrůstajícím věkem se vyprávění prohlubují, děti se do nich postupně učí zařazovat pro posluchače důležité informace o hlavní postavě, o jejím vnitřním světě; zároveň ji čím dál častěji prezentují jako postavu, která dokáže samostatně jednat a která dokáže své akce plánovat tak, aby dosáhla nějakého cíle. S tím, jak děti samy postupně vrůstají do společnosti, hledají si v ní své místo, cítí potřebu někam patřit a dostávají se do interakce s různými lidmi, i hlavní postava v jejich vyprávěních je stále častěji zakotvována v nějaké sociální skupině. Zároveň se zde promítají rozdíly mezi chlapci a dívkami – jedná se nejen o odlišné typy postav, ale navíc mají dívky v porovnání s chlapci, zdá se, větší potřebu zapojit svoji postavu do nějaké skupiny a častěji též hovoří o jejím vnitřním světě.

Literatura

- Harčaríková, P. – Klimovič, M. (2011): *Naratíva v detskej reči*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, Katedra komunikačnej a literárnej výchovy, Kabinet výskumu detskej reči a kultúry.
- Müller, R. – Šidák, P. (2012): *Slovník novější literární teorie: glosář pojmů*. Praha: Academia.
- Náhlíková, A. (2015): Analýza struktury a koherence dětských narativ (se zaměřením na rozdíl mezi narativy chlapců a dívek). In: *Didaktické studie*, 7, 2, s. 116–135.
- Nicolopoulou, A. (2008): The Elementary Forms of Narrative Coherence in Young Children's Storytelling. In: *Narrative Inquiry*, 18, 2, s. 299–325.

Jazyková socializace, osvojování jazyka a řeč multilingvních dětí ve vyprávění monolingvních matek

Helena Özörencik

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
ozorencik@ujc.cas.cz

Tento příspěvek shrnuje několik postřehů o tom, jaké představy o jazykové socializaci, osvojování jazyka a řečovém vývoji mají monolingvní matky multilingvních dětí vyrůstajících v České republice. Na téma mluvy nejmladších generací tak příspěvek pohlíží v poněkud zprostředkované perspektivě. Doufám však, že se mi podaří nastínit, proč je i této perspektivě třeba věnovat ve výzkumu určitou pozornost.

1. Vícejazyčné rodiny v ČR

Jedním z dopadů globální migrace, jejímž cílem se Česká republika stala (Drbohlav, 2011), je diverzifikace původní jazykové rozmanitosti území ČR (srov. Nekvapil a kol., 2009). Aktuální vývoj jazykové situace se odráží i v jazykovém profilu některých rodin, které území ČR obývají, především těch, v nichž děti vychovávají rodiče s odlišným jazykovým zázemím a pro komunikaci i mezi-generační předávání jazyka „je k dispozici“ více jazyků. Tento příspěvek vychází ze sociolingvistického výzkumu,¹⁵ který se zabýval situací právě takových rodin. Konkrétně byly předmětem našeho zájmu rodiny, kde děti vychovávají matka socializovaná v monolingvní české rodině a otec, který se do ČR přistěhoval nejdříve v raném dospělém věku. Přehled uvádí následující tabulka:

	Dítě 1	Dítě 2	Dítě 3	Kromě češtiny rodina užívá
Paní B.	ž-17	m-15	m-11	srbštinu
Paní F.	m-7	m-5		francouzštinu, angličtinu
Paní L.	ž-7			slovenštinu, španělštinu
Paní O.	m-11	f-9		angličtinu
Paní P.	m-10	m-9		angličtinu, španělštinu
Paní R.	ž-10	m-7		angličtinu
Paní T.	m-10	m-0		angličtinu
Paní U.	m-7	m-5		turečtinu, angličtinu
Paní Y.	m-11	ž-7		řečtinu, angličtinu

Tab. 1: Přehled zkoumaných rodin

¹⁵ Na formulování záměru výzkumu, výběru metodologie a sběru dat v letech 2013–2015 spolupracovali Magdalena A. Hromadová, Jiří Nekvapil, Tamah Sherman, Eliška Zaepernicková a autorka tohoto textu.

Přes historicky různorodou jazykovou situaci dominuje v České republice metajazykovým diskurzům produkovaným například v rámci vzdělávací politiky, ale i pediatrické péče nebo logopedického poradenství, ideologie jazykově homogenního společenství (Sloboda, 2010) a orientace na monolingvismus jako normu osvojování a užívání jazyka. Metajazykové diskurzy, s nimiž jsou rodiny vychovávající děti v úzkém kontaktu, tak například pro monitorování jazykového vývoje vícejazyčných dětí neposkytují velkou oporu.

2. Metodologie výzkumu

Vícejazyčné rodiny jsou předmětem zájmu sociolingvistiky ve dvou komplementárních výzkumných perspektivách, a to perspektivě interakční a jazykově-politické (podrobněji viz Sherman a kol., 2016). Přítomnost více jazyků totiž vytváří jednak unikátní podmínky komunikace mezi členy rodin, jednak stimuluje specifické procesy jazykového managementu (viz např. Nekvapil – Sherman, 2015), metajazykového chování, v jehož rámci se jednotlivci či instituce zaměřují na různé aspekty jazyka a komunikace, včetně například osvojování jazyka, obvykle s cílem je určitým způsobem ovlivnit.

Interakčně orientované výzkumy se zaměřují na průběh a podmínky komunikace ve vícejazyčné rodině, třeba při přípravě a konzumaci jídla (viz např. Ogiermann, 2013). Zejména zkoumají její pragmatické aspekty a příklady tzv. jednoduchého jazykového managementu (Nekvapil, 2009), které v jednotlivých interakcích probíhají, například situace, kdy rodiče v interakci s dítětem korigují užití určitého jazykového prostředku. Výzkumy druhého typu se potom zaměřují především na složitější metajazykové procesy, včetně projevů organizovaného jazykového managementu označovaných také jako rodinná jazyková politika (*family language policy*; srov. Schwartz, 2010). Jde o případy jazykového managementu, který se týká více interakcí a o kterém se komunikuje a vyjednává, tedy například rozhodnutí rodičů, jaké jazyky si mají děti osvojit, případně jakým způsobem.

Aktéři obou typů jazykového managementu jednají na základě v různé míře reflektovaných a vzájemně souvisejících normativních očekávání. Ta mohou mít podobu jazykových norem (*přísudkem je sloveso ve tvaru první osoby*), ale i jazykových ideologií (*v České republice se mluví česky; děti si mají osvojit jazyky svých rodičů*). Nenaplnění normativních očekávání jednak stimuluje jazykový management, jednak se na základě normativních očekávání formulují cíle, tzv. plány úprav, které má jazykový management naplnit.

Výzkumy druhého typu jsou založeny obvykle na různých formách kvalitativních interview, v nichž informace o metajazykových procesech, včetně jazykového managementu, zprostředkovávají jejich přímí účastníci. Při interpretaci takto získaných dat je však třeba brát v úvahu, že se na jejich podobě podílela řada faktorů: mimo jiné okolnosti výzkumné situace, míra ochoty a schopnosti respondentů na vzniku interview spolupracovat. V našem výzkumu

jsme se s ohledem na zakotvení právě v jazykověpolitickém paradigmatu pokusili na tuto volbu metodologie navázat, zvolili jsme však méně obvyklý nástroj, a to narativní, tematicky orientované biografické interview (Hájek a kol., 2014), v němž účastník výzkumu vypráví s co nejmenšími omezeními ze strany výzkumníka o průběhu svého života. Tematická struktura takového vyprávění je pak výsledkem interakce tazatele a respondenta, protože respondent ví, že se účastní výzkumu s určitým tématem, a obvykle na ně bere ve svém vyprávění ohled. Interpretace takových dat je pak založena především na analýze způsobu vyprávění, nikoli primárně jeho obsahu.

Způsob, jakým respondenti formulují svou životní zkušenost, je zdrojem informací především o tom, co o své životní zkušenosti sami vědí a jak ji chápou, mimo jiné také o tom, jaká normativní očekávání vztahují k aspektům jazyka a komunikace, které jsou v jejich vyprávěních relevantní.

3. Normy vícejazyčné výchovy

Analýza zaměřená na podobu vyprávění v našem případě ukázala mimo jiné to, že vyprávění respondentek je založeno na určité představě o normách rodičovství a výchovy, ke kterým vyprávějící odkazují s předpokladem, že komunikační partner normu či povědomí o ní sdílí. Součástí těchto norem je například pravidlo, že rodič má *na dítě mluvit jedním jazykem*. Následující příklad ilustruje část vyprávění, v níž je taková norma dominantním diskurzivním zdrojem: Matka popisuje interakční schéma, které se v rodině vyvinulo právě s odkazem na povědomí o existenci pro tento případ relevantní normy. Tento odkaz je však součástí argumentace, proč norma nebyla dodržena, která alternativní interakční schéma legitimizuje jako racionální chování.

MA – paní E. (manžel z VB, dvě děti)

řádky 271–282, zjednodušený přepis

MA Já na ně mluvím česky, ale prostě když je u toho manžel tak se mluví anglicky. (...) Že to nedodržuju já vim, že se má dodržovat, to, že by každej jakoby měl mluvit tím svým jazykem, ale já si to jako nedokážu úplně představit, že bych jako mluvila jedním jazykem, voni by mluvili ve stejný větě zase k tatínkovi, prostě jakoby když tatínek je doma tak se mluví anglicky.

Následující příklad potom naznačuje, že norma *mluvit na děti jedním jazykem* není patrně jen diskurzivním zdrojem, ale i kognitivním modelem vztahujícím se právě k akvizici jazyka, tedy modelem, jehož prostřednictvím matky některé své zkušenosti s předáváním a osvojováním jazyka v multilingvní rodině chápou a interpretují: Matka konstruuje roli angličtiny v rodině jako roli tajného jazyka, který užívají rodiče, aby děti nerozuměly, tedy nikoli jazyka, který si mají děti osvojit. Z toho pak vyplývá popis překvapení rodičů, kteří zaznamenali, že syn

si určitou kompetenci v angličtině, již byl vystaven, osvojil, ale zdrojem pro osvojení nemohlo být to, že rodiče mluví tímto jazykem *na něj*.

MA – paní U. (manžel z Turecka, dvě děti)

řádky 101–114, zjednodušený přepis

MA Třeba teď sme se ocitli v situaci, kdy manžel mi říká něco anglicky, protože pro nás je to jako únikový jazyk, abysme řekli něco před dětma o nich bez nich. (...) Něco sem řekla a odpověděl mi starší syn česky, takže sme zjistili, že asi jako něco ((smích)) rozumí, takže sme z toho byli, a tekon manžel, mluvil sem anglicky nebo turecky nebo česky, takže sme nevěděli, jak tomu rozuměl, ale prostě normálně navázal plynule na konverzaci naší jako v angličtině, tak to bylo zajímavý.

4. Shrnutí

Norma *mluvit na děti jedním jazykem* tak patrně propojuje interakční a akviziční aspekt podobě jako známá strategie *jeden rodič – jeden jazyk*, podle níž si dítě osvojí vyváženě dva jazyky, bude-li každý z rodičů na dítě mluvit výhradně jedním jazykem (srov. Ronjat, 1913). První ukázka však naznačila, že uplatnění této normy v interakci může být obtížné, protože užívání jazyků v interakci v rodině je komplexnější než *mluvení na děti* a má různé bezprostřední cíle (řeší se v ní naléhavé praktické záležitosti, bere se ohled na zdvořilost atd.). Jak ilustruje druhá ukázka, tato norma je obtížně aplikovatelná také jako strategie předávání jazyka: input se totiž neomezuje jen na řeč orientovanou na děti, na osvojení se podílejí individuální a sociální faktory, takže input a output nelze mechanicky ztotožňovat.

Na základě shromážděných dat není možné přímou souvislost normy *mluvit na děti jedním jazykem* a strategie *jeden rodič – jeden jazyk* prokázat, i když v globálním měřítku je strategie *jeden rodič – jeden jazyk* přes svou problematičnost považována za jeden z nejvlivnějších konceptů multilingvní výchovy (viz např. Piller, 2001). Nesporné však je, že se v této normě projevuje podobný mechanismus přenosu monolingvní zkušenosti na multilingvní skutečnost jako u strategie *jeden rodič – jeden jazyk*.

Právě to je důvod, proč jsem se tomu, jak o jazykové socializaci, osvojování jazyka či řeči multilingvních dětí mluví jejich monolingvní matky, rozhodla dnes věnovat. Domnívám se totiž, že míra korespondence mezi tím, jak matky chápou a popisují svou zkušenost, a ideologiemi a normami, které se orientují na monolingvismus, představuje podnět jak pro metodologii výzkumů, které například rodiče užívají jako informanty, tak pro popularizační činnost v řadě oborů výzkumu řeči nejmladších generací.

Literatura

- Drbohlav, D. (2011): Imigrace a integrace cizinců v Česku: několik zastavení na cestě země v její migrační proměně z Davida na téměř Goliáše. In: *Geografie*, 116, 4, s. 401–421.
- Hájek, M. – Havlík, M. – Nekvapil, J. (2014): Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview: případ orálněhistorických životopisných rozhovorů. In: *Sociologický časopis*, 50, 1, s. 29–56.
- Nekvapil, J. – Sherman, T. (2015): An introduction: Language Management Theory in Language Policy and Planning. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 232, s. 1–12.
- Nekvapil, J. (2009): The Integrative Potential of Language Management Theory. In: J. Nekvapil – T. Sherman (eds.), *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 1–11.
- Nekvapil, J. – Sloboda, M. – Wagner, P. (2009): *Mnohojazyčnost v České republice. Základní informace / Multilingualism in the Czech Republic. Basic Information*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Ogiermann, E. (ed.) (2013): Multilingual Communication in Binational Families: Negotiating Languages, Identities and Everyday Tasks. In: *Multilingua*, 32 (4) Special issue.
- Piller, I. (2001): Private Language Planning: The Best of Both Worlds? In: *Estudios de Sociolingüística*, 2, 1, s. 61–80.
- Ronjat, J. (1913): *Le développement du langage observé chez un enfant bilingue*. Paris: Champion.
- Sherman, T. – Hromadová, M. A. – Özörencik, H. – Zaepernicková, E. – Nekvapil, J. (2016): Two Sociolinguistic Perspectives on Multilingual Families. In: *Slovo a slovesnost*, 77, 3, s. 202–218.
- Schwartz, M. (2010): Family language policy: Core issues of an emerging field. In: *Applied Linguistics Review*, 1, s. 171–192.
- Sloboda, M. (2010): Menej používané jazyky v Česku: problémy rozvoja v jazykovo „homogénnom“ národnom štáte. In: A. M. Papp (ed.), *The situation of the lesser used languages in Visegrád Four countries*. Budapest: Országos Idegennyelvű Könyvtár, s. 38–55.

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení v roce 2016

1. Organizační záležitosti

Dne 31. 3. 2016 se uskutečnilo na FF UK v Praze první valné shromáždění Jazykovědného sdružení organizované podle nových Stanov, předepsaných aktualizovaným občanským zákoníkem. Pozvánka a program shromáždění byly s potřebným časovým předstihem rozeslány a byly dostupné i na webových stránkách Jazykovědného sdružení. Prof. Petr Mareš, předseda hlavního výboru JS, informoval členy JS o činnosti JS za rok 2015. Poté hospodářka JS dr. Václava Holubová seznámila přítomné členy JS se zprávou o hospodaření JS za loňský rok. Na závěr byla přednesena zpráva revizní komise. Všechny body programu, konkrétně zpráva o činnosti JS, zpráva o hospodaření, zpráva revizní komise a usnesení, byly schváleny přítomnými členy JS jednohlasně. Veškeré dokumenty týkající se valného shromáždění jsou veřejně přístupné z webových stránek Jazykovědného sdružení <http://www.jazykovednesdruzeni.cz/>.

Dne 1. 12. 2016 proběhlo volební shromáždění členů pobočky JS v Plzni. Předsedkyní pobočky byla jednohlasně zvolena PhDr. Helena Chýlová, Ph.D.

Byly výrazně aktualizovány webové stránky Jazykovědného sdružení, např. byl zřízen Kalendář lingvistických akcí, kam odborná obec může umísťovat upoutávky na plánované semináře, konference či přednášky (prostřednictvím e-mailové žádosti PhDr. Kateřině Romaševské, Ph.D., zaslané na e-mailovou adresu katerina.romasevska@gmail.com).

Změna nastala na postu výkonné redaktorky Jazykovědných aktualit – nově se funkce ujala PhDr. Soňa Schneiderová, Ph.D. Hlavní výbor JS děkuje dlouholetému výkonnému redaktorovi PhDr. Martinu Šemelíkovi, Ph.D., za jeho obětavou práci pro Jazykovědné aktuality.

2. Přednášková činnost

Projekt, který byl řešen v rámci činnosti Jazykovědného sdružení ČR v roce 2016, nesl název *Komunikační praxe nejmladšího pokolení*. Tomu odpovídaly i přednášky a semináře zaměřené na komunikaci dětí a mládeže a na otázky s tím spojené.

Oproti roku 2015 jsme zaznamenali mírný nárůst přednáškové činnosti: Celkem se v roce 2016 ve všech pobočkách Jazykovědného sdružení uskutečnilo 62 přednášek nebo workshopů a odborných seminářů.

V Brně, kde měly uskutečněné přednášky už tradičně výrazný mezinárodní přesah, byly aktivity Jazykovědného sdružení bohužel limitovány stavebními úpravami v areálu FF MU (činnost pobočky byla odkázána na provizoria v nepravidelných časech a místech). Oproti obvyklé vysoké návštěvnosti přednášek byli proto organizátoři brněnské pobočky nuceni konstatovat nižší návštěvnost zejména v podzimním běhu 2016. I přes tyto ztížené podmínky se však v Brně podařilo zorganizovat několik velmi atraktivních přednášek z různých subdisciplín lingvistiky.

Vedle činnosti samého Jazykovědného sdružení nebylo možné přehlédnout výrazné jubileum oborově spřízněné organizace – Pražského lingvistického kroužku, který v roce 2016 oslavil 90. let od svého založení. Tuto významnou událost si připomněli např. v Českých Budějovicích, v Opavě a zprostředkovaně rovněž v Praze při slavnostním zasedání u příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Petra Sgalla, DrSc., jež Jazykovědné sdružení spolupřádalo.

Další výročí si připomněli v Hradci Králové. Významnou aktivitou tamní pobočky bylo vydání a prezentace knihy PhDr. Jiřího Zemana, Ph.D., která se zabývá činností Jazykovědného sdružení v Hradci Králové za uplynulých 50 let – *Padesát let pobočky Jazykovědného sdružení v Hradci Králové (1965–2015)*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2015.

Ústřední téma hodnoceného roku *Komunikační praxe nejmladšího pokolení* bylo pojímáno buď z didaktického hlediska (přednáška doc. Karla Dvořáka v Českých Budějovicích *Uplatnění lingvistické a stylistické teorie v jazykovém vyučování*, přednáška Mgr. Hany Voralové v Hradci Králové *Čtenářská gramotnost u dospívajících s dyslexií*), z psychodidaktického hlediska (pražská přednáška doc. Evy Hájkové *Vybrané problémy gramatiky češtiny pro žáky mladšího školního věku*), nebo přirozeně z hlediska psycholingvistického či kognitivně-lingvistického (plzeňská přednáška prof. Marie Čechové *Jak se dítě slovy zmocňuje světa*, pražské přednášky doc. Lucie Saicové Římalové *Jazykový obraz světa u česky hovořících dětí*, doc. Daniely Slančové *Východiská výskumu osvojování syntaxe v ranom vývine reči slovensky hovoriacich detí* či doc. Ireny Bogoczové *Specifika jazykové kompetence žáků polských škol na Těšínsku v České republice*). Tématu byl také věnován pražský odborný seminář *Výzkum komunikace nejmladších generací*.

V dalších ohledech byla činnost Jazykovědného sdružení velmi pestrá: zaujala stabilně velmi populární témata onomastická (Brno, Ostrava, Ústí nad Labem, Praha), čteně byla zastoupena témata diachronnělingvistická, ale i témata týkající se korpusové lingvistiky (Hradec Králové, pražský odborný seminář *Korpusy a lexikografie*) nebo zcela aktuální otázky tvorby nového výkladového slovníku češtiny (dvoudenní pražský workshop *Akademický slovník současné češtiny a software pro jeho tvorbu*).

Vysokou návštěvnost měly přednášky v Českých Budějovicích (doc. RNDr. Tomáš Hoskovec, CSc., *Minulost a budoucnost strukturalismu*, PhDr. Jaroslav Hála, *Vězeňská mluva, místo a úloha vězeňského argotu*) či v Hradci Králové

(PhDr. Jiří Zeman, Ph.D., *Padesát let pobočky Jazykovědného sdružení v Hradci Králové*. Nejvyšší návštěvnost (80 účastníků) zaznamenala olomoucká přednáška prof. Zdeňky Švarcové, Dr., na téma *Japonský jazyk – klíč ke svérázné kultuře*. Vedle individuálních přednášek se velké pozornosti těšily samozřejmě olomoucké lingvistické soutěže a pražské odborné semináře a workshopy.

Důraz na práci se studenty a mladými lingvisty se již tradičně projevil v odborné práci olomoucké pobočky (XVII. Mezinárodní setkání mladých lingvistů Olomouc 2016: Jazyk a kultura, kultura a jazyk, interkulturní komunikace, Soutěž Student a věda: Lingvistika). Podobně v Českých Budějovicích se doc. PhDr. Marie Janečková, CSc., a doktorandky a doktorandi oboru český jazyk z FF JU podíleli na prezentaci kolektivní monografie *Růže prší krásná...* včetně doprovodných jazykových analýz, kterými toto pracoviště již tradičně přispívá k poznání barokní slovesnosti a jazyka baroka.

Jistě se nám v tomto přehledu nepodařilo postihnout tematickou pestrost proslovených přednášek v celé její šíři: kompletní seznam přednášek následuje jako obvykle na následujících stránkách.

3. Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2016

Brno

- (1) 8. 3. 2016 Andriy Danylenko: *Contact-induced grammaticalization in Slavic*
- (2) 8. 3. 2016 Andriy Danylenko: *Alexander Popov and the reconstruction of Indo-European noun inflection*
- (3) 11. 3. 2016 Harald Bichlmeier: *Problems in the research of the oldest layers of river and place names in Central Europe*
- (4) 29. 3. 2016 Petr Kaleta: *Karaimové: mikroetnikum mezi Krymem a Prahou*
- (5) 20. dubna 2016 Jan Havliš: *Konstrukce jazyka z pohledu kognitivní psychologie a psycholingvistiky*
- (6) 12. 10. 2016 Pavel Jiráček: *Básnickovo slovo jako teoretické téma*
- (7) 21. 11. 2016 Zbyněk Holub: *Penultima a paroxytonie na českém dialektovém jihu*
- (8) 1. 12. 2016 Harald Bichlmeier: *Some old and some new ideas on the place names: Halle, Merseburg and Jena*
- (9) 15. 12. 2016 Dita Frantíková: *Adjektivní valence starých indoevropských jazyků*

České Budějovice

- (1) 5. 5. 2016 Tomáš Hoskovec: *Minulost a budoucnost strukturalismu (k 90. výročí založení PLK)*
- (2) 4. 10. 2016 Marie Janečková: *Kritika společnosti v kázáních 18. století. Expresivita ve službách persvaze*
- (3) 17. 10. 2016 Marie Janečková, doktorandky a doktorandi oboru český jazyk: Prezentace kolektivní monografie *Růže prší krásná...* (Praha: ArsCi, 2016)
Marie Janečková: *Představení monografie*
Markéta Klimešová: *Syntax barokního souvětí slučovacího*
Michal Havrda: *Latinské, řecké a románské stopy v lexiku de Waldtovy Chválořeči*

- Veronika Nováková: *Barokní neologizování, Ryvolův slovník*
 Květa Měšťanová: *Metafora v de Waldtových kázáních*
 Josef Kameník: *Přejatá slovesa v Chválořeči Ondřeje de Waldta*
 (4) 7. 11. 2016 Jaroslav Hála: *Věžeňská mluva, místo a úloha věžeňského argotu*
 (5) 10. 11. 2016 Karel Dvořák: *Uplatnění lingvistické a stylistické teorie v jazykovém vyučování*

Hradec Králové

- (1) 9. 3. 2016 Jiří Zeman: *Padesát let pobočky Jazykovědného sdružení v Hradci Králové*
 (2) 17. 3. 2016 Michal Křen: *Paralelní korpus InterCorp*
 (3) 21. 4. 2016 Hana Voralová: *Čtenářská gramotnost u dospívajících s dyslexií*
 (4) 5. 10. 2016 Eva Maria Hrdinová: *Balada o tom, jak kocour Vasja (ne)sežral hostii aneb o problematice překladu náboženské terminologie pravoslavné církve do češtiny*
 (5) 26. 10. 2016 Jiří Rejzek: *Etymologie vědecká a lidová – kde jedna končí a druhá začíná*
 (6) 7. 12. 2016 Jelena Dzjuba: *Politická lingvistika*

Olomouc

- (1) 10. 3. 2016 Andrej Rozman: *Slovinsko-české kulturní vztahy*
 (2) 27. 4. 2016 Soutěž Student a věda – Lingvistika (fakultní kolo)
 (3) 9. 5. 2016 Zdeňka Švarcová: *Japonský jazyk – klíč ke svérázné kultuře*
 (4) 9. 5. 2016 6. ročník celostátního kola soutěže Student a věda – Lingvistika
 (5) 10. 5. 2016 Pavel Kosek: *Slovosled verbálních klitik ve staročeské Bibli olomoucké*
 (6) 9.–11. 5. 2016 XVII. Mezinárodní setkání mladých lingvistů Olomouc 2016:
 Jazyk a kultura, kultura a jazyk, interkulturní komunikace
 V rámci konference byly realizovány 4 workshopy:
 Robert Dittmann: *Diachronní workshop*
 Pavla Poláchová – Kateřina Szokalová: *Čeština jako cizí jazyk*
 Kateřina Danielová – Michaela Kopečková: *Komunikace a její úskalí na hraničních rovinách fonetiky a syntaxe*
 Eva Nováková – Monika Pitnerová – Lada Rybníčková: *Překlad v kultuře – kultura v překladu*
 7) Vladimír Petkevič: *Morfologická homonymie v současné češtině*

Opava

- 1) 27. 4. 2016 Josef Bartoň: *Zapomenuté čtvero evangelium jako svědek vstupu nové kategorie do českého jazykového systému. Příspěvek k debatě o počátcích přechodníkových adjektiv na -(v)ší v raném obrození*
 2) 28. 4. 2016 Tomáš Hoskovec: *Minulost a budoucnost strukturalismu*
 3) 7. 12. 2016 Diana Svobodová: *Různajazyčná lexikální synonymie a možnosti jejího posuzování*

Ostrava

- 1) 17. 2. 2016 Pavel Kosek: *Slovosled verbálních enklitik v staročeské bibli 1. redakce*
 2) 9. 3. 2015 Miroslav Kubát: *Stylometrický software QUITA*

- 3) 11. 3. 2016 Jana Pleskalová: *Staročeské nekrology a jejich význam pro nejstarší období češtiny*
- 4) 11. 5. 2016 Radek Čech: *Teorie komplexních sítí v lingvistice*
- 5) 12. 10. 2016 Lukáš Zábranský: *Jazykový obraz smrti prezidenta Emila Háchy v českém dobovém tisku v kontextu dalších JOS vybraných významných československých prezidentů*
- 6) 19. 10. 2016 Pavel Štěpán: *Osobní jména a soudní znaleství*
- 7) 28. 11. 2016 Gabriel Rožai: *Multietnická valaská kolonizácia vo svetle proprií (na príklade toponymie východného Gemera)*

Plzeň

- 1) 18. 4. 2016 Naděžda Kvítková: *Stylové využití a stylová hodnota jazykových prostředků v textu (diachronní pohled)*
- 2) 29. 4. 2016 Marie Čechová: *Jak se dítě slovy zmocňuje světa*

Praha

- 1) 18. 2. 2016 Mirjam Friedová: *Zájmený dativ v běžně mluvené češtině*
- 2) 3. 3. 2016 Hana Gladkova: *Česká diglosie v jazykovém vědomí a řečové praxi rusko-jazyčných mluvčích češtiny*
- 3) 17. 3. 2016 Miroslav Vepřek: *Staroslověnské a církevněslovanské památky jako zdroj poznání pračeštiny*
- 4) 31. 3. 2016 Irena Bogoczová: *Specifika jazykové kompetence žáků polských škol na Těšínsku v České republice*
- 5) 21. 4. 2016 Jana Matušová: *Německá vlastní jména v češtině*
- 6) 5. 5. 2016 Lucie Saicová Římalová: *Jazykový obraz světa u česky hovořících dětí*
- 7) 12. 5. 2016 Mira Nábělková: *Zanowitý slc. = twrdošjgný. K začiatkom komparácie slovenskej a českej lexikálnej zásoby*
- 8) 19. 5. 2016 Daniela Slančová: *Východiská výskumu osvojovania syntaxe v ranom vývine reči slovensky hovoriacich detí*
- 9) 30. 5. 2016 Slavnostní zasedání u příležitosti životního jubilea prof. Petra Sgalla (pořádaly PLK, JS ČR a ÚFAL MFF UK)
Tomáš Hoskovec: *Paradoxy strukturalismu (slovo úvodem)*
Petr Karlík: *Petr Sgall v kontextu mezinárodního gramatického myšlení stále aktuálnější*
František Čermák: *Poznámky o některých jazykových pojmech*
Václav Cvrček: *Jazyková kultura a standardizace*
Patrice Pognan: *Systémové srovnání české a polské flexivní morfologie*
Jarmila Panevová: *Funkční generativní popis – celistvý pohled na gramatiku*
Eva Hajičová: *Aktuální členění ve formálním popisu jazyka*
Vladimír Petkevič: *Co mi dalo studium funkčního generativního popisu*
- 10) 6. 10. 2016 Oldřich Uličný: *K teoretickým otázkám českého pravopisu*
- 11) 20. 10. 2016 Milada Hirschová: *Česká věta v pohledu lingvistické pragmatiky*
- 12) 3. 11. 2016 Marie Kopřivová, Hana Goláňová, Zuzana Komrsková, David Lukeš, Petra Poukarová: *Nové korpusy mluveného jazyka v ČNK*

- 13) 24. 11. 2016 Odborný seminář Výzkum komunikace nejmladších generací
 Jana Kesselová: *Ako sa rodí pád? (na materiáli komunikácie detí raného veku hovoriacich po slovensky)*
 Filip Smolík: *Efekty predstaviteľnosti slov v akvizícii lexika a morfológie: prekvapivé súvislosti*
 Pavla Chejnová: *Osvojovanie morfológických kategórií dieťaťom*
 Hana Burešová: *Dyslexie u dospievajúcich*
 Anna Chromá: *Reference k mluvcimu a adresátovi: súvislosť s jazykovým a sociálnym vývojom*
 Štěpán Matějka: *Osvojování gramatických kategorií u dětí – elektronický dotazník*
 Anežka Náhlíková: *Narace u dětí mladšího školního věku*
 Helena Ůzörencik: *Jazyková socializace, osvojování jazyka a řeč multilingvních dětí v představách monolingvních matek (Poznámky z výzkumu českých vícejazyčných rodin)*
- 14) 29.–30. 11. 2016 workshop Akademický slovník současné češtiny a software pro jeho tvorbu
 P. Kochová – Z. Opavská: *Akademický slovník současné češtiny*
 T. Liška: *Představení DWS Alexis*
 K. Barbierik: *Tvorba, struktura a redakce hesla v DWS Alexis*
 V. Jarý: *Specifika automatického generování slovníkového výstupu*
 V. Benko: *Informačné technológie v projekte SSSJ*
 B. Chocholová: *Opis prác na jednom zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka*
 Z. Dengeová: *Revize hesel v prostredí webovej aplikácie Alexis*
 A. Jarošová: *Norma v kontexte spisovnosti a kodifikácie*
 K. Smejkalová: *Morfologické varianty ve vztahu k normě a kodifikaci*
 B. Albrechtová: *Jak média zacházejí s variantními prostředky*
 H. Prokšová: *Konkurenční předložkové vazby v současné češtině*
 M. Prošek: *Slovník češtiny pojatý jako „learner’s dictionary“?*
 V. Štěpánová: *Výslovnost v českém výkladovém slovníku: co a jak*
 M. Beneš: *Zdroje a kritéria stylové charakteristiky jazykových prostředků a jak je zjistit?*
 L. Machálková – V. Vodrážková: *Využití Českého národního korpusu při tvorbě ASSČ*
 M. Křen: *Frekvenční slovníky češtiny*
 V. Cvrček: *Složení korpusu SYN2015 a jeho zpracování*
 M. Vachková: *Nad zpracováním hudební terminologie v německo-české databázi*
 M. Šemelík: *Lesk a bída německo-českých terminologických slovníků*
 M. Lišková: *Exemplifikace termínů v Akademickém slovníku současné češtiny*
 J. Nová – H. Golášová: *Zpracování regionálně příznakových lexémů v ASSČ*
 M. Šipková: *Slovník nářečí českého jazyka: charakteristika, vymezení, materiálová základna, výběr heslových slov*
 S. Kloferová: *Slovník nářečí českého jazyka – úskalí lexikografické a dialektologické*
 A. Perdih – J. Ježovnik: *Na cestě k novému slovníku slovinského spisovného jazyka*
 D. Krvina – M. Michelizza: *Definitions of classifying adjectives in the New Dictionary of the Slovenian Standard Language*
 M. Meterc – N. Jakop: *Lexikografické spracovanie frazeologických variantov v novom slovníku slovinského spisovného jazyka*
 V. Veselý: *K významům a funkcím reflexivního prvku si*
 B. Štěpánková: *Pro koho jsou synsémantika ve slovníku?*
- 15) 8. 12. 2016 Laura Alexis Janda: *Yggurština pro samouky*
- 16) 15. 12. 2016 Eva Hájková: *Vybrané problémy gramatiky češtiny pro žáky mladšího školního věku*

Ústí nad Labem

- 1) 4. 12. 2016 Miroslav Vepřek: *Komparativní tvarosloví staroslověnštiny a staré češtiny – nové metodologické podněty pro zkoumání vývoje jazyka?*
- 2) 19. 10. 2016 Milan Harvalík: *Jeden jazyk, dvě sféry – apelativní a propriální (pohled z hlediska onomastiky)*
- 3) 16. 11. 2016 Pavel Štěpán: *Slovotvorná specifika toponym*

*Podle podkladů předsedů poboček JS
zpracovala Martina Šmejkalová
Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
martina.smejkalova@pedf.cuni.cz*

Slovník afixů užívaných v češtině: odborné problémy s jeho vytvářením

Josef Šimandl

Oddělení gramatiky, Ústav pro jazyk český, v. v. i.
simandl@ujc.cas.cz

Tým, jehož základ tvořili pracovníci oddělení gramatiky ÚJČ AV ČR,¹ v rámci čtyřletého projektu GA ČR vytvořil *Slovník afixů užívaných v češtině* (Šimandl, ed., 2016). Jde o první počín tohoto druhu v rámci bohemistiky i slavistiky, a to jak předmětem zpracování (popisuje elementy menší než slovo, odlišné od kořenů, jako nositele významů/funkcí), tak důsledným využitím korpusových dat. Z výdobytků i chyb tohoto společného díla se budou moci poučit další zpracovatelé.

Při práci na projektu jsme narazili na celé třídy problémů s delimitací afixů, nemluvě o desítkách typů sporných řešení u konkrétních slov. Protože afixy jsou morf(ém)y² stejně jako kořeny/základy, k nimž se připínají, jde většinou o problémy s morfémovou analýzou (srov. Slavíčková, 1967). Nejobsáhlejším obrazem těchto problémů je sám vydaný slovník. V tomto příspěvku představím jejich výběr, podle možnosti jak s konkrétními příklady, tak s obecným popisem nebo otázkami.

1. Změny na hranici slootovorného základu a sufixu lze vykládat buď jako (a) obměny/rozšiřování základu, nebo jako (b) variantní sufix, případně jako (c) týž sufix připojovaný k analogicky vytvořenému základu. – Ad a: Obměnou základu je zejména konsonantické zakončování základů se závěrečným vokálem: *sta-n-0* ← *stát*, *smí-ch-0* ← *směje se*, *še-v-0* ← *šije*, *bá-z-eň* ← *bojí se*, etymologicky vzato i *bá-s-eň* ← *bajati* (sporný je případ slova *bajka*, utvořeného z téhož základu). Jsou případy, kdy se nabízí základové slovo, které příslušný konsonant už obsahuje: např. *ži-v-ot* je sice po sémantické stránce název děje ke slovesu *žít*, ale jeho formální stránka

---

¹ Z pracovníků oddělení gramatiky pracovali na slovníku Miloslav Vondráček, Luboš Veselý, Vojtěch Veselý, František Štícha a Josef Šimandl, z externích pracovníků François Esvan, Klára Osolobě, Petr Nádeníček, Jana Bílková, Kateřina Najbrtová, Jana Klímová a Renata Novotná – ne všichni po celou dobu řešení projektu a navíc i s různě velkými podíly.

² Jako funkční pozice představují morfémy, jako konkrétní realizace představují morfy. Je otázka, nakolik užitečné je toto rozlišování např. při vydělení sufixu *kostk-ovaný* nebo *viditelný/vidi-telný* (ke druhému případu srov. níže 1, Ad c).

ho staví do blízkosti adjektiva *živý* s možností interpretovat odvození jako resuffixaci *živ-y* → *živ-ot*. Pak je ovšem namístě zvážit systémovost používání sufixu *-ot* k odvozování názvů vlastností od adjektiv; zjistíme-li, že by šlo o unikátní případ, raději takovou alternativní interpretaci opustíme. – Ad b: Značnou variabilitu sufixu vykazují přes týž kategoriální význam adjektiva *dovádi-vý/dováď-ivý*, *pal-čivý*, *shán-člivý*, *styd-livý*, *zdá-nlivý*, *plač-tivý*, *zapomně-tlivý*. Téměř kontinuálně tu navazují podoby s vokálem *a* jako *psavý*, *chytlavý*. – Ad c: Sufix *-telný* se používá i v perintegrované podobě *-itelný* tam, kde sloveso vz. prosí není k dispozici: *viditelný*, *slyšitelný*, *proveditelný*. Sémantický vztah je však týž jako při pravidelném tvoření adjektiv *hmatatelný*, *reklamovatelný*, *vysvětlitelný*; proto je lépe nepostulovat *-itelný* jako samostatný sufix.

2. Kmenotvorný vokál připisujeme při tvoření od sloves zpravidla základu: srov. *spát* → *spa-vý*, *zvonit* → *zvoni-vý*, *stěhovat se* → *stěhova-vý*. V případech jako *kypět* → *kyp-ivý* se však sufix *-ivý* stal nositelem příslušného významu i u sloves, kde minulý kmen nekončí na *i*. (Je tu zcela bez vlivu podoba přítomného kmene *kypí*?) Srov. 1, Ad c.
3. Na strukturu derivátu *vysvětl-ivka/vysvětlí-vka* lze pohlížet různě podle toho, zda derivát vztáhneme ke slovesu *vysvětl-ovat* nebo *vysvětl-it*; i tady se nabízí systémový pohled, který vid se pro tuto derivaci jeví jako typický. Otázka je, zda vůbec předpokládat existenci sufixu *-ivka*, anebo zda ve slovech jako *zářivka*, *slinivka* spatřovat obecnější sufix *-vka* nebo dokonce *-ka*, pokud uznáme tvoření přes adjektiva na *-vý* aspoň za potenciální oporu pro formu substantiv zakončených na *-(i)vka*. Srov. jednak níže (B), jednak výše *vysvětlitelný* vs. *proveditelný*. Ptejme se, zda je zcela nemístné řadit do blízkosti slov *zářivka*, *slinivka* i derivát *škrk-avka/škrka-vka/škrkav-ka*, kde základ není běžně srozumitelný: etymologický slovník (Rejzek, 2015) nabízí pro nesamozřejmé základové sloveso dvě stěží slučitelné skupiny významů. Záleží na tom, anebo uznáme, že forma je tu dostatečně nosná a dává dávající aspoň kategoriální významové vodítko i v nejasných případech? Srov. níže o negativech tantum v bodě 7.
4. Jaké tvoření a jakou stavbu si máme vybrat v případě *cti-žádostivý* i *ctižádost-ivý*? Za situace, kdy nemáme např. ani zachycené prvovýskyty v českých textech, by bylo spekulativní upřednostnit jeden z možných slovo-tvorných vztahů. Pak ovšem nedokážeme jinak než arbitrárně rozhodnout, zda toto adjektivum mělo či nemělo být ve slovníku afixů předmětem zpracování.³ K tomu přistupuje otázka, šlo-li vůbec o tvoření, nebo o (postupné) přejímání: Jungmannův slovník uvádí pro slova *ctižádost*, *ctižádostivost*, *ctižádostivý*, ba i *ctižádný* týž zdroj *Brn.* neboli *Bernolákůw slownjak slowácký*. Máme si osobovat právo stanovovat slovo-tvorné vztahy

³ Kompozičně-derivační tvoření nebylo ve slovníku soustavně zpracováváno; poznámky k němu mohou být součástí popisu příslušných sufixů.

- čistě podle toho, jak se nám synchronně jeví na základě současného českého jazykového materiálu, ač mohla být utvořena v jiném, byť velmi blízkém jazyce, podle jeho slovotvorných zákonitostí? Anebo je to spíš tak, že přejatá slova se včleňují – včetně subsystému svých vzájemných slovotvorných vztahů – do slovotvorného systému češtiny? Měl by smysl popis, který by tyto procesy nebral v úvahu a nepoučeně interpretoval čistě současný stav?
5. Poměrně časté je modelové přitváření derivátů s vynecháním kroku v odvozovací historii neboli tvoření podle analogie (srov. Arndt-Lappe, 2015). Oporu ve formě jiného slova téže čeledi nebo ve formě jistého slovesného tvaru, často bez zjevného zachovávání významu, lze konstatovat mj. v případech *savec* ← *sát* s oporou v adjektivu *savý*, *učebna* ← *učit* s oporou v adjektivu *učební*, *kopanec* s oporou v trpném přičestí (*kopanec* není při kopání patiens), *trhlina* s oporou v činném přičestí (*trhlina* není při trhání agens). Zcela systémově vycházejí podstatná jména slovesná jako *vedení*, *použití* z formy trpného přičestí, ač jeho trpnou sémantiku nesdílejí. Dokulilovské „bez motivace není fundace“ by znamenalo postulovat pro tato substantiva prvek *n/t* ve stejné distribuci jako pro trpné přičestí, aniž bychom dokázali vysvětlit, proč je sémantika derivátů různá.
  6. Máme na adjektiva *nesmírný/nezměrný*, *nevýslovný*, *nesčetný* pohlížet jako na výsledek postupného odvození, např. *měřit* → *změřit* → (*nezměřit* →) *nezměrný*, kde slovesná negace *změřit* → *nezměřit* je krok obvykle ani nepokládáný za slovotvorný proces, anebo máme přihlídnout k poměru adjektiv *výslovný* : *nevýslovný* (význam druhého není negací prvního) a hodnotit synchronně odvození (všech?) takových adjektiv jako cirkumfixaci *ne-* *-ný*?
  7. Ještě vyhocenější je problém negativ tantum (*nebohý*, *nezbeda*).⁴ Neexistence afirmativní podoby je jejich konstituentní rys, takže domyšleno: pomineme-li negativa tantum odvozená od jiných negativ tantum (odvozená jsou např. *nezbed-ný*, diskutabilně i *nebož-tík*), nelze ve slovech pouze záporných vydělit záporku. Takové teoretizování tu jde proti přirozenému porozumění (jakkoli spornou se taková instance může zdát), které i přes nesrozumitelný slovotvorný „základ“ vyrozumívá, že *ne-zbeda* nemá řečnické kázeň/pozornost nebo že *ne-bohý* v nějakém smyslu nemá bohatství/štěstí. Pomineme-li sufixem danou slovnědruhovou charakteristiku a případné další obecné významy, je záporka jediný jakžtakž srozumitelný prvek stavby takových slov. Z toho vyplývá, že srozumitelnost není distinktivní rys, který buď je, nebo není; má různé stupně a bezpochyby existují slova srozumitelná jen zčásti, srozumitelná do různé míry, ba dokonce jak pro koho. To pak platí obzvlášť o přejatých slovech.

⁴ K negaci srov. Vondráček, v tisku a.

8. Jeden z kroků odvození mohl odpadnout⁵ i s vývojem jazyka: (*porodní*) *bába* → **babit* → *babič*. Můžeme s chybějícím členem počítat, a potom půjde o zcela systémové odvození sufixem -č, nebo můžeme důsledně vycházet ze synchronního stavu, postulovat sufix -ič a odvozeninu *babič* tím posunout například do blízkosti periferního, ba mimosystémového derivátu *spotřebič*.
9. Také při cirkumfixaci slovesných základů (kterou jsme představili jako častější, než se předpokládalo) a obzvlášť při modelovém přitváření dalších slov tak, jako by existovalo příslušné sloveso, je problém s hranicí sufixové části. Například stavbu adjektiv typu *obrylený* lze chápat jako cirkumfixaci trpného přičestí, ale s výhradou, že v úzu – nebo snad ani v systému jazyka? – není sloveso **obrylit* ani přičestí **obrylen*. Bude potom cirkumfixem: *o-* -ý a *-e-* vyložíme jako nefinální, kmenotvornou příponu? Pro názornost uvažme také typy *kostkovaný*, *olivřejovaný*: je v nich sufixem, popř. sufixovou částí cirkumfixu -ovaný, -ný, nebo pouhé -ý?
10. I u sloves je mnohdy obtížné konstatovat cirkumfixaci, resp. uznat některý cirkumfix za svébytný odvozovací prostředek. Oba členy formantu zároveň, jak by se na cirkumfix slušelo, se uplatní jen v několika případech, zatímco vedle nich jsou případy postupného odvození nejprve jedním z členů (v odvozovacím řetězu vznikne mezičlánek), pak i druhým. Korpusy v tom nezřídka nepomohou, protože mezičlánek se může užívat v textech, jaké korpus nemá. Srov. Veselý, 2016.
11. Priorita odvození a hierarchizace odvozenin ve skupinách jako *jezdec*, *jezdecký*, *jezdeckví*, *jezdeckvo* nebo také *antagonismus*, *antagonista*, *antagonistický* mohou být stanovovány s různou mírou arbitrárnosti. Kromě přímočarých odvození je patrně třeba počítat s derivačními svazky, v jejichž rámci se uskutečňují někdy všechny, jindy jen některé možnosti a jehož uzly (odpovídající konkrétním lexémům) nemají vždy nutně hierarchizované vztahy: mohlo jít o paralelní vznik/přejímání. Srovnej u Dokulila (Dokulil, 1962, s. 12n) slootovorné svazky zmíněné ještě dříve než slootovorné řady (dané postupným odvozením).
12. Některé z derivátů vyššího než prvního stupně odvození mohou být interpretovány ve vztahu k různým slootovorným základům a s různými výsledky, pokud jde o jejich formant/sufix: *zahradnic-tví* ← *zahradník* (obor, živnost, prodejní prostor apod. zahradníka), popř. rovnou *zahrad-nictví* ← *zahrada* (potřeby pro zahradu). Přestože slovní čeleď dává společným základem také základ pro významové spojitosti i mezi nesousedícími členy slootovorného řetězu, převážilo v autorském týmu mínění, že analýzu významových vztahů má provázet také analýza vztahů formálních, ve které je postupné odvození *zahrada* → *zahradník* → *zahradnictví* zřejmé.

---

⁵ Podrobné rozpracování viz Němec, 1980.

13. Výsledkem analýz přejaté slovní zásoby byl pojem tzv. stavebních prvků, které nemají všechny vlastnosti afixu, dokonce mohou být jejich realizace v řadě případů obtížně segmenovatelné po stránce formální či významové proto, že segmentací nevznikne srozumitelný základ (*i-munita, in-iciativa*). Během naší práce se projevila různá ochota autorů takový pohled sdílet; pro některé to byl vždycky nutně afix, pokud slovo nechápali jako neodvozené.
14. Existují deriváty, v nichž lze s jistotou identifikovat afixy i přesto, že sám kořen/základ nemá zřetelný význam: kromě už připomenutých negativ tantum srov. např. *v-nuk-nout, po-nouk-at*. Jak dalece je oprávněné přenášet takovou zkušenost na interpretaci přejatých slov, např. *inter-pret-ac-e*? Srov. i příklady uvedené v bodě 13.
15. Případy jako *techn-ický/techni-cký* otvírají otázku identity adaptovaného, popř. adaptačního sufixu/zakončení. Soudíme, že není proč opouštět rozdíl mezi domácím sufixem *-ský* s jevovými formami *-cký/-ký* a přejatým stavebním prvkem, popř. sufixem *-ický*, který má jen tuto formu a slova jej obsahující vstupují do jiných slovotvorných vztahů: např. *technik, technika, technický* nebo (se zapojením diskutabilní kompozice) *ekolog, ekologie, ekologický*.
16. Segmentací slov *a-historický, a-filiace* nebo *an-organický, an-oda* dospíváme buď k témuž prefixu se zcela různými významy, nebo ke dvěma prefixům s jevově týmiž podobami. V takových případech se diachronní respekt ke vzniku slova a naopak odhlížení od jevové formy jeví pro popis stavebních prvků *a-, ana-* jako plauzibilnější než pohled omezující se jen na synchronní stav nebo dokonce jen na písmena a jejich řetězce. Zcela pak pomíjíme „řetězcovou“ segmentaci *trag-éd, pl-éd* (Cvrček a kol., 2010, s. 98), neboť co je *pl-* a jaký obecný význam má *-éd*?

Početné problémy spojené s vyvozováním lingvistického popisu z korpusových dat by bylo možné rozdělit do tří skupin: (A) problémy spjaté se složením korpusu/korpusů; (B) problémy spjaté s netotožností předmětu lingvistického pozorování, tj. v našem případě afixů, a reality, kterou lze (snadno a rychle) vyhledat v korpusu, tj. řetězců písmen; (C) problémy spjaté s lingvistickou informací vloženou do korpusu a priori formou lemmatizace a značkování.

- (A) Zejména ve sféře vyjadřování neoficiálního se užívají i takové typy derivátů, jaké se v korpusech psaných/tištěných textů nenajdou. Doložena tu jsou typově blízká slova jako *socka, fitko*, ba i *pécéčko*, ale ne už třeba slova jako *fopáčko/fópáčko*, kde se pomocí snadno sklonného sufixu neztvárňuje zkratkové slovo, ale výraz nepohodlně neohebný. Jde o takový konkurent výrazu *faux pas*, jaký stojí stylově ještě níž než nekodifikovaná jednoslovná podoba „piš, jak slyšíš“ *fópa*, takže není přijímán bez výhrad, užívá se omezeně, a proto nemá v korpusech psaných textů zastoupení.

- (B) Zadáváním dotazů do korpusu lze vytvářet konkordance a kvantifikace na základě písmenné podoby afixů, ne však na základě interpretace slovo-tvorné struktury. Z toho vychází nutnost přepočítávání výsledků korpusového hledání mj. v případech rozebraných níže pod C. V zásadě čím kratší je afix, tím větší množství irelevantních nálezů vyhledá primární dotaz: někdy i přes 90 %. Pak je ovšem pochopitelné, že přepočítávání, kolik slov např. s řetězcem **avka* opravdu má sufix *-avka* a nikoli *-ka* (srov. Vondráček, v tisku b), může přinést různé výsledky nejen u různých badatelů, ale i u téhož badatele v různých fázích jeho práce nebo při různě dlouhém odstupu od ní. S tím vyšší mírou relativity je tedy nutné u kvantifikací počítat.
- (C) Lemmatizace zahrnuje negované tvary sloves pod afirmativní lemma, stupňované formy adjektiv a adverbů pod lemma pozitivu; v těchto případech lze dotazy složitějšími než zcela primitivními tyto danosti obejít a získat čistější počty. Zcela jiným problémem je rozlišování homonymních slovo-forem příslušejících k různým lemmatům, např. kdy mají mít tvary typu *-ika*, *-iky* lemma *-ik* a kdy *-ika* (kde bychom ještě měli odlišovat jméno s převahou singuláru řekněme pro obor či komplex a plurálové neutrum pro prostředek nebo lék). V této věci obsahují korpusy případy rozlišení poměrně úspěšného (dosaženého pravděpodobně nepřiznaným ručním zpřesňováním), např. *kritik* × *kritika*, rozlišení většinou správného, např. *taktik* × *taktika*, i zcela chybného, kdy veškeré výskyty slova *psychotik* jsou připsána lemmatu *psychotika* v rodě ženském (ani NASCS takové slovo nezná). Korigování dezinformací by mnohdy znamenalo otevřít stovky dílčích konkordancí. K rozlišení homonym v korpusech srov. např. (strana/číslo poznámky) Šimandl, ed., 2016 11/1, 245/137, 280/155 a 156.

Závěrem se vraťme na obecné rovině k problémům uvedeným pod 1–16. Pokud jde o synchronní srozumitelnost, stěží lze mluvit o příznaku, který má hodnotu ano–ne; srozumitelnost je stupňovitá a individuální. Pro popis slovo-tvorby obecně stojí za zvážení, má-li při ryze synchronním uvažování o stavbě slov vůbec nějak ověřitelnou hodnotu konstatování „pocituje se“ (např. jako nemotivované), na základě kterého jsou slova do popisu přijímána nebo naopak z něho vylučována a odmítají se diachronní informace o původu slov; srov. Šimandl, ed., 2016, s. 27n. Fundace není podmíněna trváním motivace: i tak běžný a masový jev jako tvoření verbálních substantiv (*krytí*, *volání*) vykazuje fundaci trpným přičestím i přes ztrátu motivace jeho trpným významem.

Práci s korpusem lze z jistých pozic zlehčovat, mj. i s přihlédnutím ke skutečností připomenutým výše pod A–C. Jsou však kvantifikační vztahy, jejichž rozkrytí má hodnotu i přes všechnu relativitu, kterou lze kvantifikacím přičknout: například že sufix *-est* se sice připojuje v zásadě k týmž slovo-tvorným základům a s týmž kategoriálním významem vlastnosti/stavu jako sufix *-ost*, ale jeho využití je výrazně periferní. I taková zjištění slovník přináší, a to v hojně míře.

Literatura

- Arndt-Lappe, S. (2015): Word-formation and analogy. In: Müller, P. O. – Ohnheiser, I. – Olsen, S. – Rainer, F. (ed.): *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe* (5 vol.). Berlin/Boston: de Gruyter Mouton, s. 822–841.
- Cvrček, V. a kol. (2010): *Mluvnice současné češtiny* I. Praha: Karolinum.
- Dokulil, M. (1962): *Tvoření slov v češtině* I. Praha: Nakl. ČSAV.
- Müller, P. O. – Ohnheiser, I. – Olsen, S. – Rainer, F. (ed.) (2015–2016): *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe* (5 vol.). Berlin/Boston: de Gruyter Mouton.
- Kraus, J. a kol. (2005): *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- Němec, I. (1980): *Rekonstrukce jazykového vývoje*. Praha: Academia.
- Rejzek, J. (2015): *Český etymologický slovník*. Praha: Leda, 2. vyd.
- Slavičková, E. (1967): Některé problémy morfémové analýzy češtiny. *Slovo a slovesnost*, 28, s. 7–17.
- Šimandl, J., ed. (2016): *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha: Karolinum. (Slovník je rovněž přístupný z webových stránek autora pracoviště pod záložkou Elektronické slovníky a zdroje nebo přímo na adrese <http://www.slovnikafixu.cz/>)
- Veselý, L. (2016): K cirkumfixům s roz-. In: Šimandl, J. (ed.): *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha: Karolinum, s. 32–35.
- Vondráček, M. (v tisku a): Negace – aspekt slovo tvorný. Předneseno na konferenci (Socio)lingvistika – perspektivy, limity a mýty. Smolenice 2016. (Vyjde ve stejnojmenném sborníku.)
- Vondráček, M. (v tisku b): Tvoření slov – korpusově zaměřená studie. Předneseno na konferenci Lingvistika a literární věda: cesty a perspektivy. Liberec 2016. (Vyjde v čas. *Nová Čeština doma a ve světě*.)

Zkratky

NASCS – Nový akademický slovník cizích slov

Mezinárodní konference Slovanská lexikografie počátkem 21. století

V budově Akademie věd na Národní třídě proběhla 20.–22. dubna 2016 mezinárodní vědecká konference „Slovanská lexikografie počátkem 21. století“ organizovaná oddělením slavistické lingvistiky a lexikografie Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i. Konference se zúčastnilo přes 80 přednášejících ze 14 zemí. Záměrem pořadatelů byla prezentace teoretických i praktických poznatků současné slovanské lexikografie. Jednacími jazyky byly všechny slovanské jazyky, zvolené přednášejícími zpravidla podle místa jejich působiště, a angličtina.

Konferenci zahájili přivítáním účastníků organizátoři **Božana Niševa**, **David Blažek**, **Václav Čermák** a **Karolína Skwarska**. První konferenční den otevřely plenární referáty. **Piotr Źmigrodzki** z Varšavy představil průběh prací na Velkém slovníku jazyka polského PAN, **Andreja Žele** z Lublaně promluvila o typologii volných morfémů ve výkladovém slovníku, **Svetla Koeva** ze Sofie se věnovala zpracování sémantických relací v síti WordNet.

Příspěvky účastníků byly rozděleny do tří tematických sekcí – Slovanská synchronní lexikografie, Slovanská diachronní lexikografie a Popis slovní zásoby slovanských jazyků – teorie a praxe. Sekci slovanské synchronní lexikografie zahájila svým příspěvkem **Galina Skljarevskaja** z Petrohradu. Věnovala se možnostem využití nových technologií při pracích na moderním slovníku ruského jazyka. **Miroslaw Bańko** z Varšavy se zabýval synonymy v distinktivních slovnících synonym, **Ljudmila Babenko** z Jekatěrinburgu představila koncepci ideografického slovníku. Tématem referátu **Márie Koškové** z Bratislavy bylo bezekvivalentní lexikum v rámci teorie a praxe překladu. Následovaly příspěvky lingvistů z Varšavy: **Vladimir Dubyčinskij** se zabýval problematikou interlexémů, **Dorota Pazio-Wlazłowska** pak představila způsoby projevu katolicismu a pravoslaví v současné polské a ruské lexikografii. Tématem společného příspěvku účastníků z Bělehradu (**Stana Ristić**, **Ivana Konjik** a **Nenad Ivanović**) byl metajazyk lexikografické definice. Středeční blok synchronní lexikografie byl zakončen příspěvky s akcentem na bulharský jazyk. **Elena Krejčova** z Brna představila Česko-bulharský právní slovník. Následovaly referáty účastnic ze Sofie. **Ljudmila Kirova** hovořila o bulharských on-line slovnících, **Atanaska Atanasova** o využití Bulharského národního korpusu v lexikografii **Nadežda Deleva** o zásadách rusko-bulharského slovníku lexikálních ekvivalentů. Popis slovní zásoby slovanských jazyků zahájil **Leonid Iomdin** z Moskvy přednáškou o mikrosyntaktice, **Renate** a **Valentin Belentschikowi** z Mohuče promluvili o zpracování ruských sloves v rusko-německém slovníku, **Kamila Smejkalová**

z Prahy se zabývala problematikou zaznamenávání morfologických údajů v Internetové jazykové příručce, **Martina Ivanová** z Prešova představila příspěvek o morfematických a slovotvorných slovnících slovenštiny, na němž pracovala s kolegou **Martinem Ološtiakem**. **Svetla Koeva** ze Sofie přednesla příspěvek o bulharských a českých jménech v síti WordNet, na kterém spolupracovala s **Karlem Olivou** z Prahy a **Tsvetanou Dimitrovou** ze Sofie. **Kira Kovalenko** z Petrohradu, **Eveline Wandl-Vogt** z Vídně, **Thierry Declerck** ze Saarbrückenu a **Barbara Piringer** z Vídně spolupracovali na příspěvku o slovníku ruského nářečí. **Lejla Mirzoeva** z Kaskelenu představila vývojové aspekty axiologických konceptů v Národním korpusu ruského jazyka.

Další blok věnující se teorii a praxi popisu slovní zásoby slovanských jazyků zahájila **Alexandra Jarošová** z Bratislavy s příspěvkem o funkčních možnostech slova „sa“ ve slovenštině. **Elżbieta Kaczmarska** z Varšavy se věnovala českým a polským slovesům vyjadřujícím nespokojenost v dvojjazyčných slovnících a v korpusu. **Magdalena Kroupová** a **Veronika Čurdová** z Prahy představily svůj výzkum lexikografického zpracování sloves pohybu a sloves manipulace, z něhož bude vycházet jejich zpracování v připravovaném Akademickém slovníku současné češtiny. **Željka Fink Arsovski** ze Záhřebu se zabývala srovnáním dvou frazeologických slovníků, **Zdeňka Opavská** z Prahy porovnála zpracování monokolokability v dosavadních výkladových slovnících a v připravovaném Akademickém slovníku současné češtiny, **Neda Pintarić** ze Záhřebu představila zpracování lexémů a frazémů v polsko-chorvatském slovníku, **Martin Ološtiak** z Prešova pak přednesl příspěvek o Slovníku viacslovných pomenování v slovenčine, na kterém pracoval s kolegyní **Martinou Ivanovou**.

Druhý konferenční den zahájili v sekci slovanské synchronní lexikografie přednášející ze Sofie: **Diana Blagoeva** a **Sija Kolkovska** s příspěvkem o normativnosti ve slovanských neologických slovnících a **Milen Tomov** o lexikografickém zpracování pravopisné normy. **Marija Kalenčuk** z Moskvy pak promluvila o lexikografických problémech zaznamenávání ruské výslovnosti. Blok o diachronní lexikografii zahájila **Iлона Janyšková** svým příspěvkem o možnostech slovanské etymologické lexikografie. **Christina Dejкова** ze Sofie porovnávala slova slovanského a balkánského původu v Bulharském etymologickém slovníku, **Alenka Jelovšek** z Lublaně představila slovník slovinského spisovného jazyka 16. století, **Barbora Poledňáková** přednesla v zastoupení příspěvek **Petra Nejedlého** z Prahy o průběhu prací na slovníku raněnovověké češtiny.

Po obou blocích měli účastníci možnost zhlédnout rozmanité lexikografické postery. Například **Dimităr Kolev** ze Sofie ukázal internacionalismy z oblasti sportu v bulharském a českém jazyce, **Ljudmila Michno** ze Sumy představila lexikografické zpracování ukrajinských toponym a **Veronika Čurdová** s **Magdalenou Kroupovou** z Prahy porovnály zpracování sloves *běžet* a *běhat* ve

výkladových slovnících. K vidění byly postery týkající se slovníků různých typů – výkladových, dialektologických a dalších.

V rámci dalšího bloku o synchronní lexikografii představily účastnice z Prahy **Michaela Lišková** pojetí exemplifikace a **Renáta Neprašová** zpracování propriální frazeologie v Akademickém slovníku současné češtiny. **Alla Arkhangel'ska** z Olomouce promluvila o lexikografických problémech souvisejících s feminizací v současné ukrajinské onomastice a **Anna Kuleva** z Moskvy hovořila o konkordancích nového typu v 6. dílu Slovníku jazyka ruské poezie 20. století. Odpoledne se **Hana Mžourková** z Prahy věnovala problematice výkladu významu neurčitých zájmen v české a slovinské lexikografii. Blok zakončili přednášející z Lublaně. **Petra Stankovska** představila důvody potřeby nového česko-slovinského slovníku, **Andrej Perdih** promluvil o typologii jednotek v Novém slovníku spisovného slovinského jazyka a **Tanja Mirtič** se zabývala skloňovacími-přízvukovými paradigmaty v tomto slovníku.

V dopoledním bloku slovanské diachronní lexikografie dále vystoupila **Zdenka Ribarova** z Prahy, která se zabývala srovnávacím indexem k církevně-slovanským slovníkům. Tématem příspěvku **Margarity Černyševy** z Moskvy byly typy doplňujících informací v paleoslovanské a ruské historické lexikografii. O digitalizaci v současné etymologii promluvila **Jadwiga Waniakova** z Krakova, na kterou s představením Elektronického slovníku staré češtiny navázala **Miroslava Vajdlová** z Prahy. Blok diachronní lexikografie pokračoval v odpoledních hodinách čtyřmi příspěvky. **Inna Verner** z Moskvy se zabývala kritériem etymologizace při lexikálním výběru v církevněslovanských biblických překladech z latiny a řečtiny 15.–16. století. Tématem příspěvku **Nenada Ivanoviće** z Bělehradu bylo představení metod srbské deskriptivní lexikografie. Diachronní blok zakončili účastníci z Prahy: **Alena M. Černá** se svou terminologií v nomenklátorech Daniela Adama z Veleslavína a **Michal Vašíček** s citoslovci spojenými s domácími zvířaty.

V bloku zabývajícím se teorií a praxí popisu slovní zásoby slovanských jazyků zazněly referáty **Ljudmily Danylenko** z Jekatěrinburgu o lingvokulturologickém slovníku, **Mariji Kovšovy** z Moskvy o teoretických a lexikografických aspektech frazeologie jako zvláštního kulturního kódu, **Tatjany Becenko** ze Sumy o lexikografické interpretaci jazyka ukrajinských lidových dum a **Ljudmily Fedorovy** z Moskvy o konceptu domova v Axiologickém slovníku.

V pátek se konalo zasedání lexikologicko-lexikografické komise při Mezinárodním komitétu slavistů. Činnost komise v letech 2015–2016 představila **Margarita Černyševa**. O úloze a postavení lexikografie v současném světě promluvil **Vladimir Dubyčinskij** z Varšavy. **Alexandra Jarošová** se zabývala slovenskou dvojjazyčnou lexikografií v metodologickém kontextu na příkladu slovensko-ruského a rusko-slovenského slovníku. Téma slovní zásoby západoevropského původu v moskevské ruštině představila **Elena Generalova** z Petrohradu. Zasedání uzavřely příspěvky účastnic z Moskvy: **Jana Peňkova**

a **Aleksandra Soboleva** se zabývaly germanismy v historii ruštiny a **Larisa Šestakova** slovanskými výpůjčkami v poezii Stříbrného věku ruské literatury.

Páteční blok slovanské synchronní lexikografie byl zaměřen na valenční slovníky. Valenční slovník bulharštiny představili **Petja Osenova** a **Kiril Simov** ze Sofie, o rodině elektronických valenčních slovníků VALLEX promluvily **Markéta Lopatková**, **Václava Kettnerová** a **Zdeňka Urešová** z Prahy. Cíli projektu připravovaného Valenčního slovníku českých substantiv se zabývaly **Veronika Kolářová**, **Jana Klímová** a **Anna Vernerová** z Prahy.

Poslední blok věnující se teorii a praxi popisu slovní zásoby slovanských jazyků zahájil příspěvek **Mojci Žagar Karer** z Lublaně o slovinské terminologii na webu. **David Blažek** z Prahy představil českou a slovinskou terminologii ve Slovinsko-českém slovníku, **Miglena Michajlova-Palanska** ze Sofie mluvila o problematice normalizace terminologie cestovního ruchu v bulharštině a češtině. Blok uzavřela **Božana Niševa** z Prahy příspěvkem o lexikografickém popisu frazeologických spojení v bulharštině a češtině.

Třídenní konference prohloubila kontakty mezi vědci a lexikografy napříč všemi zúčastněnými zeměmi a přinesla podnětné diskuse nad přednesenými tématy, které často pokračovaly po skončení jednotlivých bloků. Kromě tradičního zaměření na všeobecné výkladové slovníky byla podstatná část témat věnována lexiku, resp. problematice zpracování lexika ve slovnících speciálních – synonymických, etymologických, nářečních aj., ale i (speciálních) slovnících překladových. Jednotlivé příspěvky potvrdily průřezovost lexikografické práce týkající se nejen lexikografie a lexikologie, ale i dalších dílčích lingvistických disciplín – morfologie, syntaxe, stylistiky, pragmatiky a dalších. Zvláštní pozornost byla věnována využívání nástrojů potřebných k analýze, popisu a zpracování slovní zásoby – jazykovým korpusům jednotlivých slovanských jazyků, jejichž technologie postupují stále dopředu. Konečně zaznělo i nemálo příspěvků zohledňujících potřebu uživatelské vstřícnosti v souvislosti s digitalizací a elektronizací jak slovníků historických, tak i těch současných, nově vznikajících, reagujících na technologický vývoj. Příspěvky vystupujících budou uveřejněny ve sborníku. Podrobnější informace k jeho publikování zveřejní Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., na svých webových stránkách.

*Vít Michalec, Renáta Neprašová
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
michalec@ujc.cas.cz, neprasova@ujc.cas.cz*

Vzpomínka na Svatavu Machovou

Dne 26. září 2016 nás navždy opustila přední česká lingvistika, bohemistka a vysokoškolská pedagožka doc. PhDr. Svatava Machová, CSc. Ráda bych spolu s Vámi zavzpomínala na její přínos pro rozvoj české lingvistiky i didaktiky českého jazyka, ale i na její osobnost, která mnohé z nás inspirovala k dalšímu bádání a probudila v nás zájem o vědeckou práci. Svatava Machová se narodila 19. 8. 1939 v Sokolnicích u Brna. Vystudovala Vysokou školu ruského jazyka a literatury v Praze, obor čeština – ruština. Interní aspiranturu v oboru obecná jazykověda absolvovala u prof. P. Sgalla, v jehož oddělení na Filozofické fakultě UK a Matematicko-fyzikální fakultě UK řadu let pracovala. Od roku 1990 působila na Pedagogické fakultě UK. V roce 1994 se stala docentkou (habilitační práce *Terminografie – speciální případ lexikografie*, viz též *Terminografie*. In *Manuál lexikografie*, F. Čermák – R. Blatná (eds.), Praha, H&H, 1995, s. 137–157). Na Pedagogické fakultě UK spolu s Milenou Švehlovou představila nové pojetí výuky zaměřené na moderní lingvistické disciplíny, především pragmatickou lingvistiku, sociolingvistiku, psycholingvistiku a kognitivní lingvistiku. Zařazení moderních komunikačně orientovaných disciplín do výuky a zaměření na lingvistiku parole bylo v té době v rámci vzdělávání učitelů novátorským počinem a u studentů se setkalo s velkým úspěchem – studenti oboru český jazyk si v rámci modulového systému nejčastěji volili právě modul komunikačně-pragmatický či didakticko-psycholingvistický. Pragmatická lingvistika byla zařazena i do studijních programů učitelství pro 1. stupeň základní školy, kde je úspěšně vyučována dodnes. Důraz na práci s autentickými texty, odhalování manipulativních strategií, zdvořilost a další pragmatické aspekty je v současnosti pro učitele stále důležitější, a to nejen vzhledem ke zvyšujícím se nárokům na komunikační dovednosti v praxi, ale i vzhledem k zaměření rámcových vzdělávacích programů. Jako vedoucí katedry českého jazyka Pedagogické fakulty UK a také jako studijní proděkanka Svatava Machová vždy dbala na sepětí teorie s praxí, a v rámci grantových projektů tak vznikaly pod jejím vedením i kurzy a materiály pro učitele. Učebnice *Výuka pragmatických aspektů řečové komunikace ve vyšších třídách gymnázií a na SOŠ I a II*, které pod jejím vedením vytvořil kolektiv autorů pedagogické fakulty, stále patří mezi hojně využívané příručky, a to nejen studenty, ale i učiteli z praxe. Také skripta *Sémantika a pragmatická lingvistika*, které napsala společně s Milenou Švehlovou, patří mezi první vysokoškolské učebnice v oboru dostupné českým studentům. Zasloužila se o ustálení školské jazykovědné terminologie (Je standardizace školské jazykovědné terminologie neuskutečnitelným snem? *Český jazyk a literatura*, 54, 2004, s. 174–179.) Věnovala se rovněž přípravě frekvenčních slovníků, např. autorskému slovníku básnického díla Jaroslava Seiferta.

Studenty a doktorandy vedla Svatava Machová vždy k zodpovědnému přístupu k vědecké práci a k odvaze prezentovat své výsledky v zahraničí. Z cenných

zahraničních kontaktů katedry českého jazyka Pedagogické fakulty UK lze jmenovat např. spolupráci s univerzitami v Montrealu, Erlangenu, Wałbrzychu a Minsku. Od roku 2007 působila Svatava Machová na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. Zde vedla především kurzy obecné jazykovědy a psycholingvistiky.

Ve vědě se věnovala vedle již zmíněných disciplín především syntaxi. Z její rozsáhlé publikační činnosti jmenujme např. monografii *Příčina v syntaxi češtiny*. Praha, Academia, Praha, 1972, z článků např. K formě závislostních gramatik. *Slovo a slovesnost*, 36, 1975, s. 143–147; Tectogrammatical level in the generative description of the Czech language. *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 5, 1976, s. 280–295; Lingvistické aspekty dialogu o významu. *Český jazyk a literatura*, 48, 1998, s. 22–29; Dvě předložky vedle sebe. *Naše řeč*, 83, 2000, s. 30–34; Inovace v užívání syntaktických prostředků v současné češtině. In *Přednášky z XLVIII. běhu Letní školy slovanských studií*, J. Hasil (ed.), Praha, FF UK, 2005, s. 44–57; Jazykový korpus a jeho svody. In *Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě*, řada jazykovědná D4, R. Sukač (ed.), Opava, 2008, s. 54–56; Syntax obecné češtiny. *Bohemistika VIII*, 2008, s. 315–326.

Svatava Machová byla nejen význačnou lingvistkou a učitelkou, ale i inspiřující osobností. Začínajícím badatelům byla nejen konzultantkou, ale i vzorem. V české vědě byla jednou z klíčových osobností, které se zasloužily prostřednictvím vedení mladých vědců o rozvoj pragmalingvistického paradigmatu v jazykově a k rozvoji lingvistiky parole. I díky ní drží česká jazykověda krok se zahraniční jazykovědou.

Pavla Chejnová
Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta
pavla.chejnova@pedf.cuni.cz

Pokyny pro přispěvatele

Jazykovědné aktuality (časopis Jazykovědného sdružení ČR) přináší vědecké články z oboru lingvistiky, recenze, zprávy o konferencích a informace o činnosti Jazykovědného sdružení ČR. Časopis je otevřen také začínajícím lingvistům. Tematická čísla bývají věnována mimo jiné seminářům pořádaným JS. Příspěvky procházejí interním recenzním řízením.

Své texty zasílejte e-mailem Soně Schneiderové, výkonné redaktorce Jazykovědných aktualit (sona.schneiderova@pedf.cuni.cz). Součástí článků je **abstrakt v angličtině** v rozsahu 100 až 200 slov (včetně překladu titulu článku) a **seznam klíčových slov** v počtu 3 až 10, též v angličtině. Abstrakt by měl být svou povahou rematický a shrnovat obsah celého článku, nikoli jen výsledky. Ostatní typy příspěvků (kronika, recenze, zprávy) abstrakt ani klíčová slova nemají. Při úpravě příspěvku je třeba dodržovat tato pravidla:

1. Pro editaci textu používejte editor Word, písmo Times New Roman o velikosti 12, řádkování 1,5. Nepoužívejte automatické formáty ani různé druhy písma. Text zarovnejte do bloku.
2. Články čleňte do kapitol opatřených číslovaným nadpisem. I další úrovně členění (1.1 apod.) musí mít nadpis. Nečísľujte odstavce.
3. V textu lze používat kurzivu, tučné písmo pro zdůraznění a poznámky pod čarou.
4. Na literaturu se v textu odkazuje příjmením autora, rokem vydání díla, popř. stránkovým údajem v závorkách (Kopečný, 1980, s. 34).
5. Seznam literatury je uveden na konci; řadí se abecedně podle příjmení autora. V seznamu literatury má být uvedena pouze literatura, která je v článku citována.
6. V oddílech Kronika a Recenze se bibliografické údaje uvádějí přímo v textu (do závorky).
7. Bibliografické záznamy mají následující podobu:
Garvin, P. L. (1993): Funkční empirismus – noetický podklad soudobého funkcionalismu. In: *Slovo a slovesnost*, 54, s. 241–253.
Ivanič, R. (1994): Characterizations of context for describing spoken and written discourse. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.), *Writing vs Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 181–186.
Mathesius, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.